

Kirkko, papisto ja uskonto Joensuun
sanomalehdissä kriisivuosina
1917-1919

Joensuun yliopiston teologinen tiedekunta

Läntinen teologia

Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma

Syksy 2009

Hinkkanen Sami Petteri

SISÄLLYS

Tutkimustehtävä	1
I Johdanto	8
1. Pohjois-Karjalan poliittis-yhteiskunnallinen ja uskonnollinen kehitys vuosina 1905-1917	8
a. Suurlakko ja yksikamarisen eduskunnan aika	8
b. Taloudellinen tilanne	11
c. Uskonnollinen tilanne	11
d. Sanomalehdistön kehitysvaiheet	15
II Maaliskuun vallankumouksesta syksyyn 1917	17
1. Vallankumouksen herättämä innostus	17
a. Uskonnollinen ohjelma ja papit vallankumousjuhlissa	17
b. Karjalan Sanomien ja Karjalattaren erilaiset uskonnolliset tulkinnat	20
2. Innostuksen hiipuminen	22
a. Lievä pappisvastaisuus nousee julkisuuteen	22
b. Johannes Karhapään toiminta herättää keskustelua	26
c. Kirkon ja uskonnon asemaa koskevat lakiuudistukset huolestuttavat	29
3. Ennenaikaisten eduskuntavaalien herättämä keskustelu	34
a. Joensuun sanomalehdet kytkevät sosiaalidemokratian uskonnonvastaisuuteen	34
b. Kristikansan vaalikampanja Pohjois-Karjalassa	36
c. Kristinusko vaalien hajottaman kansan yhdistäjänä	40

III Suurlakosta sisällissotaan	42
1. Joensuun sanomalehdet heijastelevat epävarmaa yhteiskunnallista tilannetta	42
a. Suurlakon tapahtumien myötä suhtautuminen sosiaalidemokratiaan jyrkkenee	42
b. Suomen itsenäistyminen ja uskonnolliset kysymykset peittyvät osittain levottomuuksien varjoon	45
2. Kirkko, papisto ja uskonto sisällissodassa	48
a. Joensuun ja Joensuun sanomalehtien tilanne sisällissodassa	48
b. Uskonnollinen kieli on vähäistä Karjalan Sanomissa	53
c. Karjalainen esittää jyrkkiä uskonnollisia tulkintoja	55
d. Maaseutuväestön ääni kuuluu Korpi-Jaakossa	58
e. Kuolinilmoitukset ja muistokirjoitukset	61
f. Sankarihautajaiset	64
g. Pohjois-Karjalan papisto aktivoituu	69
h. Sotilaspappi Robert Immonen merkittävänä vaikuttajana	74
i. Kirkkoon ja papistoon kohdistunut uhka sekä hirmuteot	77
j. Kirkon työntekijät ja uskonto suojeluskuntatoiminnassa	84
IV Sisällissodan jälkeistä Pohjois-Karjalaa rakentamaan	89
1. Uskonnollinen ilmapiiri	89
a. Sisällissodan päättyminen ja kristinusko	89
b. Monimuotoinen pohjoiskarjalainen uskonnollisuus tukee kansan yhtenäisyyttä	91
2. Poliittinen ilmapiiri	96
a. Keskustelu lakiuudistuksista	96
b. Pohjois-Karjalan papisto ja Karjalainen tukevat monarkiaa	98
c. Karjalan Sanomat tasavallan puolustajana	102
d. Korpi-Jaakko/Karjalan Maa tasavallan puolustajana	105
e. Eduskuntavaalit 1919	109

V Tutkimustulokset	112
LYHENTEET	118
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	119

Tutkimustehtävä

Tämän tutkimuksen tehtävänä on selvittää, millainen oli Joensuun sanomalehtien heijastama kuva kirkosta, papistosta ja uskonnosta kriisivuosina 1917–1919. Tarkasteltava ajanjakso kattaa yleisesti merkittävän poliittis-yhteiskunnallisen murrosvaiheen. Tutkimus alkaa maaliskuun 1917 vallankumouksesta ja päättyy vuoden 1919 presidentinvaaleihin.¹ Keskityn tarkastelemaan alueellisen ja paikallisen tason kysymyksiä, toisin sanoen valtakunnallisen tilanteen heijastumista Pohjois-Karjalaan.

Tutkimus on luonteeltaan lehti- ja mielipidehistoriallinen. Samalla kyseessä on paikallishistoriallinen tutkimus, jossa aihetta lähestytään mikrohistoriallisesti lehdistöhistorian näkökulmasta. Mikrohistoriallista näkökulmaa tuo esimerkiksi lehdissä esiintyvien yksilöiden näkeminen ajattelevina ja toimivina ihmisinä, jolloin heidän kauttaan on mahdollista löytää asiayhteyksiä suurempiin kokonaisuuksiin.²

Lehdistö on mediavälitteiseen julkisuuteen kuuluva joukkoviestinnän osa. Painetussa sanassa esitetyt mielipiteet ovat julkisia mielipiteitä. Latentit eli ei-julkiset mielipiteet ovat yleisiä mielipiteitä. Sanomalehdistö ei näin ollen riitä kattamaan koko mielipidekenttää, vaikka joskus niin väitetäänkin. Sanomalehdistö antaa ihmisille jokapäiväisiä keskustelun ja pohdinnan aiheita. Sen avulla on mahdollista tutkia lehtien tärkeimpinä pitämiä ajankohtaisia kysymyksiä ja niistä avautuvaa näkökulmaa sekä ilmestymisajankohdan yhteisöllisyyttä.³

Tarkasteltavina kriisivuosina sanomalehdistö oli tiedotus- ja propagandavälineenä lähes monopoliasemassa. Sanomalehdistö kasvoi Suomessa räjähdysmäisesti 1800-luvun tilanteeseen verrattuna ja saavutti yhden huippunsa 1910-luvulla. Lehdistön merkitys korostui, koska lukutaito yleistyi samanaikaisesti. Kriisivuosina lehtien määrä kasvoi vielä vähäisessä määrin. Vuosien 1917–1918 yhteiskunnallisen kuohunnan myötä Suomen moniarvoinen ja erilaisia kansalaisryhmiä integroiva julkisuus jakautui jyrkästi kahtia.⁴

Kvantitatiivinen analyysi on usein vain lehtihistorian tutkimuksen välivaihe eikä lopullinen tulos. Tässä tutkimuksessa ei hyödynnetä kvantitatiivisia menetelmiä, kuten erityyppisten uutisten jakautumisen mittaamista palstamillimetreinä. Sen sijaan

¹ Kena 1979, 199-206; Veikkola 1980, 18; Mustakallio 1983, 66-67.

² Tommila 1974, 17.

³ Tommila 1974, 30-31; Nieminen 2006, 29-30.

⁴ T. Manninen 1982, 3; Salokangas 1987, 203; Huhta 2001, 61-65; Nieminen 2006, 174.

taustatekijät ja lehtien laadullinen sisältö ovat keskeisiä tarkastelun kohteita. Metodi on historiallis-kvalitatiivinen. Tavoitteena on selvittää kirjoittelun laatua ja sävyä. Menetelmä sopii hyvin lehtihistorialliseen tutkimukseen. Historiallis-kvalitatiivinen metodi sopii erityisen hyvin pääkirjoituksen tai muun niin sanotun kommentoivan aineksen tutkimiseen. Tutkimus ei ole pelkkää tekstin analysointia, vaan siinä pyritään pääsemään itse tekstin taakse eli määrittämään kannanottoihin vaikuttaneet tekijät ja kirjoittajien todelliset mielipiteet. Kvalitatiivisella metodilla on mahdollista selvittää, mitä ja miksi lehdet kirjoittivat. Tekstiä tarkastellaan oman aikansa tapahtumataustaa vasten. Kvalitatiivisissa analyysissä voidaan esimerkiksi selvittää tekstin kirjoittamishetken yleistilanne, tekstin vastaavuus tapahtumien todellisen kulun kanssa ja syyt mahdollisiin poikkeamiin. Lisäksi kieli on yksi historian tutkimuksen kohde ja väline, joten tutkimukseen kuuluu lehtien kielenkäytön ja sanavalintojen selvittäminen.⁵

Keskeisinä menetelminä toimivat tällöin muutamat kysymykset. Kohde- eli kiinnostusanalyysin avulla selvitetään, mitä on kirjoitettu, esimerkiksi onko jostain asiasta kirjoitettu jostakin näkökulmasta vai ei. Asenneanalyysi selvittää lehden asennoitumista historialliseen tilanteeseen esimerkiksi arvovarausten ja -värysten sekä positiivisten, negatiivisten ja neutraalien kannanottojen välityksellä. Motiivianalyysin avulla tutkitaan, mitä asioita lehdet ovat pyrkineet ajamaan. Tavoiteanalyysi selvittää, millaisia ovat lehden takana olevien ryhmien tavoitteet. Näiden vaikutuksen hahmottamisen kannalta on tärkeää selvittää esimerkiksi lehden levikki, toimittajat, merkitys yleisen mielipiteen muodostajana ja kuvastajana, puolue- ja muu sidonnaisuus sekä sensuurin vaikutus. Lehtien aineistoa verrataan tieteelliseen kriittiseen kokonaiskuvaan. Tavoitteena on referaattimaisuuden välttäminen ongelmakeskeisen ja lähdekriittisen lähestymistavan avulla.⁶ Sanomalehtien vaikutusta keskeisempää on niiden välittämä kuva, ja asioiden pintapuolista kuvailua tärkeämpää on taustalla vaikuttaneisiin syihin keskittyminen.

Joensuussa julkaistiin tutkittavina kriisivuosina kolme sanomalehteä. *Karjalatar* ilmestyi vuoden 1918 alusta lähtien nimellä *Karjalainen*. Muita olivat *Karjalan Sanomat* ja *Korpi-Jaakko*, joka ilmestyi vuoden 1918 syksystä lähtien nimellä *Karjalan Maa*.⁷

⁵ Tommila 1974, 16-17, 30-31, 37-38, 46; Suvanto 1977, 95-97; T. Manninen 1982, 5; Ahtiainen & Tervonen 1996, 169-171; Nieminen 2006, 29-30.

⁶ Tommila 1974, 15, 45; Suvanto 1977, 95-96, 101.

⁷ SLH 5 1988, 287-289, 295-298.

Yksikään lehdistä ei kata koko tutkimusaikaa. Molempien vuonna 1917 ilmestyneiden lehtien ilmestymisessä oli tauko marraskuun suurlakon aikana.⁸ *Karjalaisen* kirjapainon lokakuussa 1918 tapahtuneen palon jälkeen lehteä julkaistiin seuraavan kerran vasta vuoden 1919 alussa. Palo vaikutti ilmeisesti myös muiden vuoden 1918 numeroiden saatavuuteen.⁹ *Korpi-Jaakko* alkoi ilmestyä säännöllisesti vasta helmikuussa 1918.¹⁰ *Korpi-Jaakon* perillisenä jatkaneen *Karjalan Maan* osalta aineistossa on aukko heti kevään 1919 eduskuntavaalien jälkeiseltä ajalta.¹¹ *Karjalan Sanomia* puolestaan ei julkaistu enää vuonna 1919.

Tutkimus alkaa niistä tarkasteltavien lehtien numeroista, joissa julkaistiin ensimmäiset kirjoitukset maaliskuun vallankumouksesta, ja päättyy vuoden 1919 presidentinvaaleja käsitteleviin numeroihin. Materiaalin puuttuminen haittaa hieman yksittäisten lehtien linjan selvittämistä koko tutkimusajalta. Kolmen lehden tutkimusaineisto on kuitenkin niin kattava, etteivät puutteet vaikuta merkittävästi joensuulaisesta sanomalehdistöstä muodostettavaan kokonaiskuvaan. Suurlakon aiheuttamaa noin viikon pituista taukoa lukuun ottamatta on koko tutkimusajalta saatavissa vähintään yhden ja esimerkiksi tutkimuksen kannalta keskeiseltä sisällissota-ajalta kaikkien kolmen lehden materiaalia.

Kaikki Joensuun sanomalehdet olivat rakenteeltaan samankaltaisia. Keskeisin oli etusivun pääkirjoitus. Lisäksi lehdissä oli eri nimillä osastoja Joensuun ja lähiseudun uutisille, muille maakuntauutisille, muun Suomen uutisille, Venäjän tapahtumille ja ulkomaan uutisille. Kuolin- ym. ilmoitukset julkaistiin uutisista erillään. Lehdissä ilmestyi myös vaihtelevasti pakinoita, hartaustekstejä ja mielipidekirjoituksia.

Lehtien pääkirjoitusten avulla on mahdollista seurata systemaattisesti lehden linjaa. Niiden lisäksi keskeisiä ovat maakuntauutiset, mielipidekirjoitukset, pakinat ja hartauskirjoitukset. Myös muissa lehden osastoissa olleet kirkkoa, papistoa ja uskontoa koskeneet kirjoitukset on huomioitu, mikäli ne sisältävät tärkeää tietoa. Venäjän keisarikunta on Suomen poliittisesta asemasta huolimatta useiden muiden tutkimusten tapaan katsottu tässä tutkimuksessa ulkomaaksi.¹² Siksi Venäjään tai muihin ulkomaihin liittyviä kirjoituksia käsitellään vain mikäli ne kytkeytyvät kirk-

⁸ *KS* ja *Ktar* 15.-20.11.1917.

⁹ *Knen* 4/6.1.1918, 29/19.2.1918, 31-32/23. ja 24.2.1918, 79/26.5.1918, 83/4.6.1918, 101/9.7.1918, 105-107/16.-20.7.1918, 109/23.7.1918, 118-126/8.-22.8.1918 sekä kaikki vuoden 1918 numerot 129/27.8.1918 numerosta alkaen puuttuvat Joensuun yliopiston kirjaston mikrofilmiaineistosta.

¹⁰ Lisäksi *KJ* 69/27.7.1918 puuttuu.

¹¹ *KM* 25-36/4.3.-1.4.1919 puuttuvat.

¹² *Nygård* 1987, 138.

kohistoriallisesti Pohjois-Karjalaan. Kuolinilmoitukset ja hautajaisuutiset on otettu huomioon vain sotatapahtumien yhteydessä.

Tärkeintä tutkimusperinteestä nousevaa aiheeseen liittyvää kirjallisuutta ovat Juhani Veikkolan Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918 sekä Kirsti Kenan Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. Nämä tutkimukset antavat hyvän yleiskuvan kriisivuosien kirkkoa, papistoa ja uskontoa koskevista tapahtumista valtakunnallisella tasolla. Kokonaistilanteen ymmärtäminen on keskeistä Pohjois-Karjalan vaiheita tutkittaessa. Hannu Mustakallion tutkimus Säätypapista kansalaiseksi: Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907 valaisee tarkasteltavien kriisivuosien kaltaisen suuria muutoksia sisältäneen lyhyen ajanjakson tapahtumia Suomessa. Pohjois-Karjalaa käsittelevistä tutkimuksista keskeisimpiä ovat Pentti Laasosen Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa ja Olavi Rimpiläisen Joensuun seudun uskonnollinen elämä 1848–1953. Laasosen ja Rimpiläisen tutkimusten ajanjaksot ovat huomattavasti kriisivuosia laajempia, mutta ne tuovat paikallista näkökulmaa aiheeseen.

Tutkimukseen liittyy useita keskeisiä käsitteitä. Näistä merkittävin on kirkko. Kirkolla voidaan tarkoittaa johtavaa papistoa sekä muita keskeisiä päätöksentekijöitä ja mielipidevaikuttajia. Koska kirkko muodostaa uskonnollis-yhteisöllisen kokonaisuuden, voidaan myös kirkon jäsenet ottaa määrittelyssä huomioon. Kansankirkosta puhuttaessa voidaan tarkoittaa kirkko-oikeudellista kirkon suhdetta valtioon tai kansankirkon itseymmärrystä ja tehtävää suhteessa tunnustukseen, jäsenistöön, järjestysmuotoon, toimintatapoihin, yhteiskunnalliseen rooliin sekä muihin kirkkoihin. Kriisivuosina tulkittiin yleisesti, että kirkon palvelijana toiminut pappi edusti kirkkoa myös yhteiskunnallisessa toiminnassaan. Kirkon sisäpoliittista roolia selvitettäessä täytyy papiston lisäksi huomioida esimerkiksi maallikkojen toiminta ja lehtikirjoittelu.¹³

Ortodoksisesta kirkosta käytettiin nimitystä ortodoksinen jo 1900-luvun alussa. Tällöin yleinen nimitys oli kreikkalaiskatolinen, jolla tarkoitettiin sekä kirkkoa että henkilöä. Rinnakkaisina käsitteinä olivat kreikanuskoinen ja kreikkalainen. Käytän tutkimuksessa nimitystä ortodoksinen, joka vakiintui kreikkalaiskatolisen tilalle toisen maailmansodan jälkeen.¹⁴

¹³ *Mustakallio* 1978, 190; *Veikkola* 1990, 483; *Seppo* 1999, 10.

¹⁴ *Knapas* 1993, 672; *Laitila* 2004, 11.

Vuosina 1917–1919 uskonto oli yksi Suomea kansana koossapitävä aate. Tällaista kansaa koossapitävää aatetta voidaan kutsua nationalismiksi. Uskonnollinen nationalismi liittyy yksilöillä ja ryhmillä itsestään olevaan käsitykseen eli identiteettiin, joka voi olla esimerkiksi kansallinen, kulttuurinen tai uskonnollinen. Identiteetin omaksuneet pitävät usein oman identiteettinsä jakavia hyvinä ja muita pahoina. Uskonto on yksi kansallista identiteettiä selittävistä tekijöistä.¹⁵

Vuoden 1918 sota on kutsuttu Suomessa muun muassa vapaussodaksi, kansalaisodaksi, sisällissodaksi, veljessodaksi, luokkasodaksi, työväen itsepuolustus- ja vapaustaisteluksi, vallankumoukseksi ja kapinaksi. Eri nimityksille on sekä asiaperusteita että henkilökohtaisia syitä. Sodan osapuolina olivat pitkäaikainen hallitusvalta ja nopeisiin muutoksiin pyrkivä vastahallitus. Taistelu kohdistui sekä Suomen poliittiseen vallankäyttöön että itsenäisyyden vakauttamiseen suhteessa Venäjään. Venäläiset joukot taistelivat aluksi Suomen hallitusta vastaan sellaisenaan, mutta maaliskuun alusta lähtien tämä rajoittui Itä-Suomeen. Muualla venäläisiä oli vapaaehtoisina punaisissa joukoissa. Sotaan osallistui myös Saksassa koulutettuja suomalaisia jääkäreitä, saksalaisia sotilaita ja ruotsalaisia vapaaehtoisia. Sodan kattavin ja neutraalein nimitys on vuoden 1918 sota, mutta sitä käytetään kömpelyytensä vuoksi harvoin.¹⁶

Sodan molemmat osapuolet puhuivat kapinasta. Senaatti ja eduskunta kutsuivat sotaa kriisivuosina kapinaksi tai punakapinaksi, koska siinä noustiin laillista hallintoa vastaan. Punaiset katsoivat toimintansa oikeutetuksi kapinaksi. Käsitteessä korostuu punaisten yhdistyminen venäläiseen sotaväkeen. Myös vallankumous viittaa laillisen eduskunnan ja hallituksen syrjäyttämiseen. Vallankumouksesta vain harvat puhuivat enää sodan jälkeen. Kapina on oikeastaan epäonnistunut vallankumous. Nimitystä on käytetty toisen maailmansodan jälkeen hyvin vähän.¹⁷

Sodan aikana valkoisella puolella puhuttiin yleisesti sisäistä ja ulkoista vihollista vastaan kohdistuneesta vapaustaistelusta tai vapaussodasta, jossa valkoiset turvasivat Suomen riippumattomuuden. Myöhemmin käsitettä käytettiin etenkin juhlien yhteydessä. Kansainvälisesti vapaussodalla ei tarkoiteta vain itsenäisyystaistelua, vaan myös itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen sen turvaamiseksi käytyä sotaa. Vapaussotaa käytiin Venäjän valtaa ja itsenäisyyden tunnustamisen jälkeen Suomessa pysytelleitä Venäjän sotavoimia, Venäjän bolševikkihallitukseen yhdistettyä punaista

¹⁵ *Loima* 2006, 14-16, 31.

¹⁶ *Hannula* 1938, 267-272; *Ahto* 1993, 370-375; *O. Manninen* 1993, 10, 40, 156; *Loima* 2006, 202.

¹⁷ *O. Manninen* 1993, 15-16; *Hentilä* 1995, 104-105.

kapinallista työväestöä ja pyhiä arvoja pilkkaavaa materialismia vastaan. Samalla vastustajista ja etenkin venäläisistä luotiin valkoisten taholla äärimmäisen kielteinen kuva. Nimitys on ulkopoliittinen ja valtio-opillinen itsenäisyyteen liittyvä tulkinta. Se on historiankirjoituksen valossa ongelmallinen, sillä punaisten sotatoimet eivät kohdistuneet suoraan Suomen itsenäisyyttä vastaan.¹⁸

Luokkasota kytkeytyy sosiaalidemokraattien omaksumiin marxilaisiin aatteisiin. Käsite kuvastaa pääasiassa työväestä koostuvan punaisen puolen kamppailua. Nimitystä käytti eniten ääriivasemmisto. Sitä on käytetty myös poliittisena jälkitulkintana. Se soveltuu huonosti yleiseen käyttöön, koska etenkin valkoisessa armeijassa soti monien yhteiskuntaluokkien edustajia. Porvariston lisäksi sotaan osallistui valkoisten riveissä runsaasti esimerkiksi maanviljelijöitä, ja noin viidennes armeijasta koostui työväestöstä.¹⁹ Torpparikysymyksen ei jakanut sodan osapuolia selkeästi eri leireihin, sillä maanvuokraajaväestöä soti molemmin puolin suunnilleen yhtä paljon. Käsitteen ongelma on myös siinä, että marxilaisen teorian mukaan ristiriidat ovat pelkästään eri ryhmien aineellisten etujen välisiä. Tämä ei riitä selittämään konflikteja sekä ihmisten asennoitumista niissä.²⁰

Nimitys kansalaissota ei syyllistä kumpaakaan osapuolta toista enempää. Yhteiskunnallisista ja sisäpoliittisista syistä kansalaissota on sopiva nimitys. Nimitystä tukee myös se, että venäläisten sotilaiden määrä itse taisteluissa oli vähäinen suhteutettuna taistelijoiden koko määrään. Valkoiset vierastivat käsitettä, koska siinä sivuutettiin valkoisten päämäärät ja haluttomuus sodan aloittamiseen. Ongelmana on myös nimityksen henkilömenetyksiä ja kansallista murhenäytelmää sekä sodan julmuutta ja sattumanvaraisuutta korostava luonne. Samanlaisia ongelmia liittyy veljessota-käsitteeseen.²¹

Kansalaissota ja luokkasota voitaisiin yhdistää käsitteenä kansanluokkien väliseksi sodaksi, koska punaisten enemmistö koostui työmiehistä ja valkoisten enemmistö tilallisista poikineen. Monet työläiset olivat torpparien jälkeläisiä, joten punaisella puolella oli hieman valkoista vahvempia kytköksiä maanvuokraajaväestöön. Sosiaaliset syyt eivät yksin johtaneet sotaan, mutta sodan syntyyn vaikutti ihmisten

¹⁸ *Rasila* 1968, 13; *O. Manninen* 1993, 15; *Piilonen* 1993, 508; *Nevalainen* 1994, 350; *Hentilä* 1995, 103; *Jutikkala* 1995, 15; *Salminen* 2007, 31; *Ylikangas* 2007, 212-216, 219.

¹⁹ *Rasila* 1968, 13-14; *Jutikkala* 1995.

²⁰ *Rasila* 1968, 14, 39, 42, 52, 150; 1970, 328-330; *O. Manninen* 1993, 13, 16; *Hentilä* 1995, 104; *Jutikkala* 1995, 15, 18-19.

²¹ *Rasila* 1977, 85; *O. Manninen* 1993, 16; *Nevalainen* 1994, 350; *Tikka* 2006a, 222.

sosiaalinen tausta. Kaupunkimaisen ja maaseutumaisen elämänmuodon törmäminen tuotti alueellisia vastakkainasetteluja etenkin tiheään asutuilla seuduilla.²²

Kansalaissotaan yhdistettyjen käsitteiden suurin ongelma on siinä, että sotaan osallistui suomalaisten lisäksi ruotsalaisia, saksalaisia ja venäläisiä. Näin ollen sopivin nimitys on sisällissota, sillä sisällissotiin osallistuu usein ulkomaisia joukkoja. Jo valkoisen armeijan ylipäällikkö Mannerheim puhui sisällissodasta varoen Venäjän liittämistä konfliktiin. Nimitys on nykyään yleinen virallisissa yhteyksissä. Historiantutkimuksen kannalta sisällissota on hyvä käsite, koska se on neutraali. Se on kansalaissodan ohella 2000-luvun tutkimuksen käytetyimpiä nimityksiä.²³

Sodan nimestä riippumatta tärkeintä on tutkimuksen pysyminen neutraalina. Tieteellisessä tutkimuksessa ja julkisessa sanassa ”punainen totuus” ja ”valkoinen totuus” ovat olleet vallalla eri aikoina, mutta sisällissotaa tulisi pystyä käsittelemään kansallisen trauman sijaan yhtenä historiantutkimuksen kohteena.²⁴

²² *Rasila* 1968, 40, 44, 149-151.

²³ *T. Manninen* 1982, 89; *Ylikangas* 1993a, 15; 1993b, 105; *Hentilä* 1995, 105; *Salminen* 2007, 224-225; *Ylikangas* 2007, 219.

²⁴ *Salminen* 2007, 224-225.

I Johdanto

1. Pohjois-Karjalan poliittis-yhteiskunnallinen ja uskonnollinen kehitys vuosina 1905–1917

a. Suurlakko ja yksikamarisen eduskunnan aika

Suurlakkona tunnettu työläisten yleislakko 29.10.–6.11.1905 sujui Joensuussa rauhallisesti. Perustuslailliset juhlivat, mutta papisto suhtautui tapahtumiin varauksellisesti niiden anarkistis-sosialististen painotusten vuoksi. Toisaalta monet papit näkivät tapahtumat jumalallisena johdatuksena.²⁵

Sortokauden kokemukset purkautuivat lakossa kirkkoa, papistoa ja kristinuskoa vastustavina reaktioina. Muutosvaatimukset kohdistuivat esimerkiksi kansankirkon asemaan. Arvostelu oli poliittista, kirkkopoliittista ja katsomuksellista. Kirkonvastaisuutta esiintyi niin nuoren sivistyneistön, työväenliikkeen kuin maanviljelijöidenkin keskuudessa. Suurlakko nosti myös pappisvastaisuuden esille muutamilla Pohjois-Karjalan paikkakunnilla. Maakunta ei ollut tässä suhteessa Savonlinnan hiippakunnan keskeisimpiä alueita, sillä itäsuomalaisen radikalismien purkautumisilmiöitä oli eniten Savonlinnassa. Tämä vaikutti voimakkaasti hiippakunnan piispaan Otto Immanuel Collianderiin. Myöntövyvyssuuntaa eli Suomen ja Venäjän välisten ristiriitojen sovittelua kannattaneena hän vastusti lakkoa ja näki sen lopunaikojen merkkinä.²⁶

Pohjois-Karjalan papisto ei ottanut aktiivisesti osaa lakkoon. Osa papistosta heräsi kuitenkin arvioimaan uudelleen perinteisiä käsityksiä ja vaati kirkkoa toimimaan entistä näkyvämmiin maailmassa. Suurlakko oli kirkkohistoriallinen taitekohta, joka asetti luterilaiselle kirkolle poliittisia, kirkkopoliittisia ja maailmankatsomuksellisteologisia haasteita. Siitä lähtien poliittinen ja aatteellinen radikalisoituminen kiihtyi ja perinteisen kirkollisuuden vaikutus heikkeni entisestään. Tämä tapahtui voimakaimman kirkko- ja uskontokriittisyyden laantumisesta huolimatta. Katsomuksellinen murros lähensi kirkkoa talonpoikaiseen kansaan ja sen tukemaan suomalaisuusliikkeeseen sekä porvarilliseen väestöön. Kirkon haasteita olivat

²⁵ *Rasila* 1968, 12; 1977, 12-15; *Ahonen* 1985, 524; *Luntinen* 1992, 101, 107; *T. Manninen* 1992, 247; *Hartikainen* 2008, 158; *Hoppu* 2008, 14-15.

²⁶ *Murtorinne* 1964, 296-297, 316-319; *Kena* 1979, 15-16; *Mustakallio* 1983, 66-79; 1990, 408; *Toiviainen* 2004, 30; *Kinnunen* 2006, 188; *Hartikainen* 2008, 138, 147-153.

patriarkaalisen yhteiskuntanäkemyksen horjuminen työväestön aktivoituessa, yhteiskunnan demokratisoituminen säätyedustuslaitoksen vaihtuessa yksikamariseen eduskuntaan sekä kritiikki kirkon maailmankatsomusta ja oppia kohtaan.²⁷

Vuoden 1905 loppuun saakka Joensuun työväenyhdistykseen kuului myös porvaristoa. Talvesta 1906 lähtien se oli punainen työläisten yhdistys. Samana vuonna Joensuussa perustettiin kristillinen työväenyhdistys. Pohjois-Karjalassa ei ollut suurlakon aikana perustettujen ja vuosina 1906–1907 lakkautettujen punakaartien toimintaa jatkaneita salaisia järjestöjä. Tilanne oli tässä suhteessa täysin erilainen kuin esimerkiksi läheisen Pohjois-Savon teollisuusseuduilla.²⁸

Poliittisesti merkittävimpiä tekijöitä olivat viisi suurinta puoluetta. Tämän tutkimuksen kannalta keskeisimpiä olivat vuonna 1903 perustettu Suomen Sosialidemokraattinen puolue, vuonna 1905 perustettu vanhasuomalainen puolue sekä vuonna 1906 perustetut nuorsuomalainen puolue ja myöhemmin nimensä maalaisliitoksi muuttanut Suomen maalaisväestön liitto. Sosiaalidemokraattien ohjelmaan kuului esimerkiksi työtätekevän kansanluokan aseman parantaminen luokkataistelun kautta. Puolue ajoi monia uskonnonvastaisina pidettyjä uudistuksia, kuten kirkon ja valtion erottamista ja uskonnonopetuksen lakkauttamista. Vanhasuomalaiset tavoittelivat suomenkielisen kansan sivistyksellisen, taloudellisen ja yhteiskunnallisen aseman parantamista. Puolueella oli vahva kirkollinen leima. Nuorsuomalaisten ohjelman mukaan yksilönvapautta ei saanut rajoittaa muuttamalla lakeja yhteiskunnan edun nimissä. Uskonto- ja kirkkopolitiittisissa kannanotoissa oli suurta puolueensisäistä vaihtelua. Maalaisliiton tavoitteena oli pienviljelijäväestön olojen parantaminen. Puolueessa ilmeni piirteitä sekä maaseutuväestön voimakkaasta kristillisyydestä että sosiaalisiin syihin perustuvasta kirkko- ja pappisvastaisuudesta.²⁹

Suurlakon seurauksena oli, että säätyvaltiopäivät korvattiin yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitulla yksikamarisella eduskunnalla. Ensimmäiset eduskuntavaalit järjestettiin 15.–16.3.1907. Sosiaalidemokraatit saivat eniten ja vanhasuomalaiset toiseksi eniten kansanedustajapaikkoja. Perustuslailliset saivat vain 25 % edustajapaikoista. Maalaisliitto kokosi paikkoja lähinnä Itä- ja Pohjois-Suomessa.³⁰

²⁷ *Murtorinne* 1964, 295, 320; *Heikkilä* 1979, 91-92; *Kena* 1979, 16-21; *Veikkola* 1980, 18-22; *Mustakallio* 1983, 66-67; *Veikkola* 1990, 485-487; *Hartikainen* 2008, 137.

²⁸ *Nousiainen* 1956, 61; *Rasila* 1977, 13, 77; *Ahonen* 1985, 536-537; *T. Manninen* 1992, 249-250.

²⁹ *Rasila* 1977, 19-20; *Mustakallio* 1978, 196; *Kena* 1979, 19; *Mustakallio* 1983, 262-263, 288, 308-311; 1986, 187; *Veikkola* 1990, 487.

³⁰ *Rasila* 1977, 20-21; *Luntinen* 1992, 107; *Hoppu* 2008, 15.

Marraskuun manifestia seuranneen Suomen vapaiden toimintamahdollisuuksien ajan jälkeen alkoi Venäjällä ulkopolitiikka korostua sisäpolitiikan sijaan. Suomessa tämä merkitsi uutta venäläistämiskautta. Porvarillinen lehdistö oli vuodesta 1907 lähtien lopunajan tunnelmissa, kun uskonto, omintakeinen kansallinen elämä ja muut tärkeinä pidetyt arvot näyttivät olevan uhattuina. Toisen sortokauden lasketaan alkaneen, kun kesäkuussa 1908 Venäjällä säädettiin uusi Suomen asiain esittelyjärjestys. Vähitellen Suomen hallinto siirtyi kokonaan venäläisille. Syynä oli kansainvälisen jännityksen kasvun ohjaama Venäjän turvallisuuspolitiikka. Suomen perustuslakeihin nojautunut järjestelmä romuttui.³¹

Ensimmäisen maailmansodan syttymisen myötä kenraalikuvernööri F. A. Seyn julisti Suomen sotatilaan heinäkuussa 1914. Seurauksena oli Itä-Suomenkin asettaminen poikkeustilaan. Tämä merkitsi esimerkiksi julkaisu- ja kokoontumisvapauden rajoittamista, sanomalehdistöön kohdistuvaa sensuuria sekä lainsäädäntötoiminnan keskeytymistä, koska eduskuntaa ei kutsuttu enää koolle.³²

Eduskuntapuolueiden paikkamäärät pysyivät samansuuntaisina kuin vuoden 1907 vaaleissa aina vuoteen 1916 saakka. Merkittävimpiä muutoksia olivat vanhasuomalaisten paikkojen vähittäinen lasku lähelle kolmeakymmentä ja sosiaalidemokraattien paikkaluvun vähittäinen kasvu yli sataan vuoden 1916 vaaleissa. Myös maalaisliiton kannatus kasvoi. Muiden puolueiden tilanteessa ei tapahtunut suuria muutoksia. Sosialistien ja porvarien vastakkainasettelu jyrkkeni, kun sosiaalidemokraattien suuri edustajamäärä pakotti porvarilliset ryhmät tiivistämään rivejään. Pohjois-Karjalassa poliittinen radikalismi oli sosiaalidemokraattien vahvasta kannatuksesta huolimatta vähäistä.³³

Joensuussa vanhasuomalainen puolue oli eduskuntavaalien suurin ryhmä vuoteen 1913 saakka. Vuosina 1913–1917 taas nuorsuomalainen puolue oli suurin. Suurimmassa osassa Pohjois-Karjalaa tilanne oli hyvin erilainen kuin Joensuussa: sosiaalidemokraatit saivat eniten kannatusta ja nuorsuomalaiset olivat vanhasuomalaisten edellä. Esimerkiksi vuoden 1907 vaaleissa Pohjois-Karjala oli Suomen punaisimpia alueita, ja sosiaalidemokraattien kannatus oli suurta lähes kaikissa myöhemmissäkin eduskuntavaaleissa. Vuotta 1917 lähestyttäessä maalaisliitto alkoi vallata suomalaisten puolueiden asemia.³⁴

³¹ *Rasila* 1968, 12; 1977, 28, 46-50; *T. Manninen* 1982, 11; *Luntinen* 1992, 114-115.

³² *Rasila* 1977, 56; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 327.

³³ *Laasonen* 1971, 165; *Rasila* 1977, 34, 77.

³⁴ *Ahonen* 1985, 544-545; *Kinnunen* 2006, 346-351.

b. Taloudellinen tilanne

Pohjois-Karjalassa oli vain vähän teollisuutta. Maanviljelys ja siihen kytkeytynyt karjatalous olivat merkittäviä elinkeinoja. Suurimmassa osassa Pohjois-Karjalaa maaperä oli tuottoisaan viljanviljelyyn sopivaa tai jopa erinomaista. Asutus oli tiheintä hedelmällisimmillä alueilla. Maanviljelyksestä pääasiallisen elatuksensa saavien osuus oli 1900-luvun alussa joissakin kunnissa peräti 90 %. Maata omistavien määrä oli suuri, jopa 40–50 %. Tilakoot ja peltojen pinta-ala olivat yleensä pieniä. Myös vuokraviljelijöitä oli paljon. Niin sanottua irtainta eli tilatonta ja omaa maanviljelystä harjoittamatonta työväkeä, kuten loisia, oli Pohjois-Karjalassa melko paljon. Heidän osuutensa oli jatkuvasti kasvanut 1800-luvulta lähtien. Tämän väestönosan olot olivat erittäin huonot. Yhteiskuntaluokkien väliset erot olivat kuitenkin pienempiä kuin esimerkiksi silloisen Kuopion läänin länsiosissa. Karuimmilla alueilla metsätalous oli maataloutta tärkeämmässä asemassa. Pohjois-Karjala tuottikin suuren osan Suomen metsäteollisuuden raaka-aineesta.³⁵

Ruukinpatruunat ja puutavarayhtiöt omistivat laajoja maa-alueita. Pohjois-Karjalan teollistuminen oli Suomen keskitason alapuolella. Maakunnan ainoan kaupungin Joensuun väkiluku kasvoi vuosina 1905–1917 noin 3 500 hengestä noin 4 500:aan. Asukkaita oli silti vähemmän kuin monissa Pohjois-Karjalan maalaiskunnissa ja Joensuu oli Suomen teollisuuskaupungeista vähäisimpiä. Muutkin teollistuneimmat paikkakunnat saivat muuttovoittoa. Samanaikaisesti suurin osa Pohjois-Karjalan pitäjistä menetti väkeä lähtömuuton takia. Koulutuksen saatavuus ja siihen liittyvä luku- ja kirjoitustaito olivat etenkin maaseudulla Suomen keskiarvon alapuolella.³⁶

c. Uskonnollinen tilanne

Pohjois-Karjalan maaseutumaisuus vaikutti merkittävästi uskonnolliseen elämään. Väestön taloudellisesti-sosiaalinen asema poikkesi suuresti varsinkin teollistuneimmasta Etelä-Suomesta. Yhdessä väestön sosiaalisen rakenteen kanssa poliittinen traditio voi selittää hyvin jonkin poliittisen suuntauksen kannatusta jollakin alueella.

³⁵ *Nousiainen* 1956, 27-31; *Rasila* 1977, 22; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 70-93, *Jutikkala* 1995, 19; *Hämynen* 1998, 154, 166-167; *Raivo* 1998, 16-17; *Juvonen* 2006, 94; *Mustonen* 2006, 57-60.

³⁶ *Ahonen* 1985, 245, 311; *Hämynen* 1998, 159; *Kinnunen* 2004, 37; *Mustonen* 2006, 55; *Mähönen* 2006, 230.

Voimakkainta poliittisten traditioiden vaikutus oli juuri maaseutuympäristössä. Sosiaalidemokraattinen puolue saavutti suosiota Pohjois-Karjalan maaseudulla, mutta sen korostamat ateismi ja materialismi eivät saaneet kannatusta. Perinteisesti maaseudulla valtionkirkon vastaiset asenteet kanavoituivat suoran vastarinnan sijaan uskonnolliseen liikehdintään. Kirkollinen perinne vaikutti voimakkaasti maaseudulla sosialismin omaksumisesta huolimatta. Lisäksi yksittäisten henkilöiden, kuten pap-
pien, toiminnalla saattoi olla suuri vaikutus kyläyhteisöihin.³⁷

Maaseutuväestön uskonnollisuudesta huolimatta kirkon piirissä vallinneen kä-
sityksen mukaan kirkko ja kristinusko olivat menettämässä vaikutustaan kansaan. Samalla usko kansankirkkoon vahvistui venäläisten hallintotoimien kiristytessä. Piispa O. I. Colliander katsoi, että syynä kansalaisten uskonnollis-siveelliseen taan-
tumiseen oli yksiselitteisesti sosiaalidemokraattinen työväenliike. Osassa papistoa myötätunto yhteiskunnan vähäosaisia kohtaan kasvoi suurlakon jälkeisinä vuosina, vaikkei sosiaalidemokratian kirkon- ja uskonnonvastaisuutta hyväksytykään.³⁸

Venäjällä vuonna 1905 annettu uskonnonvapauslaki ulottui koskemaan Suomea vuonna 1906. Sen ansiosta kirkosta toiseen siirtyminen helpottui, ja monet ortodoksit liittyivät luterilaiseen kirkkoon. Käännytystyötä tehtiin molemmissa kirkoissa, ja usein Pohjois-Karjalassa oma uskonto liitettiin isänmaallisiin näkemyksiin. Luterilaiset yhdistivät uskontonsa suomalaisuuteen ja monet ortodoksit todistivat suomalaisuuttaan luopumalla ”Venäjän uskosta”. Jotkut ortodoksit puolestaan kan-
nattivat Suomen venäläistämistä ortodoksisuuden välityksellä.³⁹

Luterilaiset ja ortodoksit tulivat Pohjois-Karjalassa yleensä hyvin toimeen kes-
kenään. Vastakkainasetteluja aiheutti esimerkiksi Tuupovaaran Sonkajanrantaan vuonna 1908 perustettu ortodokseille tarkoitettu koulu. Koulutontille rakennettiin myös ortodoksikirkko vuonna 1915. Ratkaisevassa asemassa koulua perustettaessa oli ortodoksisuuden menestymistä Suomen hiippakunnassa tukeneen Karjalan veljes-
kunnan rahoitus. Vaikka opetuskielenä käytettiin suomea, oli koulun yhtenä tavoit-
teena venäläistäminen. Koulun perustamiseen vaikutti merkittävästi tuupovaaralainen Johannes Karhapää, joka toimi ortodoksisessa sisälähetystyössä ja kiertävänä uskon-
nonopettajana. Karhapää oli huolestunut ortodoksisen opetuksen vähäisyydestä, mikä

³⁷ *Nousiainen* 1956, 70, 127, 130; *Paavolainen* 1974, 16; *Upton* 1980, 28.

³⁸ *Veikkola* 1980, 73, 131; *Mustakallio* 1986, 185.

³⁹ *Purmonen* 1980, 120-126; *Kinnunen* 2006, 179.

johti ortodoksien kääntymiseen luterilaisiksi. Karjalan veljeskunnan näkökulmasta Sonkajanranta oli luterilaisten ympäröimä ortodoksinen mallikylä.⁴⁰

Fennomaaniseen ohjelmaan pohjautuvia ilmiöitä esiintyi yleisesti. Yhtenä merkinä tästä oli monien kirkonmiesten ruotsinkielisten nimien muuttaminen suomalaisiksi. Esimerkiksi Kiihtelysvaaran kirkkoherra William Weckman muutti nimensä Wartiovaaraksi.⁴¹

Poliittisen järjestelmän muuttuessa pappi muuttui poikkeuksellisessa yhteiskunnallisessa asemassa olevasta henkilöstä muihin nähden samanlaiseksi kansalaiseksi. Pappi ei kuitenkaan suomenkieliseen kansaan lähestymisestään huolimatta ollut rivi-kansalainen.⁴²

Maanomistukseen liittyvät kysymykset olivat pinnalla koko suurlakon jälkeisen ajan. Tyytymättömyyttä oli sekä maata omistavien että omistamattomien keskuudessa. Lykkäystä asiaan toi keisarin vuonna 1915 antama määräys torpparien maanvuokrasuhteiden jatkumisesta seuraavien viiden vuoden ajan. Muutokset eivät poistaneet kaikkia ongelmia. Torpparikysymys kosketti kirkkoa, sillä kirkolla oli paljon vuokramaita. Monet eri tahot vaativat myös kirkon ja valtion eroa sekä uskonnonvapautta. Suurin osa kirkon edustajista tuki uskonnonvapauden myöntämistä mutta vastusti kirkon ja valtion erottamista toisistaan. O. I. Colliander näki kirkon ja valtion eron kansalle vahingollisena.⁴³

Nuorkirkollisuus muotoutui selvästi havaittavaksi suuntaukseksi 1910-luvun alkupuolella. Suuntauksen taustalla olivat sosialismin leviäminen ja toisen sortokauden kiristyminen. Nuorkirkollisuus painotti Pohjois-Karjalassakin avaraana kansankirkollisuuteen nojaten erilaisia opillisia korostuksia omaavien kristillisten voimien kokoamista, seurakuntayhteyttä ja maallikkojen aktivoimista. Nuorkirkolliset pyrkivät vaikuttamaan kirkko- ja seurakuntatietoisuuden kasvuun sekä suoralla seurakunta- ja yhdistystoiminnalla että lainsäädännön muutosten kautta. Vanha kirkollinen ja uudempi raamatullis-pietistinen suuntaus yhdistyivät nationalistiseen kansankirkkoperusteluun.⁴⁴

Herätysliikkeiden merkitys Pohjois-Karjalassa oli suuri. Lestadiolaiset vaikuttivat kaikissa seurakunnissa. Valtimo ja Nurmes olivat herännäisyyden alueellisia keskuksia. Evankelinen liike oli etenkin papiston suosiossa. Sen vaikutus oli voimak-

⁴⁰ Pirinen 1980, 101-110; 1983, 212; Laitila 2004, 164-171.

⁴¹ Mustakallio 1983, 529; 1986, 175-179; 1990, 398; Uimonen 2003, 63.

⁴² Heikkilä 1990, 505.

⁴³ Rasila 1970, 386-387; 1977, 56; Veikkola 1980, 51-53, 74.

⁴⁴ Veikkola 1980, 40, 265-267, 463-464.

kainta Pielisen Karjalassa. Rukoilevaisuus ja renqvistiläisyys olivat melko näkymättömiä vuosina 1905–1917.⁴⁵

Kristillinen yhdistystoiminta oli alkanut Pohjois-Karjalassa jo 1800-luvun lopulla, mutta sen varsinainen käynnistyminen tapahtui vasta suurlakon jälkeen. Uskonnollinen elämä oli erittäin rikasta ja kansa oli valmis vastaanottamaan uusia vaikutteita. Laajimmin vaikuttivat nuorten kristilliset yhdistykset eli NKY-osastot. Kristillinen yhdistyselämä keskittyi Joensuuhun. Kaupungissa toimivat NNKY, NMKY, kirkollinen sisälähetys, kristillinen työväenyhdistys, rautatieläisten kristillinen yhdistys ja Pohjois-Karjalan Piipiaseura. Toimintaa oli myös Suomen Lähetysseuralla, Suomen Merimieslähetysseuralla ja Suomen Kirkon Sisälähetysseuralla.⁴⁶

Vilkkaan uskonnollisen yhdistystoiminnan johdosta vapaiden uskonnollisten suuntien vaikutus jäi Pohjois-Karjalassa vähäiseksi. Vähemmistöyhteisöt eivät näin ollen horjuttaneet luterilaisen kirkon enemmistöasemaa. Kristillisistä liikkeistä maakunnassa vaikuttivat baptistit, helluntaiherätys, vapaakirkollisuus, Pelastusarmeija, adventismi ja metodismi sekä ei-kristillisistä Jehovan todistajat. Niiden kannatus oli suurinta Joensuussa sekä väestö- ja elinkeinorakenteeltaan kaupunkimaisissa maalaiskunnissa. Baptistien toimintaa oli 1900-luvun alkupuolen Pohjois-Karjalassa eniten Kiihtelysvaaraan kuuluneella Hammaslahdella ja Värtsilässä. Vapaaseurakuntien kannatus oli suurinta Joensuussa, Kiteellä, Liperissä ja Tohmajärvellä. Helluntailaisuuden keskuksena oli Kontiolahden Lehmo. Metodisteja, adventisteja sekä Jehovan todistajia oli vain vähän.⁴⁷

Pohjois-Karjala kuului vuonna 1897 toimintansa aloittaneeseen Savonlinnan hiippakuntaan. Sen piispanvirkaa vuodesta 1899 lähtien hoitanut O. I. Colliander edusti yhteiskunnallisesti passiivista beekiläis-biblisististä näkemystä. Hän piti hengellisiä liikkeitä kirkkoa hajottavina puolueina ja väärän kansanvaltaisuuden ilmentyminä. Colliander näki jumalallisena pitämänsä hierarkkisen yhteiskuntajärjestyksen tukevan kirkon yhtenäisyyttä. Hän vastusti toiminnallisuutta, joka hänen mielestään häiritsi kollektiivista uskonnonharjoitusta ja perinteistä kirkollisuutta.⁴⁸

Pohjois-Karjalan kuntia olivat kriisivuosien alla ja niiden aikana Eno, Iломantsi, Joensuu, Juuka, Kaavi, Kesälahti, Kiihtelysvaara, Kitee, Kontiolahti, Kuusjärvi, Liperi, Nurmes, Pielisjärvi, Polvijärvi, Pälkjärvi, Rautavaara, Rääkkylä, Tuupovaara,

⁴⁵ Kinnunen 2006, 200-206.

⁴⁶ Toiviainen 2004, 26; Kinnunen 2006, 206-213.

⁴⁷ Laasonen 1971, 151; Seppo 1983, 77, 85, 92, 108, 116-118; Kinnunen 2006, 206-213.

⁴⁸ Mustakallio 1986, 193; Toiviainen 2004, 21-26; 2005, 89, 151, 174, 248; Mustakallio 2009, 468.

Tohmajärvi ja Valtimo. Joensuun sanomalehdissä kirjoitettiin usein pelkästään kylien nimiä käyttäen. Esimerkiksi merkittävä teollisuuskeskus Värtsilä kuului Tohmajärveen.⁴⁹

Seurakuntien rajat eivät aina noudattaneet kuntarajoja. Pohjois-Karjalan muutammat ortodoksiset seurakunnat olivat laajoja. Joensuun, Ilomantsin ja Taipaleen seurakuntien toiminta ulottui monien kuntien alueelle. Myös niiden kirkkoja ja rukoushuoneita oli useilla paikkakunnilla. Luterilaisista seurakunnista vanhimpia olivat Pielisjärvi, Kaavi, Liperi, Ilomantsi, Tohmajärvi, Pälkjärvi, Kitee ja Kesälahti. Näitä myöhemmin itsenäistyivät Nurmeksen, Juuan, Kontiolahden, Rääkkylän, Enon, Kuusjärven, Polvijärven, Kiihtelysvaaran, Rautavaaran, Valtimon, Tuupovaaran, Värtsilän, Pyhäselän, Joensuun ja Pielisensuun seurakunnat. Joensuun ja Pielisensuun itsenäiset seurakunnat perustettiin erottamalla ne Kontiolahdesta vuonna 1912. Viranhaltijoiden palkkaetuihin liittyneiden ongelmien vuoksi itsenäinen toiminta alkoi Pielisensuussa 1.5.1915 mutta Joensuussa vasta 1.5.1918. Pohjois-Karjala jakautui vanhastaan kahteen rovastikuntaan: Ylä-Karjalaan ja Ala-Karjalaan.⁵⁰

Joensuussa kirkossakäyntiaktiivisuus oli huomattavasti muuta Pohjois-Karjalaa korkeampi. Silti vuosina 1905–1917 jumalanpalveluksissa kävijöiden määrä laski hieman. Tämä selittyi ainakin sivistyneistön ja sosialismia kannattavan työväestön kirkossakäynnin vähenemisellä. Koko Karjalassa kirkossakäyntiaktiivisuus oli vähenemisestä huolimatta muuta maata suurempaa. Ehtoollisella Joensuussa sen sijaan kävi vuonna 1905 24 %, mutta vuosina 1916 ja 1917 enää 9 % väestöstä. Koko Savonlinnan hiippakunnassa vuosien 1916–1917 ehtoollisellakäyntiosuus oli lähes 30 %, joten Joensuussa ainakin sivistyneistön ja työväestön ehtoolliselle osallistuminen väheni muuta hiippakuntaa voimakkaammin tutkittavien kriisivuosien alla.⁵¹

d. Sanomalehdistön kehitysvaiheet

Joensuun vanhin sanomalehti oli vuonna 1874 perustettu *Karjalatar*. Se oli suurlakon aikaan vanhasuomalaisella linjalla, mutta muuttui sen jälkeen nuorsuomalaiseksi.

⁴⁹ *Saloheimo* 1956, 104; *Laasonen* 1971, 141; *Rinta-Tassi* 1986, 564-565.

⁵⁰ *Salokas* 1937, 468-469; *Rimpiläinen* 1975, 45; *Martikainen* 1981, 54; *Ryyppö* 1984, 240; *Tuomi* 2001, 349; *Toiviainen* 2005, 168-172; *Kinnunen* 2006, 181-185; *Pakarinen* 2006, 366-367; *Mustakallio* 2009, 98, 215, 232, 502-503.

⁵¹ *Rimpiläinen* 1975, 21-23.

Lehti palautui vanhasuomalaiseksi vuonna 1906 ja pysyi tällä linjalla vuoteen 1917 saakka.⁵²

Joensuun toinen sanomalehti *Pohjois-Karjala* muuttui suurlakon jälkeen perustuslaillisesta vanhasuomalaiseksi. Nuorsuomalaiset onnistuivat hankkimaan yhtiön osake-enemmistön, lopettivat lehden ja alkoivat julkaista sen tilalla vuoden 1907 alussa *Karjalan Sanomia*. Lehti pysyi nuorsuomalaisena vuoteen 1917 saakka.⁵³

Lehdistö oli 1900-luvun alussa puolueiden synnyttämää ja siten aatesuuntiinsa tiiviisti sitoutunutta. Puoluelehdet tarkastelivat poliittis-yhteiskunnallisen elämän ilmiöitä taustaideologiastaan käsin. Kirjoitukset olivat usein kärjistettyjä, mutta monet lukijat uskoivat niihin kritiikittömästi. Vuosina 1905–1917 Joensuun nuor- ja vanhasuomalaisten puoluetistelut keskittyivät kaupungin sanomalehtien ympärille. Puoluekentän alkaessa järjestyä uudelleen sanomalehtien poliittisuus lisääntyi entisestään. Puoluelehdistö oli aikansa tehokkain tapa vaikuttaa kansalaismielipiteeseen, sillä tutkittavien kriisivuosien alla lehdistö tavoitti ensimmäisen kerran lähes kaikki kansalaispiirit.⁵⁴

Joensuussa ei ilmestynyt paikallisia vasemmiston äänenkannattajina toimineita sanomalehtiä. Helsinkiläisen *Työmiehen* levikki kasvoi selvästi lähes kaikissa Pohjois-Karjalan kunnissa ainakin vuodesta 1916 vuoteen 1917, joten valtakunnallisen tason vasemmiston lehdistö ulotti vaikutuksensa alueelle.⁵⁵ Tutkimuksessa tämä ei kuitenkaan juuri ilmene, koska Joensuun lehdistö välitti ainoastaan poliittisen keskustan ja oikeiston näkökulman.

⁵² *SLH* 5 1988, 288.

⁵³ *SLH* 5 1988, 297-298.

⁵⁴ *Mustakallio* 1983, 240; *Ahonen* 1985, 541; *Nygård* 1987, 43, 74, 169; *Piilonen* 1992, 199; *Salminen* 2007, 32.

⁵⁵ *Laasonen* 1971, 104.

II Maaliskuun vallankumouksesta syksyyn 1917

1. Vallankumouksen herättämä innostus

a. Uskonnollinen ohjelma ja papit vallankumousjuhlissa

Venäjällä valta siirtyi duumalle 16.3.1917. Suomi oli sotivan Venäjän rauhallinen osa, jossa keinottelu ja yhteiskuntaluokkien väliset vauruserot aiheuttivat jännitystä. Elintarvikepula, ratkaisematon torpparikysymys sekä jatkuvana uhkana koettu venäläistäminen vaikeuttivat tilannetta. Ongelmat jäivät hetkeksi taustalle, kun vallankumouksen aiheuttamat mullistukset ulottuivat suomalaiseen yhteiskuntaan. Kirkon edustajat olivat toiveikkaita, sillä kehittämismahdollisuuksien nähtiin koskevan sekä kansakuntaa kokonaisuutena että kirkkoa.⁵⁶

Suomessa vallankumous laukaisi lukkiutuneen sisäpoliittisen tilanteen. Venäjän väliaikainen hallitus peruutti venäläistämistoimet. Eduskunta kokoontui ja sosiaalidemokraatti Oskari Tokoi muodosti senaatin. Vallankumouksen jälkeen porvarilliset vaativat vain perustuslaillisten oikeuksien palauttamista Suomelle. Sosiaalidemokraatit vaativat myös yhteiskunnallisia uudistuksia, kuten torpparien vapauttamista ja kunnallisen äänioikeuden laajentamista. Suomessa toiseksi sortokaudeksi kutsuttu venäläistämisaika päättyi 20.3., kun Venäjän väliaikainen hallitus kumosi julistuksellaan monia suomalaisten epäoikeudenmukaisiksi kokemia säädöksiä. Vapausmanifesti oli lähtölaukaus Suomen lamaantuneen autonomian uudelleen käynnistymiselle. Tsaarinvallan päättymistä juhlittiin Suomessa monin eri tavoin.⁵⁷

Maaliskuun vallankumous uutisoitiin molemmissa Joensuun lehdissä näyttävästi, mutta siihen ei liitetty heti uskonnollisia näkökulmia. Lehdet näkivät Venäjän keisarihallinnon sortuneen omaan mahdottomuuteensa ja odottivat Suomen vapautumisen Venäjän tiukasta hallinnasta koittavan.⁵⁸ Pian vallankumouksen jälkeen ihmiset viettivät Pohjois-Karjalassa muun Suomen tapaan monenlaisia juhlia vapautumisen taanneen julistuksen kunniaksi.⁵⁹ Kaikissa juhlissa lehdet eivät kertoneet uskonnollisesta ohjelmasta. Tällaisina uutisoitiin ainakin Polvijärven, Tohmajärven ja

⁵⁶ *Rasila* 1970, 242; 1977, 62; *Kena* 1979, 28-29, 31-32; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 331; *Luntinen* 1992, 149.

⁵⁷ *Rasila* 1970, 244; 1977, 63; *T. Manninen* 1982, 19; *Luntinen* 1992, 150-152, 156.

⁵⁸ *KS* 31/17.3.1917, Vallankumous Venäjällä; 32/20.3.1917, Tiellä vapauteen (pääkirj., A. P.); *Ktar* 20.3.1917, Suurten tapahtumain keskellä (pääkirj.).

⁵⁹ *Karttunen* 2007, 24; *Hoppu* 2008, 38.

Värtsilän juhlat.⁶⁰ Lehdet eivät välttämättä kertoneet esimerkiksi joidenkin paikkakuntien kiitosjumalanpalveluksista, koska monissa uutisissa kansalaisjuhlat olivat ykkössijalla. Näin ollen lehtien esittämä tilanne ei kaikilta osin vastannut todellisuutta.

Suurin osa juhlista kytkeytyi kuitenkin kirkkoon, papistoon ja uskontoon. Yhtenä syynä tähän oli Savonlinnan piispan O. I. Collianderin ja tuomiokapitulin antama kehoitus järjestää kirkoissa erityisiä kiitos- ja rukoushetkiä. Colliander liitti tapahtumiin eskatologisia tulkintoja. Toisena syynä papiston runsaaseen esiintymiseen juhlissa oli se, ettei papisto halunnut erottautua muusta kansasta kansallisen vapauden toteuduttua.⁶¹

Eriyisen näkyvää oli pappien toimiminen juhlapuheen pitäjinä monilla paikkakunnilla. Kontiolahden juhlassa pastori Emil Juho Hallikainen sekä puhui että toimitti kiitosjumalanpalveluksen alttaripalveluksen. Jumalanpalveluksessa saarnasi kirkkoherra Frans Edvard Salokas. Juhlaan kuului venäläisen sotaväen ampumat kolme yhteislaukausta Kontiolahden kirkonmäeltä. Lisäksi laulettiin virsi Oi kuningasten kuningas. Sekä Salokas että Hallikainen valittiin laatimaan muutamien muiden paikkakunnan vaikutusvaltaisten miesten kanssa onnittelusähköä Venäjän väliaikaiselle hallitukselle.⁶² Hallikainen toimi puhujana myös Paiholan juhlassa, jossa muiden juhlallisuuksien lisäksi laulettiin virsiä.⁶³ Kontiolahden Selkien kansakoulun juhlassa virtenä oli Oi Herra siunaa Suomen kansa.⁶⁴

Polvijärvellä ortodoksipappi Gregorius Pantsu piti puheen ja yhdessä laulettiin Kontiolahden tapaan Oi kuningasten kuningas.⁶⁵ Nurmeksessa puheen piti pastori Aukusti Oravala.⁶⁶ Kiteellä juhla järjestettiin jumalanpalveluksen jälkeen kirkossa. Puheen piti pastori Ragnar Wegelius psalmin 103 pohjalta. Lisäksi juhlassa laulettiin virsi ja kuunneltiin kanttori A. Silvennoisen esittämää musiikkia. Enossa rovasti, kirkkoherra Erik Johan Ekroth lausui ”vakavia, innostavia sanoja ajan tapauksista,

⁶⁰ *Ktar* 34/24.3.1917, Kansalaisjuhlat maaseudulla; 35/27.3.1917, Suomelle annetun vapaan manifestin juhlominen maaseudulla; 36/29.3.1917, Vapaamielisen adressin juhlominen maaseudulla.

⁶¹ *Mustakallio* 1986, 192; *Lauha* 1990, 79-80; *Toiviainen* 2005, 205.

⁶² *KS* 35/27.3.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta. Salokas toimi Kontiolahden kirkkoherrana vuodesta 1914 lähtien. *Rimpiläinen* 1975, 8; *Martikainen* 1981, 55.

⁶³ *Ktar* 35/27.3.1917.

⁶⁴ *KS* 36/29.3.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta.

⁶⁵ *KS* 34/24.3.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta; 35/27.3.1917. Pantsu toimi Taipaleen seurakunnan toisena pappina vuosina 1910–1918 ja Joensuun ortodoksis seurakunnan kirkkoherrana vuosina 1919–1922. *Salokas* 1937, 516; *Rimpiläinen* 1975, 128.

⁶⁶ *KS* 33/22.3.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta; *Ktar* 35/24.3.1917. Oravala toimi Nurmeksen kapalaisena vuosina 1910–1928. Hän oli huomattava herännäispappi ja kirjailija. *Heikinheimo* 1955, 562; *Laasonen* 1971, 207; *Rimpiläinen* 1975, 55; *Huhta* 2001, 174-176, 188-189.

niiden tuomasta onnesta ja velvollisuuksista”. Musiikista huolehti lukkari-urkuri Väinö Seppä.⁶⁷ Rääkkylässä puhui pitäjänapulainen Robert Immonen, sekakuoro lauloi kanttori E. Sorrilaisen johdolla ja yhteislauluna oli virsi.⁶⁸ Kuusjärvellä tilaisuuden alkusanat lausui pastori Hannes Pihlmaa. Lieksassa puhujana toimi pastori Emanuel Kolkki ja laulettiin Jumala ompe linnamme. Liperissä Taipaleen juhlassa puhujana oli ortodoksinen kirkkoherra Mikael Mihailov. Tilaisuudessa laulettiin useita virsiä sekä muita hengellisiä lauluja. Myös Liperin kirkonkylän juhlassa laulettiin isänmaallisia virsiä.⁶⁹ Joensuussa 22.3. pidetyssä juhla- ja kiitosjumalanpalveluksessa kirkko oli *Karjalattaren* mukaan ”ääriään myöten täynnä”.⁷⁰

Uutisissa korostui juhlien uskonnollis-isänmaallinen sisältö. Jumala ompe linnamme oli ollut maallisten kansalaiskokousten suosituin virsi 1800-luvulta lähtien. Se oli tuttu myös suurlakon mielenosoituksista ja joukkokokouksista, joissa isänmaallisuus oli saanut uskonnollisia sävyjä. Oi Herra siunaa Suomen kansa oli ollut yleinen virsi suurlakon lakkotilaisuuksissa ja kiitosjumalanpalveluksissa. Vuoden 1907 vaalikokouksissa suosituimpia virsiä olivat olleet Oi kuningasten kuningas ja Oi Herra siunaa Suomen kansa. Laulut ja virret symbolisoivat tilaisuuksissa aatteellisia ja yhteiskunnallisia sidonnaisuuksia. Joukkolaululla oli vielä 1900-luvun alussa yhteisöllistä kokemusta voimistavaa ilmaisuvoimaa ja merkitystä.⁷¹ Lehdet eivät tosin kertoneet, missä määrin eri yhteiskuntaluokat osallistuivat kokouksiin, joten joukkolaulun koko yhteisöä yhdistävästä vaikutuksesta on mahdotonta tehdä johtopäätöksiä.

Juhlauutisissa vallankumouksen ikävät vaikutukset jäivät vähälle huomiolle. Niistä muistutti vain maininta Joensuun ortodoksikirkossa vallankumouksessa kuolleille pidetystä sielunmessusta.⁷² Joissakin uutisissa jäi epäselväksi, toimiko seurakunnan työntekijä juhlassa yksityishenkilönä vai edustiko hän kirkkoa. Joillakin paikkakunnilla papeilla oli muitakin kuin kirkolliseen työhön liittyviä tehtäviä, mikä saattoi vaikuttaa heidän toimimiseensa juhlapuhujina. Ainakin E. J. Hallikainen ja A. Oravala olivat mukana kotikuntiansa kunnallispolitiikassa. Hallikainen oli jopa

⁶⁷ *KS* 37/31.3.1917, Vapauden päivän vietto; *Ktar* 39/5.4.1917, Pohjois-Karjalasta. Väinö Seppä oli Enossa tunnettu musiikkimies. *Björn* 1994, 193.

⁶⁸ *KS* 36/29.3.1917.

⁶⁹ *Ktar* 35/24.3.1917; *KS* 35/27.3.1917; *Ktar* 36/29.3.1917; *KS* 37/31.3.1917. Mihailov toimi Taipaleen seurakunnan kirkkoherrana vuosina 1912–1925. *Salokas* 1937, 516; *Pakarinen* 2006, 372.

⁷⁰ *Ktar* 33/22.3.1917, Kiitosjumalanpalvelus.

⁷¹ *Hartikainen* 2008, 154, 160; *Mustakallio* 2008, 173, 436–437; *Kurkela & Rantanen* 2008, 177–184, 192.

⁷² *KS* 34/24.3.1917, Joensuusta ja likitienoilta.

Kontiolahden kuntakokouksen puheenjohtaja.⁷³ Lisäksi hän toimi nuorsuomalaisessa puolueessa.⁷⁴ Nurmeksen papit olivat perinteisesti osallistuneet kunnalliselämään. Oravala oli ollut myös vanhasuomalaisen puolueen ehdokkaana vuosien 1913 ja 1916 eduskuntavaaleissa.⁷⁵

Kirkon työntekijöitä oli 1900-luvun kriisivuosina kuntakokousten puheenjohtajina eri puolilla Suomea. Säätyjärjestelmän lakkauttamisesta oli kulunut jo sen verran aikaa, että sosiaalisen yläluokan edustajia, kuten pappeja, oli puheenjohtajina melko vähän. Selvästi enemmän tässä luottamustehtävässä toimi esimerkiksi talonpoikia, torppareita ja käsityöläisiä.⁷⁶

b. Karjalan Sanomien ja Karjalattaren erilaiset uskonnolliset tulkinnat

Keväällä 1917 Suomessa vallitsi useita erilaisia tulevaisuudenodotuksia. Osa puolueista kannatti mahdollisimman laajaa valtiollista itsenäisyyttä. Toiset suhtautuivat muuttuneeseen tilanteeseen varovaisemmin. Yhteistä näkemyksille oli halu lisätä kansallista itsemääräämisoikeutta.⁷⁷

Karjalan Sanomat oli vuonna 1917 suurin sanomalehti Joensuussa. Lehden levikki oli noin 9 300 kappaletta. Se ilmestyi kolme kertaa viikossa. Päätoimittajana oli toimittaja Ari Pitkänen. Lehteä julkaisi Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy. *Karjalan Sanomat* oli maalaishenkinen nuorsuomalainen puoluelehti, joka painotti levikkialueensa henkisen ja aineellisen tilan edistämistä.⁷⁸

Myös *Karjalatar* ilmestyi vuonna 1917 kolme kertaa viikossa. Levikki oli noin 4 000 kappaletta. Päätoimittajana toimi filosofian kandidaatti Aukusti Rantasalo. Julkaisija oli Joensuun kirjapaino. *Karjalatar* oli vanhasuomalaisen puolueen äänenkannattaja.⁷⁹

⁷³ KS 36/29.3.1917. E. J. Hallikainen toimi puheenjohtajana 26.3.1917 kokouksessa. Oravala valittiin anomaan Nurmeksen kunnalliskodin rakentamiselle jatkoaikaa. Myös hän oli myöhemmin kuntakokouksen puheenjohtaja. KS 119/18.10.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta. Oravala toimi Nurmeksen Nuorten Kristillisessä Yhdistyksessä toimihenkilönä. *Saloheimo* 1953, 597. Oravalan perheen vaikutusta Nurmeksessa vahvisti pastorin vaimo Hilma Oravala toimimalla kauppalan Nurmeskylän kansakoulun johtokunnassa. *Ktar* 109/25.9.1917, Pohjois-Karjalasta; KS 110/27.9.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta.

⁷⁴ KS 41/12.4.1917, Muualta Pohjois-Karjalasta. Hallikainen valittiin Kontiolahden nuorsuomalaisen yhdistyksen johtokuntaan 5.4.1917. Johtokunnan varajäseneksi valittiin muiden muassa kanttori A. Sinervo.

⁷⁵ *Saloheimo* 1953, 581; *Mustakallio* 1978, 232.

⁷⁶ *Jalkanen* 1978, 271-272.

⁷⁷ *Luntinen* 1992, 156-166.

⁷⁸ *SLH* 5 1988, 297-298. Kaikkien Joensuun sanomalehtien päätoimittajien tarkkoja toiminta-aikoja ei ole mainittu kirjallisuudessa, joten olen tarkistanut ne sanomalehtien etusivujen tiedoista.

⁷⁹ *Nygård* 1987, 57; *Salokangas* 1987, 174-175, 181-182; *SLH* 5 1988, 287-289.

Joensuun sanomalehdet eivät esittäneet itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen kristillisiä näkökulmia. Vapautuminen kytkettiin kuitenkin selkeästi uskontoon. Tämä kävi ilmi *Karjalattaressa* maaliskuun lopussa julkaistusta hartauskirjoituksesta. Kirjoittaja näki ajan Suomen kansan historiallisena käännekohtana ja iloitsi siitä, että vallankumous oli ”vihdoinkin” tapahtunut. Hän käsitteli tapahtumia pääasiassa kansallisesta näkökulmasta kiittäen johdatuksesta Jumalaa. Uuden aikakauden kynnyksellä muutoksen tuli lähteä yksityisistä ihmisistä, mutta Jumalalla oli valta ohjata Suomen kansa uudistuksia täynnä olevaan tulevaisuuteen.⁸⁰

Pian vallankumouksen jälkeen koittanut pääsiäinen yhdistettiin maakunnan lehtien pääkirjoituksissa suorasukaisesti vapauden aikaan. *Karjalan Sanomat* ylisti tapahtuman ainutlaatuisuutta esittäen sen Jeesuksen ristinkuoleman jatkumona:

Riemuisampina kuin koskaan kaikuvat näinä päivinä pääsiäiskellot. Voidaanhan nyt todellisella mielellä viettää pääsiäispäivää. Suuri vapaus on voitettu. Ulkonaiset kahleet ovat katkenneet ja lähestyneet toteutumisensa täytäntöön vapauden ja veljeyden aatteet, joiden uhrina natsarealainen nostettiin ristinpuulle.

Kirjoittaja muistutti Jeesuksen kuolleen rauhan, rakkauden ja ihmisten välisen tasa-arvoisuuden puolesta. Näistä aatteista oli jouduttu vaikenemaan sortovallan aikana. Jeesus voitti kuitenkin kuoleman, ja samoin hänen ylevät ajatuksensa voittivat kuoleman. Jeesuksen opetuksessaan korostamat aatteet olivat koko elämää koskettava ja koossapitävä voima, sillä ne olivat ”suurimmat mitä ajatus inhimillisestä ja jumalallisesta voipi mielikuvitella ja luoda”.⁸¹

Nuorsuomalaisen *Karjalan Sanomien* pääkirjoitus oli kristinuskoa myötäilevä, mutta uskonto ei ollut sen tärkein sisältö. Kirjoittaja korosti nuorsuomalaista liberalismia mukaillen Jeesuksen asemaa suuren viisauden ja oikeiden oppien tuojana eli suurena ajattelijana. Hänen jumalallinen luontonsa oli tekstissä huomattavan vähän esillä. Jeesus oli toiminnallaan mahdollistanut suomalaisten vapautumisen sortovaltasta.

Vanhasuomalaisen *Karjalattaren* pääkirjoitus lähestyi aihetta hyvin toisenlaisesta näkökulmasta. Kirjoittaja muistutti, että Jumala toimi kansojen tuomarina. Tämän vuoksi maailmanhistorialla oli Jumalan ohjaama päämäärä eli Jumalan valtakunta. Jumala ei kuitenkaan ollut ainoastaan Suomen puolella, vaan Hän oli tasaver-

⁸⁰ *Ktar* 37/31.3.1917, Sunnuntaiksi. Joensuun sanomalehtien hartauskirjoitukset olivat lähes poikkeuksetta yleisellä tasolla kristinuskoa käsitteleviä. Kirjoittajat kytkivät tekstinsä ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin asioihin vain harvoin.

⁸¹ *KS* 39/5.4.1917, Pääsiäinen (pääkirj., A. P.).

taisesti muidenkin kansojen Jumala. Yksilölliset ja kansalliset velvoitteet täyttämällä ihmiset voivat valmistaa tietä Jumalan valtakunnan toteutumiseksi. Jumala antoi maaliskuun vallankumouksessa Suomelle mahdollisuuden vaikuttaa omaan tulevaisuuteensa. Sovituksen aika oli koittanut suomalaisille. Vallankumous tarjosi Suomelle mahdollisuuden uuteen aivan kuten pääsiäinen antoi ihmiskunnalle uuden tulevaisuuden.⁸² Kirjoitus oli jumalakeskeinen. Vaikka se käsitteli tilanteen kansallista merkitystä, Jumala oli sen mukaan kaiken inhimillisen yläpuolella. Vastuu tulevaisuudesta oli siitä huolimatta suomalaisilla itsellään.

2. Innostuksen hiipuminen

a. Lievä pappisvastaisuus nousee julkisuuteen

Työväestö oli osallistunut Pohjois-Karjalassa yhdessä muiden yhteiskuntaryhmien kanssa aktiivisesti maaliskuun vallankumouksen jälkeen vietettyihin vapausjuhliin. Pian juhlien jälkeen oli edessä paluu arkeen.⁸³ Yhteiskunnallinen tilanne kiristyi keväällä ja kesällä 1917, mikä ilmeni esimerkiksi poliittisiin ja yhteiskunnallisiin uudistuksiin tähtäävänä lakkoiluna. Pohjois-Karjalassa maatalouslakkoja oli vähän, mutta työt pysähtyivät useilla metsätyömailla.⁸⁴

Samalla monet kirkon kannalta huolestuttavat ilmiöt yleistyivät. Vallankumouksen myötä Suomeen levinnyt yleinen vapauden ilmapiiri näytti aluksi hyvin uskontomyönteiseltä. Pian monet lehdet kuitenkin julkaisivat kirjoituksia, joissa kauan esillä olleet kirkkoa, papistoa ja uskontoa koskevat vaatimukset ilmaistiin aikaisempaa voimakkaammin. Työväenlehdissä, mielenosoituksissa ja kansalaiskokouksissa vaadittiin esimerkiksi kirkon ja valtion erottamista, uskonnonvapautta, uskonnonopetuksen poistamista kouluista sekä tiettyjen pappien erottamista virastaan.⁸⁵

⁸² *Ktar* 39/5.4.1917, Sovituksen päivinä (pääkirj., T. K.). Valtakunnantason uutisointiin liittyi hyvin vähän uskonnollisia sävyjä. Tämänäköisissä lyhyissä uutisissa kerrottiin esimerkiksi siitä, että senaatti oli vallankumouksen jälkeen lakkauttanut keisarillisten juhlapäivien rukoushetket ja siitä, että senaatti oli määrännyt neljä yleistä kiitos-, katumus- ja rukouspäivää vuodelle 1918. *KS* 33/22.3.1917, Keisarillisten päivien rukoushetket lakkautetaan; 40/10.4.1917, Rukouspäivät v. 1918.

⁸³ *KS* 41/12.4.1917, Juhlien jälkeen työ (pääkirj., A.P.).

⁸⁴ *Paavolainen* 1967a, 33-34; *Rasila* 1977, 64; *Ryyppö* 1984, 300; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 332; *Nevalainen* 1994, 348.

⁸⁵ *Juva* 1977, 43-44; *Rasila* 1977, 80; *Veikkola* 1977, 36; *Kena* 1979, 33; *Reijonen* 1980, 49; *T. Manninen* 1992, 275.

Julkisen sanan lisäksi poliittiset puolueet esittivät kritiikkiä kirkkoa kohtaan. Syitä olivat esimerkiksi kirkon myöntövyyskanta sortovuosina ja tieteenvastaisiksi tulkitut näkemykset. Etenkin nuorkirkolliset kokivat muuttuneen tilanteen taisteluhaasteena. Heidän kanssaan kirkkopoliittisesta vaikutusvallasta taistelivat vanhoilliset, kuten herätysliikkeiden papisto ja Herättäjä-lehti sekä kristillinen työväki. Kirkon vaikutus oli maaseudulla kaupunkeja suurempi.⁸⁶

Maaliskuusta alkaen oli järjestetty kansalaiskokouksia. Aluksi kaikki yhteiskuntaluokat osallistuivat samoihin kokouksiin, mutta pian asenteiden jyrkkeneminen johti työväestön ja porvarillisten kokousten erottumiseen. Tilanne kärjistyi etenkin maaseudulla.⁸⁷

Joensuun sanomalehdissä ei julkaistu kirkkoa, papistoa ja uskontoa kritisoivia kirjoituksia. Muutamien Pohjois-Karjalan kuntien osalta lehdistö uutisoi kansalaiskokouksista, joissa oli ilmennyt yhteiskunnanvastaisten piirteiden lisäksi vastustusta kirkkoa, papistoa ja uskontoa kohtaan.

Pappisvastaisuutta oli esiintynyt jo vallankumousta edeltävinä vuosina useissa Pohjois-Karjalan kunnissa. Erityisiä merkkejä tästä oli havaittavissa ainakin Rääkkylässä, Värtsilässä, Kontiolahdella, Pielisjärvellä ja Kiihtelysvaarassa. Esimerkiksi Värtsilä oli Tohmajärven teollisuuskeskus, jonka omaleimainen ruukkiyhteisö poikkesi maatalousvaltaisesta Tohmajärvestä. Työväenliikkeen kannatus oli Pohjois-Karjalassa suurinta juuri harvojen teollisuuslaitosten työntekijöiden, metsätyöläisten ja loisiväestön keskuudessa. Pappisvastaisuuden syynä oli yleensä vuosikymmeniä muhinut antiklerikalismi, joka kärjistyi kun asenteissaan jyrkän ja esimerkiksi sosialismiin varauksellisesti suhtautuvan papin kanssa syntyi erimielisyyttä. Osa papeista osallistui poliittiseen toimintaan porvarillisella puolella, mikä kasvatti työväenliikkeen pappisvastaisuutta. Toisaalta monien suosittujen pappien toimintaa kiiteltiin.⁸⁸

Rääkkylässä maanomistusolot olivat pohjoiskarjalaisittain poikkeukselliset. Yleensä tilat olivat pieniä ja niitä oli paljon. Rääkkylässä oli perinteisesti ollut muutamia yhden maanviljelijäsuvun hallitsemia suuria tiloja. Köyhässä ja syrjäisessä kunnassa tämä synnytti suuren tilattomien ryhmän jo 1800-luvulla. Yhteiskunnalliset

⁸⁶ Juva 1977, 42-43; Veikkola 1980, 375-377.

⁸⁷ Veikkola 1980, 364; T. Manninen 1992, 274-275; Hoppu 2008, 38.

⁸⁸ Laasonen 1971, 169-170; Nevalainen 1994, 347-348; Tuomi 2001, 104; Uimonen 2003, 73; Juvonen 2006, 124; Kinnunen 2006, 189-190, 209; Laitinen 2006, 106-111. Jo pappien valinta aiheutti joskus kiistoja. Ne saattoivat purkautua pappisvastaisuutena, kun seurakunnalle mieleisin ehdokas ei tullut valituksi. U. Karttunen & Eeva Karttunen 1951, 90-91.

luokkarajat olivat harvinaisen selvät. Poliittisella tasolla vastakkainasettelu alkoi ilmetä selkeästi vasta toisen maailmansodan jälkeen.⁸⁹

Rääkkylän tilanne oli kuitenkin erittäin kärjistynyt jo kriisivuosien aikaan. Tämän yhtenä ilmentymänä oli pappisvastaisuus. Rääkkylän kirkkoherra F. E. Blomberg oli yksi pohjoiskarjalaisista papeista, joka oli kohdannut paljon vastustusta jo ennen maaliskuun vallankumousta. Asiat kärjistyivät huhtikuun alussa pidetyssä kansalaiskokouksessa, jossa vaadittiin kirkkoherraa ja nimismiestä eroamaan viroistaan. *Karjalatar* mainitsi, että kokoontumisessa oli muutenkin ollut havaittavissa Suomessa tapahtuvaa vallankumousta enteileviä piirteitä. Se totesi kansalaiskokousten olevan oikeutettuja, mutta niiden tuli ainoastaan tuoda esille epäkohtia laillisten ratkaisujen löytämiseksi. Kaikki tätä pitemmälle menevät toimenpiteet olivat niille kuulumattomia. Vapaus toi ihmisille mahdollisuuksia ongelmien korjaamiseen, mutta samalla se edellytti vastuuta, joka ilmeni *Karjalattaren* mukaan yhteiskunnan sääntöjen noudattamisena.⁹⁰

Toinen pappisvastaisuutensa johdosta Joensuun lehtiin päätynyt kunta oli Valtimo. Siellä huhtikuun alussa pidetty ”muka kansalaiskokous työlästyneiden talolla” oli nimimerkki Ollin mielestä ollut lain ja oikeuden vastainen muistuttaen ”santarmien pimeitä töitä”. Erityisesti kirjoittaja paheksui kirkkoherra Niilo Huttusen kohtelua, joka oli hänen mielestään selvä esimerkki kokoontumisen lain ja oikeuden vastaisesta luonteesta. Kesken Huttusen kotonaan pitämää hartaushetkeä oli kolme miestä uhannut viedä hänet kokoukseen väkivalloin. Syynä oli se, että Huttunen oli saarnassaan kiittänyt Jumalaa Suomen vapautumisesta. Sosialistien mielestä Jumalalla ei ollut mitään tekemistä Venäjän vallankumouksen kanssa, joten he vaativat Huttusta pyörtämään sanansa. Olli totesi, että vallankumous oli Venäjän sankarien ansiota. Koska Valtimon sosialistit eivät olleet itse sitä saaneet aikaan, ei heillä ollut varaa syyttää kirkkoherraa kunnian siirtämisestä Jumalalle. Saarnat eivät olleet sensuurin alaisia eivätkä muutenkaan millään tavalla kansalaiskokouksen asia. Hyviin tekoihin pyrkiviä Olli kehotti pappien häiritsemisen sijaan hävittämään viinatehtaat Valtimolta.⁹¹

⁸⁹ *Nousiainen* 1956, 71, 104-105.

⁹⁰ *Ktar* 42/14.4.1917, Vapaus ja vallattomuus (pääkirj.); 45/21.4.1917, Itäviä vallankumousilmiöitä Rääkkylässä (P. V. P.); *Laasonen* 1971, 169. Kirkkoherra Blombergin toimintaan vaatimukset eivät vaikuttaneet, sillä seuraavan kerran hän oli esillä Karjalattaressa jo toukokuussa Rääkkylän kansakoulun 25-vuotisjuhlassa puhujana ja rukouksen pitäjänä. Suuren juhlan uskonnollisuus korostui virsilaulun ja pastori Robert Immosen pitämän rukouksen myötä. *Ktar* 58/26.5.1917, Pohjois-Karjalasta.

⁹¹ *KS* 40/10.4.1917, Valtimolta (Olli).

Olli kytki Huttusen kohtelun taitavasti ajankohtaisiin asioihin. Viinan salapoltto oli vuonna 1917 suuri ongelma, sillä se heikensi ihmisten lainkuuliaisuutta ja kulutti vähäisiä viljavarantoja. Laitonta viinaa valmistettiin runsaasti Pohjois-Karjalassa tiettävästi ainakin Juuassa.⁹² Verratessaan työväkeä santarmeihin Olli puolestaan antoi ymmärtää, että Venäjän tiukan hallinnon aikaiset tapahtumat uhkasivat toistua. Santarmit olivat esimerkiksi palkanneet suomalaisia urkkijoiksi ja toimineet muutenkin suomalaisten mielestä arveluttavasti.⁹³

Muiden Pohjois-Karjalan kuntien osalta lehdistö ei uutisoinut pappien vastaisista toimista. Tämä tukee käsitystä sosiaalidemokraattisen radikalismien vähäisyydestä maakunnassa. Valtimolla sosiaalidemokraattien kannatus oli jopa vähäisempää kuin monissa muissa Pohjois-Karjalan kunnissa.⁹⁴ Tästä kertonee sekin, ettei Huttuseen liittyviä tapahtumia käsitelty yhtä yleisönosastokirjoitusta laajemmin Joensuun lehdissä eikä Valtimon sosiaalidemokraattien toiminnasta kerrottu niissä sisällissodan aikaankaan. Huttusen huono kohtelu lienee ollut yksittäistapaus. Yhtenä syynä siihen saattoi olla hänen aktiivinen toimintansa vanhasuomalaisessa puolueessa.⁹⁵

Rääkkylässä Blombergin kohtelu sen sijaan kertoi vaikeammasta tilanteesta, mikä heijastui paikkakunnan ja sen pappien merkittävänä esilläolona lehdistössä sisällissodan aikana. Tosin sanomalehtiin ei välttämättä kirjoitettu kaikista työväestön ja papiston välisistä ongelmista, olihan Huttusen kohtelusta kertominenkin vain yhden kirjoittajan varassa. Esimerkiksi Kiihtelysvaaran vanhasuomalainen ja kansallisuusaatteen elävöittäjä kirkkoherra William Wartiovaara oli ollut hankauksissa sekä venäläisten viranomaisten että punakaartin kanssa vuoden 1905 suurlakosta lähtien.⁹⁶ Kiihtelysvaaran tilanne ei kuitenkaan kiinnittänyt Joensuun sanomalehtien huomiota.⁹⁷

⁹² T. Manninen 1992, 290.

⁹³ Paavolainen 1967a, 30; 1974, 28; T. Manninen 1992, 250.

⁹⁴ Laasonen 1971, 165.

⁹⁵ *Ktar* 92/16.8.1917, Suomalaisen puolueen piirikokous Joensuussa. Huttunen valittiin elokuussa varsinaiseksi jäseneksi puolueen piiritoimikuntaan.

⁹⁶ *Uimonen* 2003, 69, 73.

⁹⁷ Kiihtelysvaarassa toimi kriisivuosina kolme pappia. *Uimonen* 2003, 63, 71-72. Joensuun sanomalehdet eivät maininneet heitä kriisivuosien uutisoinnissa kertaakaan. Kiihtelysvaarasta kirjoitettiin ylipäätään erittäin harvoin.

b. Johannes Karhapään toiminta herättää keskustelua

Suomen ja Venäjän keskinäisen aseman muutos vaikutti merkittävästi ortodoksikirkkoon. Keskustelu sai propagandistisiakin sävyjä esimerkiksi kirkon hallinnollista asemaa järjestettäessä. Valtion tuki lakkasi, joten seurakuntien talous joutui vaikeuksiin. Tokoin senaatin kirkollisasiain toimituskunnan päällikkö Eemil Nestor Setälä ajoi määrätietoisesti ortodoksikirkon suomalaistamista. Keväällä 1917 suomalaisten enemmistö suhtautui kielteisesti Venäjään ja Venäjän ortodoksiseen kirkkoon. Varsinkin kansallismielisten luterilaisten käsitys ortodoksisuudesta kytkeytyi kärjistetyksi venäläistämiseen. Esimerkiksi joitakin Karjalan venäläistämiskouluja suljettiin.⁹⁸

Heti vallankumouksen jälkeen maaliskuun loppupuolella Tuupovaaran Sonkajanrannan koulu suljettiin yhdessä muiden Raja-Karjalan venäläistämiskoulujen kanssa ja otettiin kuntakokouksessa kunnan haltuun kansakouluna. Toimenpiteet olivat luonteeltaan vallankumouksellisia. Ilomantsissa järjestetyssä yleisessä kansalaiskokouksessa vaadittiin, että Johannes Karhapään toiminta opettajana piti kieltää. *Karjalan Sanomat* syytti Karhapäätä avoimesti venäläistämiseen tähänneestä ”vehkeilystä ja kujeilusta”, jota Karjalan veljeskunta ja ortodoksisen hiippakunnan hallinto tukivat. Lehden mukaan hän pyrki tekemään ortodokseista venäläisiä järjestämällä heille omia kouluja. Teksti pyrki antamaan Karhapäästä mahdollisimman negatiivisen kuvan esimerkiksi paisuttelemalla hänen kulkemistaan kylästä toiseen ”tyttölaumojen” kanssa. Kyseessä oli ilmeisesti Karhapään tekemillä sisälähetysmatkoilla mukana ollut kuoro.⁹⁹ *Karjalan Sanomat* vältteli selvästi paikallisen ortodoksisväestön syyllistämistä keskittyen venäläisen hallinnon ja Karhapään aiheuttamiin hankaluuksiin.

Ilomantsissa järjestettiin huhtikuussa Ilomantsin ja Tuupovaaran pitäjiin kuuluvien ortodoksien kansalaiskokous. Vaikka kokous käsitteli monia eri asioita, keskittyi lehdistön huomio lähinnä J. Karhapään toimintaan. Hänet oli erotettu kirkkoneuvoston jäsenyydestä, mikä oli lehtien mukaan hyvä esimerkki valtiollisesta puhdistustyöstä. Karhapää tukijoineen oli harjoittanut ”propagandaa epäkansallisten koulu-

⁹⁸ *Heikinheimo* 1955, 678-679; *Setälä* 1966, 22; *Knapas* 1993, 671-672; *Laitila* 2004, 177-179.

⁹⁹ *KS* 38/3.4.1917, Johannes Karhapää – eräs Pohjois-Karjalan ”pimeitä voimia”; *Ktar* 42/14.4.1917, Pohjois-Karjalasta; *Pirinen* 1980, 101-110; 1983, 212; *Laitila* 2004, 164-171; *Björn* 2006b, 139. Raja-Karjalalle on useita eri määritelmiä. Siihen kuului alueita Laatokan Karjalan pohjoispuolelta aina Tuupovaaraan ja Ilomantsiin asti. *Raivo* 1998, 17. Sonkajanrannan koulun opetuskieli oli poikkeuksellisesti suomi. Suurin osa Raja-Karjalan 72 venäläistämiskoulusta oli venäjänkielisiä. *Pirinen* 1983, 218.

jen ja uskonnon varjolla”. Lisäksi Karhapään sanottiin tehneen perättömän ilmiannon kenraalikuvernöörille luterilaisten ortodokseihin kohdistamasta vainosta ja toimineen Suomen etujen vastaisesti jo sortovuosien aikana. Syytöksistä ensimmäinen perustui todennäköisesti siihen, että Karhapää oli kääntynyt asiassaan Sortavalan piispan Serafimin puoleen, joka välitti tiedon tapahtuneesta kenraalikuvernööri M. A. Stahovitšille. Jälkimmäinen liittyi vuonna 1912 tapahtuneeseen kenraalikuvernööri Seynin vierailuun Karhapään kotona. Karhapään katsottiin ajaneen Suomen edun vastaisia venäläistämistavoitteitaan uskonnon varjolla. Lehdistö painotti, että ”kreikanuskoinen rahvas”, ortodoksipapisto sekä jo seitsemän vuotta Tuupovaarassa toiminut pastori Laurenti Pevtsov olivat tuominneet Karhapään toiminnan ja antaneet luterilaiselle kirkolle luottamuslauseen. Kevään aikana Pohjois-Karjalassa pidettiin muitakin kansalaiskokouksia, joissa Karhapään toiminta tuomittiin. Lehdistö totesi senaatin toukokuussa tekemien tutkimusten osoittaneen, että koulujen väliaikainen sulkeminen oli tapahtunut väkivallattomasti ja vapaaehtoisesti.¹⁰⁰

Seynin ja Karhapään väitetty yhteistyö herätti voimakkaita tunteita. Seyn oli hallinnut Suomea ennen maaliskuun vallankumousta sotatilalain nojalla. Häntä inhoitiin ja halveksuttiin, koska monien mielestä hän oli ylemmilleen nöyristelevä ja alemmilleen öykkäröivä. Seyn toteutti venäläistämispolitiikkaa esimerkiksi valitsemalla keisarille lojaaleja virkamiehiä.¹⁰¹

Lehdistön tarjoama kuva yleisestä vastustuksesta Karhapään toimintaa kohtaan vastasi ilmeisen hyvin todellisuutta. Joensuun ortodoksinen seurakunnankokous oli nimittäin jo maaliskuun alussa paheksunut Karhapään Suomen-vastaista toimintaa.¹⁰² Pohjois-Karjalan tilanne oli hyvin samanlainen kuin Raja-Karjalan, missä ortodoksinen suomalaisväestön katkeruus vieraskielistä kirkollista järjestelmää vastaan oli purkautunut vallankumouksen jälkeisissä kansalaiskokouksissa. Myös niissä vaadittiin venäläistämiskoulujen sulkemista ja venäläismielisten pappien karkottamista.¹⁰³

Kansalaiskokouksen uutisoinnissa korostui erityisesti luterilaisten halu auttaa ongelmien selvittelyssä. Syynä tähän oli varautuminen senaatin määräämään tutkin-

¹⁰⁰ KS 44/19.4.1917, Valtiollinen puhdistustyö Ilomantsissa; *Ktar* 45/21.4.1917, Pohjois-Karjalasta; KS 60/2.6.1917, Epäkansallisten koulujen sulkeminen Ilomantsissa; *Ktar* 62/7.6.1917, Pohjois-Karjalasta; *Pirinen* 1980, 109-112; 1983, 215; *Björn* 2006b, 191. Serafim tuli Suomen arkkipiispaksi vuonna 1917. Hän oli venäläismielinen esimerkiksi vastustaessaan suomalaiskansallisia pyrkimyksiä ja Suomen ortodoksikirkon riippumattomuutta Venäjän kirkosta. Hänen johdossaan Karjalan veljekkunnan toiminta lamaantui. *Heikinheimo* 1955, 676. Seurakunnan toisena pappina vuodesta 1911 lähtien toiminut Pevtsov oli näkyvästi mukana Ilomantsin ortodoksinen seurakunnan uudistustyössä monin eri tavoin. *Björn* 2006a, 100.

¹⁰¹ *Heikinheimo* 1955, 679; *Luntinen* 1992, 121, 149; *T. Manninen* 1992, 250.

¹⁰² *Rimpiläinen* 1975, 138-139.

¹⁰³ *Setälä* 1966, 27.

taan, joka koski koulujen sulkemista. Ilmeisesti luterilaisten ja ortodoksien välit olivat hyvät Tuupovaarassa ja Ilomantsissa. Kuitenkin ortodoksien käsitys tapahtumista sekä kokouksen muut, ortodokseille tärkeät päätökset jäivät vähäiselle huomiolle. *Karjalan Sanomat* sivuutti esimerkiksi papiston palkkausta, pyhäpäivien määrittelyssä käytettävää ajanlaskua, pappien valinta-oikeutta sekä kirkonkirjojen kirjoittamisessa käytettävää kieltä koskevat päätökset pelkällä maininnalla eikä *Karjalatar* kirjoittanut näistä päätöksistä mitään.¹⁰⁴

Hyvänä esimerkkinä joidenkuiden luterilaisten suhtautumisesta Karhapäähän oli *Karjalan Sanomien* toukokuussa julkaisema kirjoitus:

Kun tuupovaaralainen uskonnollisessa vakaumuksessaan ja sisäisestä vaatimuksesta muuttaa kreikkalais-katolisesta uskosta luterilaiseen, nimittelee Iivana häntä ”Teko-Jussiksi” ja luterilaista uskontoa ”lehmän-uskoksi”, ”hevosen-uskoksi” jne. Tämän ohella tuomitsee hän uskontonsa muuttajan alimpaan kadotukseen. Tämä on Iivanan mielestä tietysti luterilaisten vainoa kreikkalais-katolista uskontoa kohtaan. Eiköhän oma nilkka ole paljon lähempänä uskonnollista vainoa ja uskonnon pilkkaa kuin naapurin!¹⁰⁵

Kirjoittaja ei maininnut Karhapään nimeä, mutta Karhapäällä oli tapana kutsua uskontonsa ortodoksisuudesta luterilaisuuteen vaihtaneita Teko-Jusseiksi.¹⁰⁶ Tällä perusteella kriittinen kirjoitus oli suunnattu suoraan Karhapäätä vastaan.

Kirjoitusta ei selvästi ollut suunnattu ortodokseja, vaan Karhapään kaikkia venäläistämisenä nähtyjä pyrkimyksiä vastaan. Kirjoittajan mielipide oli, ettei Karhapään kaltaista miestä voinut missään tapauksessa pitää uskonsa vuoksi kärsivänä marttyyrina.¹⁰⁷ *Karjalan Sanomien* näkökulma ei kuitenkaan ollut näin yksipuolinen, sillä pian Karhapäätä pilkkaavan kirjoituksen jälkeen nimimerkki V. P. korosti luterilaisten ja ortodoksien yhtenäisyyttä. Hänen mukaansa maakuntahenki ja kansallisuus olivat yhdistäviä tekijöitä, joita eri uskontokuntiin kuulumisen ei saanut häiritä. Ortodoksien siirtyminen luterilaisiin seurakuntiin ei johtunut uskonnosta, vaan ortodoksipapiston kyvyttömyydestä hoitaa uskonnolliset asiat seurakuntalaisia tyydyttävällä tavalla.¹⁰⁸

Ortodoksien huoli seurakunnasta toiseen siirtymisistä oli aiheellinen. Yksin Joensuun ortodoksisesta seurakunnasta erosi kymmeniä ihmisiä kriisivuosina, mikä

¹⁰⁴ KS 44/19.4.1917, Ilomantsin kreikk.-katolisen seurakunnan kirkolliset olot; *Pirinen* 1980, 111; *Laitila* 2004, 195.

¹⁰⁵ KS 58/26.5.1917, Iivana Karhapää – marttyyri!.

¹⁰⁶ *Björn* 2006b, 139.

¹⁰⁷ KS 58/26.5.1917.

¹⁰⁸ KS 60/2.6.1917, Uskonto ja kansallisuus (V. P.).

oli huomattavasti aikaisempaa enemmän. Itsenäistyminen sai aikaan kansallisen murroksen, joka kiihdytti muuttoliikettä. Suuri osa eroajista liittyi luterilaiseen seurakuntaan.¹⁰⁹

Karhapäähän liittyvä keskustelu vaimeni kesällä 1917. Maalaisliittolainen *Korpi-Jaakko* palasi asiaan vielä kesällä 1918 muistuttamalla, että keväällä 1917 Venäjän sortovalta teki kaikkensa ortodoksisten karjalaisten venäläistämiseksi. Senaatti asetti tällöin ortodoksipapeista ja –maallikoista koostuvan komitean valmistelemaan uudistuksia ja poistamaan venäläistämisen vaikutuksia. Toiminta keskeytyi sisällissodan ajaksi. Komitea totesi yhdeksi ongelmaksi ortodoksipapiston alhaisen sivistystason.¹¹⁰ Komitea ja V. P. näkivät siis samankaltaisia puutteita alueen pappien toiminnassa.

Karhapään leimaaminen maansa ja kansallisuutensa myyjäksi vähensi hänen tukijoidensa määrää, ja erityisen merkittävää oli ”Suomen kreikanuskoinen hiippakunnan väliaikaisen hoitajan” piispa Serafimin vetäytyminen tästä joukosta loppuvuodesta 1917. Hän kehotti Karhapäätä jättämään eroanomuksen. Syitä olivat luultavasti Ilomantsin ortodoksisen seurakunnan Karhapään vastainen asenne ja pelko kiertäviä uskonnonopettajia varten myönnetyn määrärahan poistamisesta. Karhapää ammuttiin keväällä 1918 joukkohautaan Joensuun Siilaisilla yhdessä punaisten kanssa. Käsitykset hänen tuomionsa syistä vaihtelevat, koska aiheesta ei ole säilynyt mitään asiakirjoja. Ampuminen liittyi ilmeisesti sisällissodan loppuvaiheen ”puhdistuksiin”. Valkoiset katsoivat jo yksin Karhapään kauan jatkuneen läheisen yhteistyön venäläisten kanssa riittäväksi syyksi.¹¹¹

Johannes Karhapäähän liittynyt kirjoittelu kuvasti hyvin ortodoksikirkon aseman järjestämiseen kytkeytyneitä kysymyksiä. Samalla se ilmensi Pohjois-Karjalan luterilaisuuden ja ortodoksisuuden yhteyttä koulutukseen sekä kansallisuustunteen nousuun kriisivuosien alkuaikoina.

c. Kirkon ja uskonnon asemaa koskevat lakiuudistukset huolestuttavat

Kriisivuosina Suomen kirkko etsi asemaansa. Vallankumouksen myötä kirkolle ulkonaista tukea merkinnyt esivalta sortui. Senaatin 31.3.1917 asettama perustuslaki-

¹⁰⁹ *Rimpiläinen* 1975, 148-150.

¹¹⁰ *KJ* 53/18.6.1918, Kreikkalaiskatolisen kirkon puhdistaminen.

¹¹¹ *Ktar* 137/8.12.1917, Pohjois-Karjalasta; *Pirinen* 1980, 113-114; *Björn* 2006b, 140-143. Myös Karjalan Veljeskunta kohtasi loppunsa 4.7.1918, kun se lakkautettiin senaatin päätöksellä valtiolle vahingollisen toiminnan johdosta. *Purmonen* 1980, 126; *Pirinen* 1983, 229.

komitea otti nopeasti kantaa kirkon oikeudelliseen asemaan. Esitys tuki evankelis-luterilaisen kirkon erityisaseman säilyttämistä suhteessa valtioon. Kirkon ja valtion eroa tavoittelivat sosiaalidemokraattien lisäksi nuorsuomalainen puolue sekä muutamat ruotsalaiset ja maalaisliittolaiset. Sosialistien vahva asema eduskunnassa ja senaatissa, uskonnonvapauslakiesityksen käsittely sekä pyrkimykset lieventää uskonto-rikospykäliä alkoivat huolestuttaa kirkon edustajia.¹¹² *Karjalan Sanomissa* ja *Karjalattaressa* ei ollut näihin kysymyksiin liittyneitä kirkkokriittisiä kirjoituksia.

Savonlinnan tuomiokapituli puuttui tapahtumiin kiertokirjeessään 12.4.1917.¹¹³ *Karjalan Sanomat* lainasi Karjala-lehden julkaisemaa uutista kirjeestä. Se kertoi kansalaiskokouksia pidetyn esimerkiksi Laatokan Karjalassa Koiviston ja Jääsken kirkkoissa. Kirjeen mukaan osa kokouksista oli ollut kirkkolain vastaisia. Joensuun sanomalehdet eivät uutisoineet kirkkojen käytöstä kokouksiin Pohjois-Karjalassa, mutta kirje sisälsi toimintaohjeita menneiden ja mahdollisten tulevien kansalaiskokouksien varalle. Keskeisin vaatimus oli kokouksiin osallistuneista henkilöistä ja tapahtumista raportoiminen tuomiokapitulille.¹¹⁴

Järjestystä kannattanutta vanhempaa papistoa kevään tapahtumat järkyttivät ja kirkon ylin johto oli kannanotoissaan varovainen. Esimerkiksi arkkipiispa Gustaf Johansson ja O. I. Colliander korostivat kirkon yliajallista olemusta. Nuorkirkolliset ja nuorempi papisto sen sijaan kannattivat sosiaalista kristillisyyttä ja maallikkojen aktivointia. Suurin osa papistoa ja muita aktiivisia kirkon jäseniä kannatti vanhasuomalaista nationalismia, jossa uskonto kuului kokonaisvaltaisesti yhteiskuntaan. Osa papistosta kannatti uskonnonvapauteen ja kristilliseen valtioaatteeseen pohjautuvaa kansankirkkoa. Senaatti asetti uskonnonvapauskomitean 2.5.1917. Pian tämän jälkeen syntyivät valistustoimintaa ja apologetiikkaa edistäneet kirkollinen valistustoimikunta ja kirkollinen valistustoimisto.¹¹⁵

Joensuun sanomalehdet eivät ottaneet suoraan kantaa uskonnonvapauskomitean työskentelyyn. Ne julkaisivat siitä vain neutraaleja pikku-uutisia.¹¹⁶

Karjalan Sanomien pakinoitsija Panu tuomitsi kevään aikana ilmenneen kirkkokritiikin. Hänen mielestään kirkollista uudistusta ei saanut aloittaa kylvämällä katke-

¹¹² Kena 1979, 29, 31-34; Reijonen 1980, 53, 56, 77; Veikkola 1980, 365-366; Pekkalainen & Rustanius 2008, 155-156.

¹¹³ Toiviainen 2004, 35-36; 2005, 206.

¹¹⁴ KS 51/8.5.1917, Kirkkojen käyttäminen kansalaiskokouksia varten.

¹¹⁵ Reijonen 1977, 125; Veikkola 1977, 37; Kena 1979, 34-35, 321; Reijonen 1980, 64, 198; Veikkola 1980, 54-55, 377; Seppo 1999, 11; Pekkalainen & Rustanius 2008, 157.

¹¹⁶ Ktar 64/12.6.1917, Uskonnon vapautta koskeva lakiehdotus; KS 65/14.6.1917, Uskonnonvapaus; Ktar 73/3.7.1917; KS 120/20.10.1917, Siviiliavioliitto; 121/23.10.1917, Siviiliavioliittolaki; Knen 5/8.1.1918, Uskonnonvapauslaki.

ruutta. Teksti sisälsi viittauksia sekä työväestön että muiden yhteiskuntaluokkien pyrkimykseen uudistaa kirkkoa. Kirkot eivät olleet tarpeettomia, vaikka jotkut ”uusista profeetoista” niin väittivät. Panu syytti heitä pyrkimyksestä kirkkojen puhdistamiseen ja uusien teesien naulaamiseen kirkkojen oville sekä ”Jasnaja Poljan vainajan” eli Leo Tolstoin aatteiden jäljittelystä. Panu arveli, että Tolstoi ei olisi ryhtynyt samanlaisiin tekoihin, vaikka hänkin vastusti kirkkoa ja kannatti rauhaa. Uudistuksen kannattajat kuvittelivat olevansa reformaattoreja. Todellisuudessa he nousivat toisten pystyttämille alttareille ja pyyhkivät lähtiessään tomun jaloistaan. Kirkot uhkasivat muuttua markkinatoreiksi. Samanlainen toiminta muilla kansalaiskokouspaikoilla, kuten työväentaloilla, olisi johtanut sekasortoon. Suvaitsevaisuudesta ja hienotunteisuudesta ei ollut tietoaakaan. Panu ei itse juuri ”poloisena pakanana” käynyt kirkossa, mutta hän halusi osallistua taloudellisesti kirkkojen ylläpitoon, koska osa kanssaihmisistä löysi niistä rauhan. Lopuksi Panu ilmoitti kannattavansa kansankirkkoa:

Valtio on lyöty, samoin on valtiokirkko lyöty. Se kuitenkin, mikä on elämisen arvoista, elää kaiken kuohun yli. Kirkon, juuri kansankirkon oma asia on kaivautua puhdistettuna ja kirkastettuna romahduksen raunioista, mutta se ei tapahdu tällaisilla paraadeilla, joissa mennään paukuttamaan käsiä, viheltämään ja rähisemään, huutamaan ”hyvä” ja ”alas” tempeleihin. Tämä on kaikki ulkonaista, anarkistista kirkollisuutta, mutta uudistuminen ja kokoaminen tapahtuu sentään sisäisesti, kuinka sanoisin, hiljaisesti ja melutta. -- Sydämeni, työni, kaiken kauneimman ajatukseni, käsieni puserruksen, hartioitteni otteen, näkyvän ja näkymättömän tarmoni, kaiken sen annan sille, mille elämänikin. Kolmen sormen koroittamalla sen vannon, niin kuin sydämeni käskee: Jumalalle, isänmaalle ja ihmisyydelle! Siitä aukenee tie työlleni ja elämälleni nyt ja aina. Siihen sisältyy sekä poliittinen että sosiaalinen ohjelma. Siihen sisältyy myös kansa – kaikkineen, ja kansat kaikki.¹¹⁷

Panun pakina liittyi Arvid Järnefeltin vaatimukseen kirkkojen vapauttamisesta yleiseen käyttöön sekä hänen puheeseensa Helsingin Nikolainkirkossa 6.5.1917.¹¹⁸ Panu kritisoi myös maalaisliittoa, jonka ideologisen perushahmon Santeri Alkion uskonnollisessa maailmankuvassa oli paljon vaikutteita Leo Tolstoin ajattelusta.¹¹⁹ Panu kannatti nuorsuomalaisen linjan mukaista isänmaan ja uskonnon yhteyttä.

Joensuussa helluntaina 1917 pidetyillä sisälähetyspäivillä papisto käsitteli ajankohtaisia kirkollisia kysymyksiä. Joensuun kaupunginsaarnaaja, pastori Anselm Pärnänen totesi puheessaan, että uskonnonopetuksen poistaminen valtionkouluista oli

¹¹⁷ *KS 57/24.5.1917, Hetken mietteitä (Panu).*

¹¹⁸ *Mustakallio 2000, 170.*

¹¹⁹ *Talonen 1982, 180-184, 189, 194.*

johtanut Hollannissa tilanteeseen, jossa seurakuntien ja yksityisten varat eivät riittäneet uskonnonopetuksen ylläpitoon. Pielisensuun kirkkoherra Artturi Tevaluoto esitti historiallisen katsauksen valtiokirkon syntyyn ja merkitykseen. Kysymys kirkon ja valtion suhteesta oli niin tärkeä, että se oli mainittu jo toimikunnan laatimassa sisälähetyspäivistä kertovassa ilmoituksessa.¹²⁰ Taustalla oli ilmeisesti kirkollisen valistustoimikunnan suunnitelma, jonka mukaan helluntain seurakuntajuhlissa tuli käsitellä ajankohtaisia kysymyksiä. Valistustoimikunnan laatimia ohjevihkosia jaettiin seurakuntiin ja kristillisille yhdistyksille,¹²¹ joten niitä lienee ollut pohjoiskarjalais-tenkin pappien käytössä ennen helluntaita.

Karjalatar julkaisi heinäkuussa hartauskirjoituksen. Lakiuudistuksia kritisoiva teksti oli kaukana tavallisesta hartauskirjoituksesta. Kirjoittaja ihmetteli suomalaisten intoa muutoksiin:

Eikö ole merkillistä, että aina kun Suomen kansalle koittaa vapaus ulkonaisesta sorrosta, pyritään tätä vapautta käyttämään kansan irtauttamiseksi Jumalasta ja Hänen sanastansa. Niin oli laita suurlakon aikana, niin nytkin.

Kirjoittajan mielestä käynnissä ollut maailmansota toimi esimerkkinä siitä, miten kansat käyttivät valtaansa ja vapauttaan. Jumala oli antanut Suomelle voiton sodassa ilman verenvuodatusta. Kiitokseksi tästä oli käännytty luterilaista kirkkoa vastaan esimerkiksi pyrkimällä erottamaan kirkko valtiosta. Sosialistien lisäksi muutamat ruotsalaisen kansanpuolueen ja nuorsuomalaisen puolueen edustajat halusivat poistaa rangaistuksen jumalanpilkasta. Lisäksi valtion kouluista pyrittiin lakkauttamaan uskonnonopetus. ”Eriuskolaiset” olivat liittoutuneet Herran seurakunnan vihollisten kanssa tukien näitä.¹²²

Kirjoittaja ennusti uskonnonvapauden johtavan kirkon erottamiseen valtiosta. Hän arveli, että kirkko oli tukeutunut valtioon eikä Herraan. Se nukkui ”suruttomuuden unta” aineelliseen hyvinvointiin turvautuen. Se oli keskittynyt maallisen vallan hankkimiseen ja laiminlyönyt vähäosaisista huolehtimisen, mikä aiheutti näiden vihan kirkkoa kohtaan. Jumalan tarkoituksena oli johtaa omansa ahdistukseen puhdistukseksi heidät. Kansan opettajien tuli herätä ja herättää kansa, jotta Jumala taistelisi omiensa puolesta. Jumalan sanaan turvautuva kirkko sai jättää huolensa

¹²⁰ *KS* 57/24.5.1917, Ilmoituksia; 59/31.5.1917, Joensuusta ja likitienoilta. Pärnänen toimi Joensuun vt. kaupunginsaarnaajana vuosina 1914–1919 ja vt. kirkkoherrana vuosina 1918–1919. *Rimpiläinen* 1975, 8, 60. Tevaluoto toimi Pielisensuun kirkkoherrana vuosina 1915–1920. *Rimpiläinen* 1975, 86.

¹²¹ *Veikkola* 1980, 381–384.

¹²² *Ktar* 81/21.7.1917, Sunnuntaiksi: Kirkkomme tulevaisuus.

Herralle. Kirkon tuli siunata myös vihollisiaan. Kirjoittaja tiivistä sanomansa lausahdukseen ”ole ahkera ja tee parannus”.¹²³

Kirjoitus oli ajankohtainen kannanotto, joka henki huolta kirkon tulevaisuudesta. Tekstin laatija löysi yllättävän paljon vikaa myös itse kirkosta. Kirjoittaja oli huolestunut eri ihmisryhmien vastakkainasettelusta ja pyrki rakentamaan sopua heidän välilleen. Teksti kertoi Pohjois-Karjalassa vallinneesta eri yhteiskuntaluokkien välisestä yhteisymmärryksestä.

Lakiuudistukset olivat keskeisessä osassa myös Kontiolahdella elokuussa pidetyssä Pohjois-Karjalan papiston veljeskokouksessa. Kokouksessa oli kaksikymmentä osanottajaa. Monista käsitellyistä asioista uskonnonvapauskysymykset olivat lehdistössä eniten esillä. A. Pärnänen esitelmöi uskonnonvapauslain kirkolle asettamista vaatimuksista, E. J. Hallikaisen puheen aiheena oli ”Mille kannalle tulisi papiston asettua kirkon ja valtion eroon nähden” ja F. E. Salokas puhui koulujen uskonnonopetuksen poistamisen vaikutuksista.¹²⁴ Uutiset eivät kertoneet tarkemmin pappien puheiden sisällöstä, mutta lakiuudistusten keskeinen asema kokouksessa kertoi niiden aiheuttamasta huolesta papiston keskuudessa.

Kirkollinen valistustoimikunta toimitti päivälehdille artikkeleja.¹²⁵ Tämä näkyi kesällä myös Joensuun sanomalehdissä. *Karjalatar* julkaisi nuorkirkollisen oululaisen asessorin J. A. Mannermaan kirjoituksen, jossa hän puolusti kirkon ja valtion yhteyttä. Mannermaan mukaan uskonnonvapaus sekä valtion ja kirkon ero sekoittuivat käsitteinä toisiinsa, sillä uskonpuhdistuksesta lähtien kaikkien protestanttisten kirkkojen kehitys oli edennyt kohti uskonnonvapautta. Hän pyrki osoittamaan, että kirkko oli vapauden ja edistyksen edelläkävijä eikä suinkaan vastustaja. Esimerkkinä hän käytti pappissäädyn 1800-luvulla tekemää aloitetta eriuskolaislaista, joka takasi oikeuden erota kirkosta ja siirtyä toiseen kirkkokuntaan. Valtio ei ollut pannut toimeen kirkon esittämiä muutoksia. Siksi ei ollut hyväksyttävää, että uskonnonvapauden nimissä haluttiin estää kristillisyyden vaikutusta kansaan. Uskonnonvapautta oli Mannermaan mielestä loukattu eniten kansankirkkoa vastustavissa piireissä.¹²⁶

Mannermaa jätti mainitsematta, etteivät läheskään kaikki kirkon ja valtion yhteyden vastustajat olleet kristinuskon vastustajia. Lisäksi hän pyrki esittämään kirkon

¹²³ *Ktar* 81/21.7.1917.

¹²⁴ *KS* 90/11.8.1917, Pohjois-Karjalan papiston veljeskokous; *Ktar* 90/11.8.1917, Pohjois-Karjalan papiston veljeskokous.

¹²⁵ *Veikkola* 1980, 388.

¹²⁶ *Ktar* 93/18.8.1917, Kansankirkkomme ja uskonvapaus; 95/23.8.1917, Kansankirkkomme ja uskonvapaus (jatk.) (J. A. Mannermaa); *Reijonen* 1980, 128; *Mustakallio* 2009, 356.

muutoshalukkuuden erityisen suurena unohtaen historiasta esimerkiksi kirkon kriittisen suhtautumisen herätysliikkeisiin, yhdistystoimintaan ja tieteelliseen tutkimukseen.

Kirkollisen valistustoimikunnan ja kirkollisen valistustoimiston sihteeri sekä Kotimaan toimituskuntaan kuuluva Vernerer Louhivuori puolusti kansankirkon asemaa historiallisilla perusteluilla. Kirkko oli ollut kansaa yhdistävä toimija, joten mikään muu taho kuin kirkko ei voinut toteuttaa kansankirkon kasvatustehtävää.¹²⁷

Joensuun sanomalehtien suhtautuminen lakiuudistuksiin oli tässä vaiheessa varovaista. Tulevien muutoksien odottaminen aiheutti hämmennystä, mikä ilmeni kansankirkkoajattelun puolustamisena.

3. Ennenaikaisten eduskuntavaalien herättämä keskustelu

a. Joensuun sanomalehdet kytkevät sosiaalidemokratian uskonnonvastaisuuteen

Suomen sisäistä itsenäisyyttä ja valtiollista omintakeisuutta kehittämään pyrkivä valtalaki, jonka mukaan eduskunta olisi itse saanut päättää kokoontumisestaan ja lakien hyväksymisestä, hyväksyttiin eduskunnassa 18.7. Tämän seurauksena oli, että Venäjän väliaikainen hallitus antoi Suomen eduskunnan hajotuskäskyn 31.7. Lopullisesti eduskunta hajotettiin elokuussa.¹²⁸

Sosialistit uskoivat kansan enemmistön olevan puolellaan, sillä kaikki muut puolueet olivat hyväksyneet eduskunnan hajotuskäskyn, Uskoa vaalivoittoon lisäsi puolueen kannatuksen kasvu kaikissa kymmenen edellisen vuoden aikana käydyissä eduskuntavaaleissa.¹²⁹

Kansan jakautumista kesällä ja syksyllä 1917 kiihdytti muiden tekijöiden ohella porvarillisten ja sosialististen sanomalehtien kielteinen suhtautuminen vastapuoleen. Vaalit käytiin lakkojen ja mellakoiden värityksessä jännittyneessä taloudellis-yhteiskunnallisessa tilanteessa.¹³⁰

Vanha- ja nuorsuomalainen puolue olivat vuonna 1917 vaaliliitossa lyhytikäiseksi ja pieneksi jääneen kansanpuolueen kanssa. Joensuun sanomalehdet julkaisivat

¹²⁷ KS 102/8.9.1917, Kansankirkko ja kansan elämä (Vernerer Louhivuori); *Kena* 1979, 35; *Veikkola* 1980, 381.

¹²⁸ *Paavolainen* 1967a, 41-42; *Rasila* 1970, 285-286; 1977, 69; *T. Manninen* 1982, 19; *Luntinen* 1992, 179-183, 190.

¹²⁹ *Rasila* 1977, 70; *Luntinen* 1992, 194, 200.

¹³⁰ *T. Manninen* 1982, 19-20; *Luntinen* 1992, 197; *T. Manninen* 1992, 287-288.

kansanpuolueen ohjelman, johon kuuluivat vaatimukset uskonnonvapaudesta, siviiliavioliitosta ja papiston palkkausuudistuksesta.¹³¹ Kristillinen työväenliitto ei osallistunut vaaleihin Kuopion läänin itäisessä vaalipiirissä. Keskusvaalilautakunta hylkäsi puolueen ehdokaslistan, koska perustamiskirjassa ei ollut riittävää määrää omakätisiä allekirjoituksia.¹³²

Lokakuun eduskuntavaalien alla tärkeitä ja toisiinsa erottamattomasti liittyviä kysymyksiä olivat korkeimman vallan käyttö, eduskunnan, senaatin ja väliaikaisen hallituksen toimivalta, Suomen ja Venäjän suhteet, nälänhätä sekä yhteiskunnallinen järjestys.¹³³ Joensuun sanomalehdet eivät liittäneet näitä asioita uskonnollisiin yhteyksiin. Sen sijaan monet suoraan kirkkoa ja uskontoa koskevat uudistukset saivat palstatilaa.

Syyskuun alussa nimimerkki V. L. puolusti *Karjalattaressa* kirkon ja valtion yhteyden säilyttämistä. Hän uskoi eron johtavan kirkon siveellis-uskonnollisen vaikutuksen häviämiseen. Kirkko oli tärkeä koko kansan tulevaisuuden kannalta. Osa yhteyttä vastustavista halusi viedä kristillisyyden vaikutuksen suomalaisten elämästä kokonaan. Toiset taas pyrkivät lisäämään kirkon toimintavapautta. Kirjoittaja ihmetteli, miten kaksi näin erilaista ryhmää pystyi yhteistyöhön. V. L. maalaili myös uhkakuvia kirkkojen sulkemisesta kokonaan. Jos kirkko sai järjestää asiansa tarpeidensa mukaan, oli yhteys valtion kanssa hyvä asia. V. L. kannatti uskonnonvapautta, koska se tarjosi kirkolle mahdollisuuden päästä eroon siihen vastoin tahtoaan kuuluvista.¹³⁴

Suomen itsenäisyyttä kannattava nimimerkki K. K. kytki uskontoon liittyvät lakiuudistusvaatimukset sosialisteihin ja yleiseen laittomuuteen *Karjalattaressa* ja *Karjalan Sanomissa* julkaistussa kirjoituksessaan. Hän muistutti, että valittavan eduskunnan käsiteltäväksi oli tulossa mitä tärkeimpiä valtiollisia, yhteiskunnallisia uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä. K. K. luetteli otteita sosialistien keväisestä kirkonvastaisesta ohjelmasta ja toivoi äänestäjien tekevän siitä oikeat johtopäätökset. Hän pyrki muutenkin osoittamaan kirjoituksellaan sosiaalidemokraattien uskonnonvastaisuuden:

Kylvetään tuulta ja niitetään myrskyä. Uskontoa vihataan. Jumalan olemassaolo kielletään. Jumalan pilkka, raa'at sanat päästetään vallalle. Kirkot huudetaan alas. Alas koulutkin, joissa

¹³¹ *Ktar* 91/14.8.1917, Perustettavaksi päätetyn uuden ”Kansanpuolueen” ohjelma; *KS* 101/6.9.1917, Kansanpuolueen ohjelma; *Luntinen* 1992, 204.

¹³² *KS* 100/4.9.1917, Vaalivalmistelut.

¹³³ *Luntinen* 1992, 204.

¹³⁴ *Ktar* 101/6.9.1917, Kirkko irti valtiosta! (V. L.).

uskontoa opetetaan, pienempiä, kiertokoulujakin myöten. Ja eihän uskonoppi hyvältä löyhkä ja kauniilta korviin kuulu niille, jotka ryöstää, murhata, raiskata j.n.e. tahtovat. Milloinkas tuollaiset ovat terveellistä oppia kuulemaan tulleet, tahi kotonaan lukeneet!! On ihmeellistä, ettei ole enemmän pahaa tehnyt, kun kirkot ovat tyhjinä ja huvituvat täynnä ihmisiä. -- Uskonnonopetuslainsäädäntö tulee esille. Jos lainsäätäjät itse on pakana, niin hän täydellistä pakanuutta puoltaa. Uskonnonopetus kouluissa sai valtapuolueen häätökäskyn. Eiköhän nyt saa enää sanoa pienokaisille ja suuremmillekin: Jumala sanoo, älä tapa, älä varasta, (älä ryöstä) j.n.e. Hajotetun eduskunnan valtapuolue osoitti peittämätöntä vihaa kirkkoa ja yleensä kristinuskkoa vastaan ja käytti asemaansa sen mukaisesti. Kansa on siitä valveutunut, ainakin kirkkokansa. Se ei äänestä nyt valtiopäiville uskonnon halveksijoita, vaan uskossaan eläviä. Se ei toimeettomana nyt nuku Karjalassakaan, kun tulta ja tuhoa sytytetään sen rukoushuoneitten ja kirkkojen alle.¹³⁵

Myös juukalainen nimimerkki Mökkiläinen vastusti *Karjalattaressa* sosiaalidemokratiaa. Hän rinnasti sosialistit kiljuvaan jalopeuraan, joka vaalien alla vaikenä uskontokysymyksistä, mutta vaalien jälkeen ilmoittaisi tulevansa toimeen ilman kirkkoa, uskontoa ja pappeja. Sosialistit olivat uskonnon ja kaiken hyvän järjestyksen vastustajia. Mökkiläinen kehotti porvareita olemaan vaaleissa aktiivisia.¹³⁶

Molempien nimimerkkien kirjoitukset noudattivat täysin *Karjalattaren* sosiaalidemokratian vastaista linjaa, sillä lehden vaalien lähellä julkaiseman pääkirjoituksen mukaan jokainen sosialisteja äänestävä kannatti heidän uskonnonvastaista politiikkaansa.¹³⁷

b. Kristikansan vaalikampanja Pohjois-Karjalassa

Kirkollinen valistustoimikunta käynnisti vuoden 1917 vaalien alla kristikansan vaalikampanjan. Se asettui selkeästi yhteiseen rintamaan porvarillisten puolueiden kanssa. Kirkon vanha johto, johon myös piispa Colliander kuului, vastusti sekä kirkon sekaantumista vaalitaisteluun että kristikansan vaalikampanjaa. Colliander uskoi kansankirkon aseman säilyvän hallituksen kokoonpanosta ja kansalaisen äänestyskäyttäytymisestä riippumatta, mikäli kirkko pysyi erossa puoluepolitiikasta. Nuorkirkolliset näkivät tilanteen aktiivisia toimia vaativana taisteluhaasteena.¹³⁸ Nimimerkki K. K.:n sosiaalidemokratian vastainen kirjoitus tuki kirkollista valistustoimikuntaa ja nuorkirkollista ajattelua.

¹³⁵ *KS* 101/6.9.1917, Kirkolliset kysymykset ja eduskuntavaalit (K. K.); *Ktar* 103/11.9.1917, Kirkolliset kysymykset ja eduskuntavaalit (K. K.).

¹³⁶ *Ktar* 111/29.9.1917, Juuka (Mökkiläinen).

¹³⁷ *Ktar* 109/25.9.1917, Miksi en anna ääntäni sosialisteille? (pääkirj.).

¹³⁸ *Veikkola* 1977, 38; *Kena* 1979, 36, 39; *Veikkola* 1980, 397-399, 401; *Mustakallio* 1986, 193-194.

Joensuun sanomalehtien välittämän kuvan perusteella ei voi tehdä johtopäätöksiä Collianderia tukeneen papiston määrästä. Sen sijaan on mahdollista päätellä, että Pohjois-Karjalan papistossa oli runsaasti nuorkirkollista aktiivisuutta. Yhtenä merkkinä tästä oli Pohjois-Karjalan papiston veljeskokouksen päätös, jonka mukaan vaaliehdokkaiden tuli ilmaista Joensuun sanomalehdissä kantansa uskonnonvapauteen, kirkon ja valtion suhteeseen, uskonnonopetukseen sekä siviiliavioliittoon. Kantaansa ilmaisemattomia ehdokkaita papisto totesi pitävänsä uskonnollisesti välinpitämättöminä tai uskonnonvastaisina. *Karjalan Sanomien* toimitus ilmaisi tukensa veljeskokouksen lausunnon julkistamiselle, mutta piti itse vaatimusta kiristyksenä ja provosointina sekä toteuttamista ajan ja palstatilan puutteen vuoksi mahdottomana. Lehti totesi puolueiden ohjelmien käsittelevän papiston mielenkiinnon kohteena olevia aiheita riittävästi.¹³⁹

Veljeskokouksen puheenjohtaja F. E. Salokas piti *Karjalan Sanomien* syytöksiä totuudenvastaisina. Kirkkokansa halusi tietää ehdokkaiden suhtautumisen kirkkoon ja uskontoon. Puolueiden uskonto-ohjelma oli selkeä ainoastaan sosiaalidemokraateilla, ja heillä se oli avoimen vihamielinen. Salokas katsoi *Karjalan Sanomien* toimituksen asenteen olevan osoituksena ahdasmielisyydestä ja haluttomuudesta palvella kirkkokansan tarpeita. Toimitus totesi vastineessaan pysyvänsä ilmoittamallaan linjalla. Jos kirkkokansa todella piti mainittuja kysymyksiä tärkeinä, se olisi selvittänyt ne aikaisemmin ja perustanut omia vaaliliittoja tai valitsijayhdistyksiä. Veljeskokouksen vaatima menettely olisi voinut johtaa myös ehdokkaiden tarpeetomaan painostamiseen.¹⁴⁰

Karjalatar ei nähnyt papiston vetoomusta ongelmallisena. Se julkaisi muutamien vanhasuomalaisen puolueen ehdokkaiden vastauksia. Muiden puolueiden ehdokkaat eivät joko ilmaisseet kantaansa tai *Karjalatar* ei julkaissut muita kuin kannattamansa puolueen ehdokkaiden kirjoituksia.

Joensuulainen hovioikeudenneuvos Arthur von Weissenberg ilmoitti kannattavansa uskonnonvapauslakia, siviiliavioliittoa sitä haluaville, uskonnonopetuksen jatkamista sekä kirkon eroa valtiosta siinä tapauksessa, että kirkon ja valtion yhteys osoittautuisi haitalliseksi. Nurmeslainen maanviljelijä Eero Ikonen kannatti uskonnonvapautta, koska siten kirkon oli mahdollista päästä eroon sen toimintaa jarrutta-

¹³⁹ KS 107/20.9.1917, Kuopion läänin itäisen vaalipiirin arvoisille edustajaehdokkaille (Pohjois-Karjalan veljeskokoukseen kokoontunut papisto); *Ktar* 107/20.9.1917, Kuopion läänin itäisen vaalipiirin arvoisille edustajaehdokkaille (Pohjois-Karjalan veljeskokoukseen kokoontunut papisto).

¹⁴⁰ KS 109/25.9.1917, ”Karjalan Sanomain” toimitukselle (Fr. Edv. Salokas).

vista ihmisistä. Hän vastusti kirkon ja valtion eroa, koska se laski kansan siveellisyttä. Uskonnonopetusta tuli lisätä kouluissa. Siviiliavioliitto tuli sallia sitä haluaville. Kontiolahtelainen rouva Anna Terä vaati yleisen uskonnonvapauden toteuttamista. Kirkon ja valtion suhteen hän uskoi tarkentuvan vasta uskonnonvapauden toteututtua, jolloin kirkosta eroavien määrä selviäisi. Uskonnonopetuksessa tuli ottaa huomioon uskonnonvapaus. Myös Terä kannatti siviiliavioliittoa sitä haluaville.¹⁴¹

Monet pohjoiskarjalaiset papit osallistuivat puoluepolitiikkaan. Vanhasuomalainen puolue piti Joensuussa piirikokouksen elokuussa. Piiritoimikuntaan valittiin varsinaiseksi jäseneksi kirkkoherra N. Huttunen Valtimolta ja varajäseneksi kirkkoherra E. R. Siimes Pälkjärveltä.¹⁴² Joensuussa elokuussa pidetyssä vanhasuomalaisen puolueen, nuorsuomalaisen puolueen ja kansanpuolueen kokoontumisesta kertovassa uutisessa osallistujien tarkkoja puoluekantoja ei kerrottu. Suomen itsenäisyyspyrkimyksiä kannattivat erityisesti A. Tevaluoto ja R. Immonen. Tevaluodon ja A. Pärnäsen mielestä edistysmielisten puolueiden myönteinen, sosialistien ohjelmasta poikkeava kanta kirkkoon ja uskontoon oli tuotava selkeästi esille. He korostivat tämän takaavan kirkkokansan aktiivisen osallistumisen vaaleihin.¹⁴³

Vuoden 1917 vaaleissa eniten pappeja asetti ehdolle vanhasuomalainen puolue. Sen ehdokkaista yli 34 % oli pappeja. Papit eivät välttämättä hakeutuneet itse aktiivisesti ehdokkaiksi, vaan vanhasuomalaiset halusivat ylläpitää vaalikampanjassaan kirkollista leimaa ja uskontokysymyksiä. Muutkin puolueet pyrkivät kalastelemaan kirkollisten piirien ääniä huomioimalla niiden toiveita. Kuopion itäisessä vaalipiirissä oli vuosien 1907–1917 vaaleissa yhteensä vain kahdeksan pappisehdokasta, mikä oli huomattavasti vähemmän kuin useimmissa muissa vaalipiireissä. Vanhasuomalaisen puolueen etsiessä ehdokkaita vuoden 1917 eduskuntavaaleihin Nurmeksessa vastaehdokkaina olivat pastori Aukusti Oravala ja maanviljelijä Eero Ikonen. Heistä ehdokkaaksi valittiin Ikonen. Muillakaan puolueilla ei ollut kirkon työntekijöitä ehdokkaina Pohjois-Karjalassa.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Ktar* 110/27.9.1917, Pohjois-Karjalan veljeskokouksen papistolle (A. v. Weissenberg, Eero Ikonen, Anna Terä). Anna Terä (aik. Rytönen) oli toiminut Joensuun ensimmäisenä diakonissana vuosina 1897–1898. *Kastarinen* 2006, 24, 125.

¹⁴² *Ktar* 92/16.8.1917.

¹⁴³ *Ktar* 96/25.8.1917, Vaaliliittopuolueiden yhteinen kokous.

¹⁴⁴ *KS* 96/25.8.1917, Vaalivalmistelut; *Ktar* 96/25.8.1917, Lähenevien eduskuntavaalien valmisteluja; 97/28.8.1917, Lähenevien eduskuntavaalien valmisteluja; *KS* 107/20.9.1917, Edistyspuolueiden vaaliliitto; *Mustakallio* 1978, 190, 195-196, 199, 202-203, 218. Ikonen toimi Oravalan kanssa Nurmeksen kunnallispolitiikassa. *KS* 36/29.3.1917.

Puolueiden suhde uskuntoon näkyi selvästi Joensuun sanomalehdissä. Vain vanhasuomalainen *Karjalatar* ja vanhasuomalaiset ehdokkaat pitivät vaalien alla esillä kirkollisia kysymyksiä.

Vuonna 1905 suurlakon kansalaiskokouksia oli pidetty monin paikoin kirkoissa. Etenkin vanhasuomalaiset papit pitivät vuonna 1907 eduskuntavaalien vaalitulaisuuksia rukoushuoneissa.¹⁴⁵ Joensuun lehdet kertoivat vain kahdesta vuoden 1917 vaaleihin liittyneestä tapahtumasta rukoushuoneilla. Joensuussa kaikkia kristillismielisiä kehoitettiin kokoontumaan rukoushuoneelle vaaliasioita käsittelevään neuvottelukokoukseen ja Nurmeksessa pidettiin vaalitulaisuus rukoushuoneella.¹⁴⁶ Puoluetta ei mainittu lehdissä, mutta koska molemmat vaalitulaisuudet uutisoitiin vain *Karjalattressa*, lienee kyseessä ollut vanhasuomalainen puolue.

Eduskuntavaalit pidettiin 1.–2.10.1917. Sosiaalidemokraattien eduskuntapaikkojen määrä väheni 103:sta 92:een. Vanhat porvarilliset puolueet saivat 82 edustajapaikkaa. Maalaisliitto oli suurin vaalivoittaja 26:lla edustajapaikallaan. Vaalien tulos merkitsi vallan jäämistä perustuslaillista kansanvaltaa kannattaville.¹⁴⁷

Vaalien tulos Pohjois-Karjalassa heijasteli koko Suomen tulosta. Pohjois-Karjalassa 50 % äänestäneistä kannatti sosiaalidemokraatteja. Äänestystuloksen perusteella sosiaalidemokraattisen puolueen kannatus oli suurinta Kontiolahdella ja Tohmajärvellä sekä pienintä Liperissä, Kesälahdella, Kiihtelyvaarassa, Kiteellä ja Polvijärvellä. Pielisjärvi oli sekä sosialistien että maalaisliiton merkittävimmän kannatuksen aluetta. Nuor- ja vanhasuomalaisen puolueiden kannatus oli suurinta Liperissä ja Joensuussa. Sosialistien kannatus oli Pohjois-Karjalassa suurempaa kuin Pohjanmaalla, Laatokan Karjalassa ja Pohjois-Suomessa, mutta pienempää kuin Etelä-, Lounais- ja Keski-Suomessa. Maalaisliitto oli vaalivoittaja Kuopion itäisessä vaalipiirissä. Pohjois-Karjalassa vuoden 1917 vaalit merkitsivät maalaisliiton läpimurtoa.¹⁴⁸

Jo vuoden 1907 vaalien alla uskonnollinen argumentaatio oli muuttunut puoluepoliittiseksi.¹⁴⁹ Vuoden 1917 vaaleissa tilanne oli Joensuun sanomalehtien perusteella samanlainen. Julkinen keskustelu oli suurimmalta osin puoluepoliittista, vaikka monet uskonnolliset kysymykset olivat ajankohtaisia. *Karjalatar* kytki vaalikeskus-

¹⁴⁵ *Mustakallio* 1983, 430; *Hartikainen* 2008, 154.

¹⁴⁶ *Ktar* 108/22.9.1917, Ilmoituksia; 110/27.9.1917, Vaaliesitelmiä.

¹⁴⁷ *Rasila* 1970, 289-291; 1977, 81; *Upton* 1980, 246; *Luntinen* 1992, 205-206; *O. Manninen* 1993, 10.

¹⁴⁸ *Ktar* 118/16.10.1917, Vaalitulokset Kuopion läänin itäisessä vaalipiirissä; 123/27.10.1917, Vaalitulokset Kuopion läänin itäisessä vaalipiirissä; *Huttunen & Sivonen* 1974, 357; *O. Manninen* 1974, 19; 1975, 405; *T. Manninen* 1982, 21; *Rinta-Tassi* 1986, 564-565; *Kinnunen* 2006, 405.

¹⁴⁹ *Mustakallio* 1983, 421.

telua *Karjalan Sanomia* enemmän uskonnollisiin yhteyksiin. Joensuun lehtien puoluesidonnaisuudesta johtui, että lehdissä pääsivät esille lähinnä vanha- ja nuor-suomalainen puolue, vaikka sosiaalidemokraattien ja maalaisliiton kannatus oli näitä suurempi.

c. Kristinusko vaalien hajottaman kansan yhdistäjänä

Karjalatar kertoi vaalien jälkeen pidetyssä Savonlinnan hiippakunnan pappein- eli synodaalokokouksessa käsitellyistä asioista. Uutinen esitteli käytännön kirkko- ja seurakuntatyöhön sekä kirkon sosiaaliseen tehtävään liittyviä kysymyksiä. Lehti ei uutisoinut kaikkia kokouksessa käsiteltyjä ajankohtaisia ja vaalien alla puhuttaneita asioita, kuten kysymystä kirkon ja valtion suhteesta sekä maallikkovoimien aktivoinnista.¹⁵⁰ Merkittävin keskustelunaihe olisi ollut kirkon sosiaalinen tehtävä, mutta piispa Collianderin johtama keskustelu kului suurelta osin kiistelyyn. Kirkon johdon vaikeneminen aiheesta oli papistolle pettymys.¹⁵¹

Kristikansa sai pian helpotusta vaalien jälkeiseen vaikeaan tilanteeseen. Joensuun sanomalehdet kirjoittivat näyttävästi 31.10. vietetystä uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhlasta. Joensuun kirkkoneuvosto toivoi, että tuolloin kaupat, käsityöliikkeet ja tehtaat olisivat suljettuina ainakin juhlallisuuksien ajan tai mieluiten koko päivän. Lehtitietojen mukaan ainakin käsityö- ja tehdasyhdistyksen syyskokous antoi asialle ”siveellisen kannatuksensa”.¹⁵² A. Pärnänen painotti juhlaa esittelevässä kirjoituksessaan, että ”uskonpuhdistuksen vaikutukset ulottuvat kirkkoon, kouluun, teeteeseen, sivistyselämään, sosiaaliseen kysymykseen j.n.e.”. Hän katsoi tärkeäksi, että ihmiset tiedostivat elävänsä uskonpuhdistuksen henkisen perinnön vaikutuspiirissä.¹⁵³

Karjalan Sanomat julkaisi juhlasta pääkirjoituksen, johon oli liitetty piirros Martti Lutherista naulaamassa teesejään. Teksti esitteli uskonpuhdistuksen historiallista taustaa. Kirjoittaja toivoi uskonpuhdistuksen vuosipäivän voivan olla kansankirkkoa virkistävä tapahtuma. ”Kansakunnan henkinen ja myöskin hengellinen elämä on sittenkin se syvin ja tukevin pohja, jolla kaikki aineellinen ja taloudellinenkin pyrkimys voi siunauksellisesti ja kansan onnea turvaavasti menestyä ja edistyä.”¹⁵⁴

¹⁵⁰ *Ktar* 120/20.10.1917, Savonlinnan 4:s lakimääräinen hiippakunnan pappeinkokous; *Kena* 1979, 40; *Veikkola* 1980, 434, 439.

¹⁵¹ *Kena* 1979, 41; *Toiviainen* 2005, 210.

¹⁵² *Ktar* 115/9.10.1917, Uskonpuhdistuksen 400-vuotispäivä työläisille vapaaksi.

¹⁵³ *KS* 120/20.10.1917, Uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhla (Ansu Pärnänen); *Ktar* 120/20.10.1917, Uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhla (Ansu Pärnänen).

¹⁵⁴ *KS* 124/30.10.1917, Uskonpuhdistuksen 400-vuotisriemujuhla (pääkirj.).

Karjalatar käsitteli pääkirjoituksessaan asiaa samalla tavalla. Laajan historiallisen esittelyn jälkeen se totesi uskonpuhdistuksen ja sitä seuranneen papiston harjoittaman opetustyön olleen suomenkielisen kansallisen sivistyksen perusta. Lehti esitteli muutenkin runsaasti Martti Lutherin toimintaa ja uskonpuhdistuksen taustatekijöitä.¹⁵⁵

Maakunnan uskonpuhdistusjuhlien ohjelma liittyi uskonpuhdistukseen eri tasoilla ja kirkon toimintaan. Pohjois-Karjalan juhlista laajimmin uutisoitiin Joensuun tapahtuma. *Karjalan Sanomat* kertoi Joensuun kirkon olleen täynnä ja että juhla ”tänä hajanaisuuden ja särkyneisyyden aikana -- osottaa, että on sittenkin vielä olemassa arvoja, joiden ympärille voidaan yhtyä keskinäiset erimielisyydet unoh-taen”.¹⁵⁶

Vaikka lehdet kytkivät uskonpuhdistukseen pääasiassa porvarillisten puolueiden arvoja, osoittivat kirjoitukset, että monet halusivat nähdä kristinuskon vaikeassa vaa-lien jälkeisessä tilanteessa kansaa yhdistävänä tekijänä. Kirjoitukset heijastivat myös maaliskuun vallankumouksen jälkeisiä ihanteita kansan henkisestä yhtenäisyydestä. Ne särkyivät pian uskonpuhdistusjuhlien jälkeen.

¹⁵⁵ *Ktar* 124/30.10.1917, Uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhla (pääkirj.); 124/30.10.1917, Martti Lutherin luonne (T. K.); 124/30.10.1917, Mitä tapahtui 400 vuotta sitten Wittenbergissä? (A. V. R.).

¹⁵⁶ *KS* 125/3.11.1917, Uskonpuhdistuksen 400-vuotisriemujuhla Joensuussa; *Ktar* 125/3.11.1917, Pohjois-Karjalasta; 126/6.11.1917, Pohjois-Karjalasta; 129/13.11.1917, Pohjois-Karjalasta. *Karjalan Sanomat* julkaisi piirroksen Raamattuja jakavista munkeista. *KS* 128/10.11.1917, Uskonpuhdistuksen ensi ajoilta. Vuonna 1918 uskonpuhdistuksen juhlinta oli pienimuotoisempaa ja sai vain vähän palstatilaa lehdissä. *KS* 234 (128)/9.11.1918, Joensuusta ja likitienoilta.

III Suurlakosta sisällissotaan

1. Joensuun sanomalehdet heijastelevat epävarmaa yhteiskunnallista tilannetta

a. Suurlakon tapahtumien myötä suhtautuminen sosiaalidemokratiaan jyrkenee

Sosiaalidemokraatit eivät tunnustaneet marraskuun alussa kokoontunutta eduskuntaa lailliseksi. He julkaisivat samana päivänä oman ”me vaadimme” –ohjelmansa, joka poikkesi voimakkaasti eduskunnan enemmistön tavoitteista. Eduskunta jätti vaatimukset käsittelemättä, koska ne esitettiin valtiopäiväjärjestyksen vastaisesti. Tämän seurauksena sosiaalidemokraattien vallankumouksellinen erikoisneuvosto julisti lakon alkamaan 13.–14.11. välisenä yönä. Monien teollisuuslaitosten ja kunnallisten laitosten toiminta pysähtyi. Lakko lisäsi järjestyskaartien voimaa. Ne tekivät kotitarkastuksia ja pidätyksiä. Lähinnä Etelä-Suomessa tapahtui väkivaltaisuuksia ja murhia. Lakko päättyi asteittain 19.–21.11.¹⁵⁷

Pohjois-Karjalan syrjäkylissä suurlakko meni kesän työtaistelujen ja maatalouslakkojen tapaan ohi lähes huomaamatta. Teollistuneemmissa pitäjien keskuksissa vaikutukset näkyivät selvemmin. Vaikka Itä- ja Pohjois-Suomessa kansalaisten yhteishenki oli muuta Suomea parempi, oli suurlakko vallinneen poliittisen kriisin käännekohta myös Pohjois-Karjalassa. Silloin aktiivisen työväestön johto siirtyi Joensuun järjestyskaartille. Se valtasi Joensuussa lakon aikana poliisi- ja puhelinlaitoksen sekä sulki kauppoja. Järjestysvalta pysyi lakon jälkeenkin käytännössä kaartin valvonnassa. Työväestö otti järjestysvallan haltuunsa myös Värtsilässä, Lieksassa ja Outokummussa.¹⁵⁸

Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy:n työntekijöiden lakko kesti kuusi ja puoli päivää. Lakon päätyttyä sanomalehdet alkoivat ilmestyä, kun kirjapainojen työntekijät palasivat työpaikoilleen. Lehtien suuttumus alkoi näkyä välittömästi kirjoittelussa. Porvarillisen väestön pelko kasvoi väkivaltaisuuksien tultua yleiseen tietoon. Lakko yhdisti aikaisemmin hajanaista sosialistien vastaista rintamaa ja esimerkiksi papisto alkoi entistä enemmän tukea porvarillisten puolueiden esittämää lujan järjestysvallan

¹⁵⁷ Hannula 1938, 56; Paavolainen 1967a, 72-77; Rasila 1970, 298-301, 322-323; O. Manninen 1975, 417; Rasila 1977, 70, 82-83; Luntinen 1992, 207, 210-211, 214-215, 221; T. Manninen 1992, 348-351, 357-358.

¹⁵⁸ Ahonen 1985, 559; Salkola 1985a, 510-513; Kiiskinen & Sallinen 1991, 335; Luntinen 1992, 198; Nevalainen 1994, 348; Partanen 1998, 171; 2006, 361; Hoppu 2008, 257.

vaatimusta. Työväestön tyytymättömyyttä ei ymmärretty porvarillisessa lehdistössä. Lehdistö selosti mieluiten kaikkein radikaaleimpia ilmiöitä ja yleisti ne koskemaan koko työväestöä.¹⁵⁹

Karjalan Sanomat kertoi, kuinka lakkolaiset olivat vallanneet lehden kirjapainon ja painaneet siellä julistuksen, jota ”verrattain vähän jaettiin kaupunkilaisille”. Se uutisoi myös Joensuun lievistä väkivaltaisuuksista, kuten lakkolaisten poliiseilta viemistä aseista.¹⁶⁰ Paikallista laajempaa näkökulmaa lakkoon *Karjalan Sanomat* toi uutisellaan Helsingin punakaartin väkivaltaisuuksista.¹⁶¹ Lehti vertasi julkaisemassaan Suomen lääkäriseuran esitelmässä punakaartilaisten toimintaa ”sielulliseen joukkosairauteen” ja keskiajan kirkkohistoriallisiin tapahtumiin: ”Yksi ainoa ajatus, yksi ainoa oppi, usein kyllä väärin selitetty, esitellään joukoille, kunnes ne ovat katselleet itsensä sokeiksi siihen ja ryntäävät eteenpäin.”¹⁶² Lisää uskonnollista sisältöä aiheeseen toi etusivulla julkaistu kansanedustajana ja pappina toimineen Bror Hannes Päivänsalon valtiopäiväsaarna.¹⁶³ Selvimmin *Karjalan Sanomien* nuorsuomalaista maakunnallista isänmaallisuutta kuvasi lehden julkaisema Karjalan marssi –runo.¹⁶⁴

Karjalatar kertoi suurlakon aiheuttamasta yleisestä levottomuudesta Suomessa. Lehden mukaan pahimpina sortoaikoinakin turvallisuustilanne oli ollut parempi. Lakon aikana eivät edes kodit ja kirkot olleet saaneet olla rauhassa ”murhamiehiltä ja tempelien raiskaajilta”.¹⁶⁵ Tästä huolimatta *Karjalattaren* linja oli osittain sovitteleva. Se julkaisi kristillisen miestenkokouksen kirjeen, jossa varoitettiin kansanryhmää nousemasta toista vastaan. Lisäksi kehoitettiin olemaan käyttämättä elintarvikepulaa hyväksi ja toimimaan rauhan puolesta laittomuutta vastaan.¹⁶⁶

Karjalattaren adventtihartauden kirjoittaja ei ottanut jyrkästi kantaa loppusyksyn ja alkutalven tapahtumiin. Hän muisteli Jeesuksen saapumista Jerusalemiin ja liitti sen suomalaisten suhtautumiseen Vapahtajaansa. Kirjoittajan mielestä suuri osa kansalaisista olisi ollut valmis ristiinnaulitsemaan Jeesuksen. Vihan syynä oli luo-

¹⁵⁹ *Kena* 1979, 42; *Luntinen* 1992, 209, 221; *T. Manninen* 1992, 359, 361; *Jääskeläinen* 1999, 44; *Hoppu* 2008, 257.

¹⁶⁰ *Ktar* 130/22.11.1917, Lakkopäivien tapahtumista Joensuussa.

¹⁶¹ *KS* 130/22.11.1917, Punakaartilaisten terrori.

¹⁶² *KS* 137/8.12.1917, Punakaartilaisten verityöt tieteen valossa (Ernst Ehrnrooth).

¹⁶³ *KS* 132/27.11.1917, Valtiopäivän avajaissaarna.

¹⁶⁴ *KS* 131/24.11.1917, Karjalan marssi.

¹⁶⁵ *Ktar* 131/24.11.1917, Kansallisen häpeän päivät (pääkirj.).

¹⁶⁶ *Ktar* 131/24.11.1917, Kehoitus kansalaisille (Viides yleinen kristillinen miestenkokous Turussa). Joensuussa elintarvikepula oli purkautunut ensimmäisen kerran suorana toimintana Mutalassa 16.8.1917, jolloin työväenyhdistys takavarikoi voikuorman. *Ahonen* 1985, 556-557.

pumus Jumalasta. Hän kehotti maallisten asioiden, kuten ruuan, jakamiseen pularaikana, mutta korosti, että Suomen kansa tarvitsi uskonnollista herätystä.¹⁶⁷

Hartauskirjoitus oli selkeä kädenojennus työväestölle. Loppuvuoden 1917 elintarvikepulan syynä olivat pitkäaikainen viljanviljelyalan pienentäminen karjatalouden kustannuksella sekä kesän poikkeukselliset sääolot. Naapurimaissakin viljavarrannot olivat pienet, joten viljantuonti tyrehtyi. Porvarilliset kunnallismiehet ja maanviljelijäväestö olivat etulyöntiasemassa elintarvikkeiden saannin suhteen. Elintarvikepulaa käytettiin molemmin puolin rintamaa propagandatarkoituksiin säilyttämällä syy pulasta vastustajan harteille. Kirjoituksen julkaisuajankohtana tilanne oli jo erittäin vaikea, mutta siitä huolimatta kirjoittaja vetosi kristilliseen lähimmäisenrakkauteen vaikeuksien voittamiseksi.¹⁶⁸

Kirjoittaja oli samoilla linjoilla piispa Juho Rudolf Koskimiehen kanssa. Loppuvuodesta 1917 hän oli ainoa piispa, joka tuki kansallisen ideologian sävyttämän ajattelunsa pohjalta yhteiskuntaryhmien lähentymistä. Tämä edellytti parempiosaisien vastaantuloa. Esimerkiksi O. I. Colliander piti työväenliikettä Kristuksen ja Jumalan vihollisena.¹⁶⁹

Karjalattaren monipuoliseen linjaan saattoivat vaikuttaa lehdessä käynnissä olleet muutokset. Pohjois-Karjalan vanhasuomalaiset edustivat voimakasta maalaislinjaa ja tavoittelivat vallinneesta puoluejärjestelmästä poikkeavaa suomalaisten puolueiden yhdistymistä. Siksi loppuvuodesta 1917 *Karjalattaren* johtokuntaan otettiin nuorsuomalaisia, jolloin lehdestä tuli ”edistysmielisen kokoomuspuolueen” äänenkannattaja. Nimi päätettiin muuttaa *Karjalaiseksi*.¹⁷⁰

Suojeluskuntiin ja työväenkaarteihin kuuluvien osuus väestöstä oli Pohjois-Karjalassa Suomen keskitasoa. Työväenkaarteihin kuuluvien määrä oli huomattavasti suojeluskuntiin kuuluvien määrää isompi. Työväenkaarteja perustettiin kaikkiin Pohjois-Karjalan kuntiin ennen sisällissodan alkua. Tosin joidenkin tietojen mukaan Kiteellä, Rautavaaralla ja Valtimolla ei kaartinmuodostusta esiintynyt. Monet kaartin jäsenistä eivät osallistuneet aktiivisesti toimintaan tai hyväksyneet väkivaltaista vallankumousta, joten pelkkien lukujen perusteella on vaikea päätellä radikaalin sosialismin kannatusta. Enemmistö järjestyskaarteista lienee ollut sosiaalidemokraatti-

¹⁶⁷ *Ktar* 137/8.12.1917, Sunnuntaiksi.

¹⁶⁸ *Rasila* 1970, 280-281; 1977, 81; *T. Manninen* 1992, 369-370; *Piilonen* 1993, 572-581.

¹⁶⁹ *Mustakallio* 1986, 195.

¹⁷⁰ *Ktar* 130/22.11.1917, Paikkakunnallamme ilmestyvien puoluelehtien yhdistymishanke pantu alulle; 140/15.12.1917, Edistysmieliselle kokoomuspuolueelle saatu oma äänenkannattaja Pohjois-Karjalaan; *Vento* 1974, 104-107; *Nygård* 1987, 57; *Salokangas* 1987, 174-175, 181-182; *SLH* 5 1988, 287-289; *Jääskeläinen* 1999, 44-46, 77-78.

sen puoluejohdon noudattamalla varovaisella linjalla. Suojeluskunta oli sisällissodan alkuun mennessä Pohjois-Karjalan kaikissa kunnissa Tuupovaaraa lukuun ottamatta. Joensuun lehdistö ei liittänyt uskonnollisia näkökulmia suojeluskuntatoimintaan loppuvuodesta 1917. Lehdistön mielestä yhteistyö sosialistien kanssa oli kuitenkin mahdollonta.¹⁷¹

b. Suomen itsenäistyminen ja uskonnolliset kysymykset peittyvät osittain levottomuuksien varjoon

Karjalan Sanomat valoi uskoa lukijoihinsa pääkirjoituksessaan joulun alla. Joulua ”ei voi riistää yksilöiltä eikä kansoilta, sillä se on Jumalan tulesta lähtöisin”. Lehti julkaisi myös aikaan hyvin sopivan piirroksen Jeesuksen kulkemasta tuskien tiestä Jerusalemissa. Voimakas kannanotto aikansa tapahtumiin oli vuoden 1917 viimeisessä numerossa julkaistu piirros, jossa kaksi pistimellisellä kiväärillä aseistautunutta sotilasta pyrki estämään siivekkäänä enkelihahmona esitetyn vuoden 1918 saapumisen.¹⁷²

Karjalattaren pääkirjoitus oli pessimistisempi. Kirjoittaja näki suomalaisten sortuneen kansalliseen itsepetokseen ja itserakkauteen perustuneiden hyvien kuvitelmien kadonneen todellisuuden tieltä. Hän rinnasti Suomen kohtalon moniin maailmansodan runtelemiin kansoihin, mutta toivotti joulun rauhan juhlan tervetulleemmaksi kuin koskaan ennen.¹⁷³

Joulun jälkeen *Karjalan Sanomat* julkaisi ivallisen kirjoituksen vasemmistosta. Työväentalon joulujuhlan häiriköitä rauhoittelemaan pyrkinyt mies pahoinpideltiin juhlan jälkeen kirkonmäellä lähes kuoliaaksi:

Polvijärven sosialistit olivat keksineet varsin kristillisen ajatuksen kokoontumalla joulukuusen ympärille työväentalolle. -- Ikävä kyllä, muutamat vieraat olivat saaneet liikaa joulutenttua päähänsä ja pyrkivät häiritsemään rauhallisuutta. -- Täytyy syvimmin surkutella, että joulurauha kylässä täten mitä raaimmalla tavalla rikottiin. Eikö demokraattiseen käsitykseen mahtune, että hyvän tahdon tulisi jouluyönä vallita, jollei nyt juuri kaikkien ihmisten, niin ainakin ”toverien” kesken?¹⁷⁴

¹⁷¹ KS 99/1.9.1917, Joensuusta ja likitienoilta; *Ktar* 122/25.10.1917, Suojeluskunnat järjestyksen ja turvallisuuden edistämiskeinoina; *Hannula* 1938, 55; *O. Manninen* 1975, 408, 412-415, 421, 439; *T. Manninen* 1982, 21; *Salkola* 1985a, 478-481, 508-509, 524-533; 1985b, 114, 212; *Luntinen* 1992, 208; *T. Manninen* 1992, 296, 307, 321-322, 340, 375; *Partanen* 2006, 357-361; *Hoppu* 2008, 42.

¹⁷² KS 143A/22.12.1917, Joulun (pääkirj.); 143B/22.12.1917, Tuskien tie; 144/29.12.1917, Vuoden vaihteessa (pääkirj.).

¹⁷³ *Ktar* 143/22.12.1917, Rauhan juhlan saapua (pääkirj.).

¹⁷⁴ KS 2/5.1.1918, Punaista joulunviettoa.

Vuosi 1917 oli Polvijärvellä rauhaton. Valtion suurella tukkityömaalla työskenteli satoja eri puolilta Suomea tulleita miehiä, mikä aiheutti ongelmia.¹⁷⁵ *Karjalan Sanomat* ei huomionnut tätä, vaan yhdisti uutisessaan sosialismin suomalaisille tärkeän joulunajan häiritsemiseen. Joulun uskonnollinen sisältö ei ollut uutisessa keskeistä, vaan se kertoi nuorsuomalaisesta kansallisuustunteesta ja sosialismin vastaisuudesta.

Suurlakon jälkeen itsenäisyys oli alkanut näyttää välttämättömältä Suomen pelastamiseksi vallankumouksen ja Venäjän aiheuttamalta uhkalta. Marraskuun 1917 valtalaisissa eduskunta päätti vallan keskittämistä senaatille tai eduskunnalle. Käytännössä se merkitsi eduskunnan julistautumista korkeimman vallan haltijaksi ja itsenäisyyspäätöstä. Eduskunta hyväksyi Suomen hallitusmuodoksi 6.12. riippumattoman tasavallan. Itsenäisyys toteutti kansan valtiollisesti valistuneen osan tahdon, mutta sitä pidettiin laajoissakin kansalaispiireissä tärkeänä.¹⁷⁶

Joensuun lehdissä itsenäistymistä ei uutisoitu näkyvästi. Uskonto ei kytkeytynyt itsenäistymispäivään liittyvään kirjoitteluun. Yhtenä syynä tähän lienee ollut Suomen itsenäistymisen yhteiskunnallisten ja poliittisten vastakohtien vaikuttaessa, mikä aiheutti turvattomuuden tunnetta sekä rajoitti ilon ja helpotuksen ilmaisuja kirkon piirissä.¹⁷⁷

Itsenäisyysjulistusta ei juhlittu vielä vuonna 1917. Tammikuussa 1918 monet valtiot tunnustivat Suomen itsenäisyyden.¹⁷⁸ Tällöin itsenäisyyttä juhlittiin pienimuotoisesti monin paikoin Pohjois-Karjalassa, mutta vain *Karjalainen* kertoi kahden paikkakunnan juhlissa järjestetystä uskonnollisesta ohjelmasta. Tilanne poikkesi siis täysin maaliskuun vallankumouksen juhlinnasta. Rääkkylän juhlassa puhui R. Immonen ja kuoro lauloi On Herran päivä nyt.¹⁷⁹ Pielisjärven Lieksassa musiikista huolehti kanttori U. Kärkkäinen. Tilaisuudessa laulettiin yhdessä Isänmaan virsi ja kuoron laulamana kuultiin Oi kuningasten kuningas.¹⁸⁰ Näitä isänmaallisia virsiä oli laulettu jo vuoden 1907 vaalitulaisuuksissa.¹⁸¹ Jälkimmäinen virsi oli tuttu myös Pohjois-Karjalassa maaliskuussa 1917 pidetyistä vallankumousjuhlista.

¹⁷⁵ Tuomi 2001, 359.

¹⁷⁶ Rasila 1977, 72-73; Kena 1979, 43; Luntinen 1992, 218, 222, 227-228.

¹⁷⁷ Seppo 1999, 11-12.

¹⁷⁸ Rasila 1977, 74, 75; Luntinen 1992, 237-243.

¹⁷⁹ *Knen* 10/17.1.1918, Pohjois-Karjalasta.

¹⁸⁰ *Knen* 11/19.1.1918, Pohjois-Karjalasta.

¹⁸¹ *Mustakallio* 1983, 436-437.

Karjalan Sanomat vertasi itsenäistyneen Suomen tilannetta Baabelin torniin eli ihmisten hajaantumiseen eri suuntiin.¹⁸² Ortodoksinen rovasti Sergei Okulov muistutti itsenäistymisen edellyttävän ortodoksien aseman uudelleen järjestelyä. Hän korosti Suomen ortodoksikirkon tarvetta irtautua Venäjältä. Lisäksi uuden piispan tuli olla suomenmielinen.¹⁸³ Okulov oli edistänyt jo 1800-luvun lopussa suomen kielen asemaa Suomen ortodoksikirkossa,¹⁸⁴ joten hänen kirjoituksensa sopi hyvin *Karjalan Sanomien* linjaan.

Karjalainen viittasi suomalaisuusjohtaja Yrjö Sakari Yrjö-Koskiseen, joka vuonna 1878 oli todennut Jumalan nähneen liikaa vaivaa Suomen eteen heittääkseen jo tekemäänsä työtä hukkaan. Jumala huolehti Suomen kansan asioiden järjestämisestä. Itsenäisyys oli Jumalan tahto ja Suomen kansan tuli olla yhtenä rintamassa tukemassa sitä.¹⁸⁵

Vuodenvaihteen levottomina aikoina monet kirkon kannalta merkittävät tapahtumat jäivät Joensuun lehdissä vähälle uutisoinnille. Tiedot tammikuun 1. päiväksi määrätystä yleisestä kansallisesta rukouspäivästä, uskontorikospykälien muuttamisesta ja kumoamisesta, siviiliavioliitto- ja uskonnonvapauslain edistymisestä sekä Suomen ensimmäisestä siviiliavioliittoon vihkimisestä ilmenivät vain *Karjalan Sanomien* pieninä neutraaleina uutisina.¹⁸⁶

Vielä merkittävämpää oli lehtien varsin vähäinen reagointi Suomen ensimmäisiin kirkkopäiviin, jotka oli tarkoitus pitää alun perin marraskuussa 1917. Ne peruuntuivat syksyn levottomuuksien vuoksi ja siirrettiin Helsinkiin.¹⁸⁷ *Karjalan Sanomat* oli julkaissut syksyllä kirkkopäivien tavoitteita esittelevän kirjoituksen. Siinä V. Louhivuori kytki uskonpuhdistuksen kansanvaltaan sekä uskonnonvapauden kirkon muutokseen. Kirjoitus oli samalla kutsu kaikille seurakuntalaisille osallistua kirkkopäiville. Louhivuoren mukaan kirkkopäivät olivat askel kohti entistä laajempaa kansanvaltaa kirkossa.¹⁸⁸

Nuorkirkolliset järjestivät lopulta kirkkopäivät 15.–17.1.1918 vapaan kansankirkon innoittamassa kirkollisen uudistuksen hengessä. Kirkkopäiville yritettiin koota

¹⁸² KS 3/8.1.1918, Babelin torni (A. Brander).

¹⁸³ KS 3/8.1.1918, Kreikkalaiskatolisen kirkon asema Suomessa; 5/12.1.1918, Suomen kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan piispan valitsijoille (rovasti S. Okulov).

¹⁸⁴ Laitila 2004, 95.

¹⁸⁵ *Knen* 2/3.1.1918, Suuri tehtävämme (Reijo Tuulivaara).

¹⁸⁶ KS 138/11.12.1917, Uudenvuoden päivä itsenäisen Suomen yleiseksi kansalliseksi rukouspäiväksi; 142/20.12.1917, Valtiopäivät; 144/29.12.1917, Siviiliavioliitto ja siviilirekisteri; 3/8.1.1918, Laillistettuihin uskontokuntiin kuulumattomat henkilöt; 2/5.1.1918, Ehdotus uskonnonvapauslaiksi; 10/24.1.1918, Pikku-uutisia.

¹⁸⁷ *Veikkola* 1980, 446.

¹⁸⁸ KS 123/27.10.1917, Kirkkommekin kansanvaltaistumaan (Verner Louhivuori).

mahdollisimman laajasti eri suuntia edustavaa kristikansaa taisteluun yhteisten päämäärien puolesta. Kirkkopäivät olivat kuitenkin käytännössä nuorkirkollisten ohjelmanjulistus, sillä nuorkirkolliset laativat suurimman osan esityksistä.¹⁸⁹

Nimimerkki Selostaja selvitti tarkasti kirkkopäivillä esiin nousseita asioita ja puheita *Karjalan Sanomien* ja *Karjalaisen* julkaisemissa kirjoituksissaan. Hän oli monien muiden ohella epäillyt kirkkopäivien onnistumista sekasortoisena muutosten aikana. Täpötäyden Nikolainkirkon avajaisjumalanpalvelus karkotti epäilykset. Selostaja pyrki kahdella kirjoituksellaan luomaan isänmaallista uskoa tulevaisuuteen, jossa kansankirkko olisi merkittävässä asemassa. Sekä kirkon että valtion tuli toimia oman olemuksensa mukaan kansan parhaaksi. Kristinusko oli kansallisen sivistyksen pohja, josta luopuminen johti sekasortoon. Selostajan mielestä kirkon tuli olla papiskirkon sijaan kaikkien jäsentensä kirkko. Maallikot tuli saada mukaan kirkon työhön ja kirkon tuli muutenkin tuntea yhteiskunnallinen vastuunsa.¹⁹⁰ Joensuun sanomalehdet eivät ottaneet suoraan kantaa kirkkopäiviin, mutta Selostajan kirjoitusten julkaiseminen niiden sisältämine tulkintoineen voitaneen nähdä nuorkirkollisuuden tukemisena.

2. Kirkko, papisto ja uskonto sisällissodassa

a. Joensuun ja Joensuun sanomalehtien tilanne sisällissodassa

Joensuun järjestyskaartin päällikkö ja piirisihteeri August Wesley oli laillisuutta kannattava maltillinen työväenjohtaja. Joulukuussa hän yritti kuitenkin kuljettaa aseita Viipurista Sortavalan kautta Joensuuhun. Poliisi esti yritykset ja takavarikoi aseet. Suojeluskunta, kaarti ja venäläinen sotaväki sopivat 19.12., että järjestyskaarti sai pitää aseet järjestystehtäviä varten. Osa aseista kulkeutui Enoon, Lieksaan ja Värtsilään paikallisille järjestyskaarteille.¹⁹¹

Tammikuussa 1918 valta siirtyi sosiaalidemokraattisessa puolueessa aseellista kaappausta tavoitteleville. Eduskunta ja senaatti antoivat 16.1. valtuudet kenraali-

¹⁸⁹ Veikkola 1977, 40; Kena 1979, 44-45; Reijonen 1980, 127-128, 130, 352; Veikkola 1980, 447, 459; Lauha 1990, 111-112.

¹⁹⁰ KS 8/19.1.1918, Kirje kirkkopäiviltä (pääkirj., Selostaja); *Knen* 12/20.1.1918, Kirje kirkkopäiviltä (Selostaja); 14/24.1.1918, Kirje kirkkopäiviltä (Selostaja); KS 10/24.1.1918 Kirje kirkkopäiviltä (pääkirj., Selostaja).

¹⁹¹ KS 139/13.12.1917, Punaisen kaartin aseraahaukset; 140/15.12.1917, Uusi asekuljetusyritys Joensuun punakaartille; *Paavolainen* 1967a, 285, 304; 1974, 77; *O. Manninen* 1975, 441; *T. Manninen* 1992, 390; *O. Manninen* 1993, 80.

luutnantti C. G. E. Mannerheimille lujan järjestysvallan muodostamiseksi ja nimittivät hänet armeijan ylipäälliköksi. Pohjois-Karjalassa oli paikoin yhteenottoja suojeluskuntien ja venäläisten välillä. Joensuuhun saapui 24.1. vahva Sortavalan suojeluskunnan osasto. Suojeluskuntalaisia oli jo ennestään Joensuussa eri puolilta Pohjois-Karjalaa. Sotilaat riisuivat yhdessä poliisien ja Joensuun suojeluskunnan kanssa aseet punakaartin sotilasosastoilta. Aseistariisunta toteutettiin myös maaseudulla. Pohjois-Karjalan suojeluskuntajoukkojen järjestely alkoi 25.1., ja samana päivänä tapahtui venäläisen varuskunnan sotilaiden aseistariisunta Joensuussa.¹⁹²

Ensimmäiset sotaa muistuttavat yhteenotot tapahtuivat Viipurissa 19.1. suojeluskuntalaisten puolustaessa tukikohtaansa venäläisiltä sotilailta ja punaisilta, joten sota tavallaan alkoi Karjalassa. Viipuriin kutsuttiin tämän vuoksi suojeluskuntalaisia eri puolilta Itä-Suomea. Pohjoiskarjalaisiakin lähti Viipuriin. Valkoiset aloittivat venäläisten joukkojen aseistariisumisen Karjalassa 23.1. Samana päivänä Viipurin ympäristön järjestyskaartit lähtivät liikkeelle. Sotatoimet alkoivat lähes samanaikaisesti eri puolilla Suomea. Tavallaan sota alkoi Pohjanmaalla vapaussotana venäläisiä vastaan, Helsingissä vallankumouksena punaisen lipun noustua työväentalon salkoon ja Karjalassa sisällissotana, johon venäläiset osallistuivat. Senaatti julisti suojeluskunnat hallituksen joukoiksi 25.1. Varsinaisessa sotatilassa osapuolet olivat 26.1. Säiniön aseman taisteluiden alettua. Punakaartien lopullinen liikekannallepano toteutui 27.1. Niiden vallankaappaus onnistui Etelä-Suomessa. Suomessa olevan venäläisen sotaväen vallankumouksellinen johto julisti sodan valkokaarteille 28.1.¹⁹³

Savonlinnan hiippakunta jakautui sodassa kahtia. Rintamalinja kulki Porin, Tampereen, Heinolan ja Lappeenrannan pohjoispuolelta Karjalan kannakselle ja Laatokkaan. Se ei ollut etukäteen suunniteltu, vaan rintamalinjan määräsi aseellinen voima. Rintaman punaisen puolen muodosti alussa niin sanottu teollisuus-Suomi. Valkoisten tukialueena oli talonpoikainen Suomi. Molemmilla puolilla rintamaa oli etenkin sodan alussa vastapuolen hallussa olevia keskuksia. Pohjois-Karjala kuului valkoisen armeijan Karjalan piirin Joensuun alueeseen. Valkoisella alueella seurakuntien toiminta jatkui häiriöittä. Senaatin määräyksestä valkoisten hallitsemalla

¹⁹² *Knen* 15/26.1.1918, Viime päivien tapaukset Joensuussa; *KS* 11/26.1.1918, Punainen kuuhu Viipurissa; *Saloheimo* 1963, 166-167; *Huttunen & Sivonen* 1974, 353; *Rasila* 1977, 84; *Kena* 1979, 43; *Ryyppö* 1984, 303; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 342; *T. Manninen* 1992, 403; *O. Manninen* 1993, 10; *Nevalainen* 1994, 349-350; *Toiviainen* 2004, 36; *Björn* 2006b, 138.

¹⁹³ *Hannula* 1938, 88-89; *Rasila* 1968, 18, 23; 1977, 84-85; *T. Manninen* 1992, 412-415, 431; *O. Manninen* 1993, 11; *Nevalainen* 1994, 349.

alueella olevat Porvoon hiippakunnan seurakunnat kuuluivat Savonlinnan hiippakuntaan.¹⁹⁴

Pohjois-Karjalassa suojeluskunnat ja järjestyskaartit neuvottelivat vielä sodan syttymisvaiheessa yhteistyöstä venäläisten poistamiseksi Suomesta.¹⁹⁵ Joensuussa ei käyty taisteluja. Joensuun suojeluskunta lähetti Joensuun punakaartin esikunnalle ja sosiaalidemokraattiselle kunnallisjärjestölle aamulla 31.1. uhkavaatimuksen aseiden luovuttamisesta. Suojeluskunta pidatti muutamia punakaartilaisia iltapäivällä, koska vaatimukseen ei kuulunut vastausta. Vastoin Karjalan päämajan käskyä suojeluskunta ei lähettänyt pidätettyjä Karjalan päämajaan sota-oikeuden tuomittaviksi, vaan se pyrki sovintoon. Neuvottelujen tuloksena Joensuun punakaartin esikunta kehotti kaikkia Pohjois-Karjalan punakaarteja luovuttamaan aseensa Joensuun suojeluskunnalle. Aseistariisunta toteutui 1.2. alkaen. Rikoksiin syyllistymättömiä punakaartilaisia vastaan ei nostettu syytteitä.¹⁹⁶

Joensuulaisten poliittinen toiminta sekä muut sodan alkuaikojen tapahtumat Joensuussa vaikuttivat lähikuntiin. Pohjois-Karjalan työväenyhdistyksissä etenkin vanhempi polvi vastusti yleisesti radikaaleja toimia. Sekä oikeisto että vasemmisto kokivat monin paikoin Venäjän yhteiseksi viholliseksi. Aktiivisen suojeluskuntatoiminnan vuoksi tilanne oli järjestyskaarteille epäedullinen. Esimerkiksi Kuusjärven punaisia kannattava joukko oli liian pieni toimiakseen itsenäisesti. Sodan alettua maltillinen linja jatkui Pohjois-Karjalassa. Kiteellä työväki ja valkoisten edustajat sopivat 3.2. väkivallasta pidättäytymisestä. Rääkkylässä sosialistien 3.2. koolle kutsuma kansalaiskokous tunnusti Mannerin kansanvaltuuskunnan lailliseksi, muttei ryhtynyt toimenpiteisiin. Lieksassa ja Värtsilässä satoja punaisia kokoontui työväentaloille 6.2. lähtien, mutta suojeluskunnan osastot lopettivat liikehdinnän Lieksassa heti ilman taistelua ja Värtsilässä 8.2. taistelussa. Joensuun esikunta määräsi 10.2. Pohjois-Karjalan työväentalot suljettaviksi. Helmi-maaliskuussa monet Pohjois-Karjalan työväenyhdistykset päättivät lopettaa toimintansa, luovuttivat varansa suojeluskunnalle ja lupasivat kuuliaisuutta lailliselle hallitukselle.¹⁹⁷

Sodan molemmat osapuolet uskoivat olevansa oikealla asialla oikaisemassa vääryyksiä. Suurin osa kummankin puolen taistelijoista oli luterilaisia. Valkoiset kan-

¹⁹⁴ *Knen* 39/9.3.1918, Hiippakunnat; 61/21.4.1918, Hiippakunnat; *Rasila* 1968, 10-11, 75-77; *O. Manninen* 1974, 17; 1975, 404; *Kena* 1979, 50; *O. Manninen* 1993, 12.

¹⁹⁵ *O. Manninen* 1993, 451.

¹⁹⁶ *KJ 2A/2.2.1918*, Suomen sota; *Knen* 19/2.2.1917, Joensuun punakaarti luovuttaa aseensa; *KS* 14/2.2.1918, Päivän tapahtumat Joensuussa.

¹⁹⁷ *Huttunen & Sivonen* 1974, 351, 353; *O. Manninen* 1975, 440-442, 450, 457; *Tikka* 2004, 222-224.

nattivat porvarillisen yhteiskunnan perinteisiä turvallisia arvoja ja rinnastivat punaiset rikollisiin korostaen heidän raakuuttaan ja epäinhimillisyyttään. Punaisten maailmankuva pohjautui kapitalismin ja porvarillisen yhteiskunnan kritiikkiin. Punakaartilaisista kaksi kolmannesta oli työläisiä. Valkoisista lähes puolet oli maata omistavia viljelijöitä ja loput virkamiehiä, opiskelijoita ja työläisiä. Kirkko asettui tukemaan valkoista puolta, koska se katsoi tämän edustavan korkeinta laillista valtaa. Valkoiset joukot koostuivat etenkin suojeluskuntien ja jääkäri liikkeen vapaaehtoisista. Osa joukoista saatiin värväyksen ja 18.2. lähtien asevelvollisuuden kautta. Punakaartit perustuivat vapaaehtoisuuteen, mutta sodan aikana niihin otettiin miehiä myös väkisin.¹⁹⁸

Ari Pitkänen jatkoi *Karjalan Sanomien* päätoimittajana. Lehti ilmestyi 3.4.1918 saakka kolme kertaa ja 16.4.1918 lähtien kuusi kertaa viikossa. Levikki nousi vuoden 1917 noin 9 300 kappaleesta vuonna 1918 noin 10 000 tai joidenkin tietojen mukaan 11 000 kappaleeseen. *Karjalaisen* päätoimittajaksi tuli vuoden 1918 alussa filosofian kandidaatti Matti Klemola. Lehti ilmestyi neljä kertaa viikossa. Levikki oli noin 4 000 kappaletta. Tosin joidenkin arvioiden mukaan levikki oli 5 000 kappaletta ja se kasvoi sodan aikana 5 300 kappaleeseen.¹⁹⁹ Muutokset nostivat *Karjalan Sanomien* merkitystä sisällissodan uutisoijana.

Joensuun kolmannen sanomalehden perustaminen muutti merkittävästi Joensuun sanomalehtikenttää. *Korpi-Jaakon* perustamisajankohta sijoittui maalaisliiton lehtien runsaan kasvun aikaan. Lehden 1700-luvulta lainattu raivaajan nimi sopi hyvin maalaisliittolaiseen henkeen, jonka aikaisempia tuotoksia olivat esimerkiksi Iikka- ja Lalli-lehdet. Synnyn taustalla oli maalaisliiton kannatuksen kasvu Pohjois-Karjalassa ja sitä seurannut puolueen lehti- ja kirjapainoyhtiön perustaminen Joensuuhun vuonna 1917. *Korpi-Jaakon* näytenumerot ilmestyivät 1.1. ja 2.2.1918. Tästä lähtien lehti ilmestyi kolme kertaa viikossa. Vuoden 1918 levikistä ei ole tietoa. Päätoimittajana oli aluksi Heikki Kokkonen. Jo helmikuussa 1918 päätoimittajaksi tuli kansakoulunopettaja J. Ollikainen. Julkaisijana toimi Kirjapaino Oy Maakunta.²⁰⁰

Sisällissodassa moderni julkisuus toimi ensimmäistä kertaa propagandan välineenä. Sodan alkuaikoina sanomalehdet pystyivät Viipurin lehtiä lukuun ottamatta

¹⁹⁸ *Rasila* 1968, 21-24; 53-59; 1970, 335; *O. Manninen* 1974, 23; *Rasila* 1977, 85-87; *O. Manninen* 1993, 13; *Piilonen* 1993, 508, 518, 520, 528, 594, 597; *Seppo* 1999, 12.

¹⁹⁹ *KS* 246 (134)/23.11.1918, Lehtemme toimitus ja ilmestyminen; *T. Manninen* 1982, 55; *SLH* 5 1988, 287-289, 297-298.

²⁰⁰ *Salokangas* 1987, 247-248; *SLH* 5 1988, 295-296; *Salminen* 2007, 32.

käyttämään rauhanajan keinoja. Tammikuun loppupäivinä puhelin-, lennätin- ja rautatieyhteydet rikkoutuivat sekä postin kulku vaikeutui, joten normaali uutistoiminta estyi. Valkoisten puolella tietoliikenneyhteydet toimivat lähes koko sodan ajan. Valkoiset pystyivät myös lähettämään sähkeitä punaisten puolelta. Senaatti päätti 12.2. perustaa Suomen Virallisen Tietotoimiston tuottamaan tietoa sanomalehdille. Valkoisten päämajan raportit levisivät laajemmalle kuin mikään muu valkoisten aineisto. Rintamakirjeenvaihtajia oli runsaasti. Uutisten saapuminen punaisesta Suomesta valkoiseen Suomeen kesti yleensä yli viikon. Tiedonhankinta perustui myös paenneilta ihmisiltä saatuihin tietoihin sekä salakuljetettuun materiaaliin.²⁰¹

Tärkein uutistenhankintaväline oli puhelin. Tiedotusyhteyksien puutteiden vuoksi huhuja liikkui runsaasti. Helmikuun puolivälissä yhteydet korjaantuivat ja lehtien toimintaedellytykset paranivat. Suomen Virallinen Tietotoimisto ja valkoisen armeijan päämaja olivat merkittäviä tiedonjakajia.²⁰² Esimerkiksi *Korpi-Jaakko* painotti olevansa luotettava tiedonantaja, koska se sai tietonsa suoraan suojeluskunnan päämajasta.²⁰³

Venäjän vuonna 1914 asettama sotasensuuri oli lieventynyt maaliskuun vallankumouksen jälkeen, mutta lopullisesti se lakkasi vasta sodan alla 18.1.1918. Sodan alussa sensuuria ei ollut, mutta porvarilliset lehdet asettuivat ilman sitäkin tukemaan senaattia.²⁰⁴

Sensurointia on usein pidetty miltei ehdottomana edellytyksenä sotatoimien onnistumiselle. Sisällissodassa sananvapauden rajoittaminen oli jopa tärkeämpää kuin valtioiden välisessä konfliktissa. Molemmat osapuolet estivät vastustajan lehtien julkaisemista ja levittämistä. Vastapuolen lehdistön tultua vaiennetuksi poliittista lehdistövalvontaa ei juuri ollut. Lehdille jaettiin ohjeita sopimattomista kirjoitusaiheista. Suurimman osan sota-ajasta sensuuri kuitenkin pohjautui asialleen omistautuneiden toimittajien harjoittamaan itsesensuuriin.²⁰⁵ *Karjalan Sanomat* piti sensuuria tarpeettomana, koska lehdistö osasi sen mukaan itse kontrolloida julkaisemaansa aineistoa.²⁰⁶

Joensuun sanomalehdissä sensuuria esiintyi ainakin maaliskuun alkupuolelta lähtien, jolloin *Karjalan* sotilaspiirin esikunta alkoi kontrolloida julkaistavien kirjoit-

²⁰¹ T. Manninen 1982, 37-39, 40, 44, 59; Huhta 2001, 218.

²⁰² T. Manninen 1982, 58.

²⁰³ *KJ* 5/12.2.1918, Turhia huhuja ei pidä uskoa.

²⁰⁴ T. Manninen 1982, 63.

²⁰⁵ Piilonen 1993, 499-502.

²⁰⁶ *KS* 32/16.3.1918, Sananvapautta ei saa vaikeuttaa.

tusten sisältöä.²⁰⁷ Ennakkosensuurista luovuttiin 16.3., mutta päämajan tiedusteluosasto ja Mannerheim laativat ohjeet sanomalehdille julkaistavaksi sopimattomista aiheista. Näitä olivat etenkin vihollista hyödyttävät tiedot ja valkoisia haittaavat punaisen Suomen uutiset.²⁰⁸ Sensuuri toimi selvästi Joensuun sanomalehdissä, sillä esimerkiksi Joensuussa huhtikuussa 1918 teloitetuista noin sadasta venäläissotilaasta ja hengissä säilyneiden pitämisestä Joensuussa ei kirjoitettu mitään.²⁰⁹

Valkoisten propaganda häivytti yhteiskuntaluokkien väliset erot ja ristiriidat puheessaan koko kansan noususta rikollisia vastaan. Valkoiset lehdet liittyivät taistelun kansallisen idealismin puolustamiseen. Se oli alkuperältään jumalallinen sekä absoluuttinen oikea, jalo ja pyhä. Voittoisa kansallishenki oli punaisten edustaman materialismin yläpuolella. Tähän perustuen lehdet käyttivät pyhän sodan käsitettä. Itse Jumala oli valkoisten puolella. Kirkko ja uskonto olivat merkittävässä roolissa propagandassa.²¹⁰

Toisaalta sota vähensi uskonnollista uutisointia. Kristilliseen yhdistystoimintaan liittyvät pienet uutiset ja ilmoitukset sekä kirkolliset ilmoitukset jäivät Joensuun sanomalehdistä lähes kokonaan pois sota-aikana.

b. Uskonnollinen kieli on vähäistä Karjalan Sanomissa

Sodan alettua *Karjalan Sanomat* uutisoi Kainin heränneen kuolleista, koska Suomi oli ajautunut veljesmurhaan.²¹¹ Lehti kehotti ihmisiä nousemaan yhtenä joukkona puolustamaan itsenäistä Suomea, jotta punaisten vaikutus yhteiskuntaan saataisiin sammutettua lopullisesti.²¹² Ihmisten tuli puhdistautua mieleltään ja sielultaan punaisten aatteista, sillä taistelusta luopuminen merkitsi entistä useampien ihmisten kuolemaa tulevaisuudessa. Lehti vertasi valkoisia joukkoja vastustamattomalla voimalla etenevään lumivyöryyn.²¹³ Oikeuden ja totuuden puolustaminen oli jokaisen siveellinen velvollisuus. Oikeus ja suomalaisten kansallinen identiteetti olivat osa ikuista maailmanjärjestystä, jonka itse Jumala oli asettanut.²¹⁴

²⁰⁷ T. Manninen 1982, 65.

²⁰⁸ T. Manninen 1982, 68.

²⁰⁹ Paavolainen 1967b, 129-130; Partanen 2004, 78-79.

²¹⁰ Juva 1977, 46; T. Manninen 1982, 154-155, 162.

²¹¹ KS 12/29.1.1918, Nykyinen kärjistynyt tilanne.

²¹² KS 13/31.1.1918, Vielä kerran: Mistä nyt on kysymys (pääkirj.).

²¹³ KS 16/7.2.1918, Oikeutta hakemaan! (pääkirj.).

²¹⁴ KS 24/24.2.1918, Kansallisuus on Jumalan lahja (58-vuotias soturi).

Nimimerkki Maallikko kehotti rukoukseen kirjoituksessaan, joka julkaistiin myös *Korpi-Jaakossa*. Kansan velvollisuus oli tunnustaa syntinsä ja rukoilla Jumalaa isänmaan puolesta puhdistetuin sydämin. Sotilaille oli tärkeää tietää, että heidän puolestaan rukoiltiin. Vastustajat eivät sen sijaan tarvinneet Jumalaa, koska he sanoivat vastustavansa kristinuskoa. Punaiset näyttivät pelkäävän Jumalaa, koska he estivät paikoin jumalanpalvelusten pidon. Rukoileminen oli tärkeää sekä kotona että järjestetyissä rukoustilaisuuksissa. Maallikko kehotti ihmisiä tulemaan rukoustilaisuuksiin, joita järjestettiin Joensuun rukoushuoneella maanantai- ja torstai-iltaisina.²¹⁵

Karjalan Sanomat vastusti tahoja, jotka sanoivat olevansa sodassa puolueettomia. J. V. Pällin mielestä oli selvää, kumpi osapuoli oli noudattanut lakeja ja järjestystä. Hän rinnasti päättämättömät Nikodemukseen, joka olisi tahtonut olla Jeesuksen ja siten totuuden puolella, muttei uskaltanut. Pälli toivoi ihmisten osoittavan opetuslasten esimerkkiä noudattaen valmiutta totuuden puolesta kuolemiseen ja pelkuruuden hylkäämiseen. Uskonto ei saanut olla puolueettomuuden syy, sillä ”missä on muka sellainen pyhä uskonnollisuus, joka vaatii olemaan puolueettomana?”. Jeesuksen opettama rakkaus ei kehottanut tähän. Niin Jeesus, Johannes Kastaja kuin apostolitkin ottivat voimakkaasti kantaa yhteiskunnallisiin asioihin. Laillista yhteiskuntajärjestystä ja esivaltaa vastaan nousseet olivat miekkään tarttuneita ja siten miekkään hukkuvia. Jumalallinen ja maallinen laki velvoittivat sotimaan yhteiskunnan puolella, joten puolueettomuus oli rikollista toimintaa.²¹⁶

Karjalan Sanomat julkaisi sodan aikana useita isänmaallisia runoja, joissa ei ollut uskonnollista sisältöä.²¹⁷ Ainoita lehden julkaisemia kristillisiä runomuotoisia tekstejä olivat Lauri Pohjanpään kirjoittama Sotarukous, jossa pyydettiin voittoa kansojen Herralta, sekä Isänmaan virsi.²¹⁸ Lehti noudatti runojen suhteen samaa nuor-suomalaisista linjaansa kuin koko sotaa koskevassa kirjoittelussaankin. *Karjalan Sanomissa* uskonto liittyi sotaan vain yhteiskuntaan, sen lailliseen toimintaan ja suomalaisuuteen kytkettynä. Lehti esitti uskonnon vertauskuvallisena ajankohtaisiin tapahtumiin sovellettuna asiana vailla hengellistä ulottuvuutta. Viikoittaiset hartauskirjoitukset eivät käsitelleet sotatapahtumia lainkaan.

²¹⁵ *KJ* 12/28.2.1918, Eräs huomattava asia (Maallikko); *KS* 25/28.2.1918, Eräs huomattava asia (Maallikko).

²¹⁶ *KS* 28/7.3.1918, Puolueettomuus (pääkirj., J. V. Pälli).

²¹⁷ Esimerkiksi *KS* 22/21.2.1918, Vapautemme vartijoille (Kaarlo Terhi); 9 (47)/25.4.1918, Nuorille sankarivainajille.

²¹⁸ *KS* 28/7.3.1918, Sotarukous (Lauri Pohjanpää); 28/19.5.1918, Isänmaan virsi (mukaillut V. A. Koskenniemi). *Karjalan Sanomien* numerointi muuttui huhtikuussa 1918 lehden alettua ilmestyä kuusi kertaa viikossa. Numerointi muuttui uudelleen kesäkuussa 1918. Muutokset selittävät esimerkiksi numeron 28 ilmestymisen kahdesti vuonna 1918.

Toisaalta *Karjalan Sanomien* vähäinen uskonnollinen kielenkäyttö ei ollut yllettävää. Suomen senaattorit puhuivat rauhan, vapauden, isänmaan, laillisuuden ja turvallisuuden puolesta taistelemisesta.²¹⁹ Uskonto ei ollut valtion johdon keskeisin näkökulma, joten lehden kirjoitukset tukivat valtion yleisiä linjauksia.

c. Karjalainen esittää jyrkkiä uskonnollisia tulkintoja

Karjalainen rinnasti *Karjalan Sanomien* tavoin sisällissodan raamatullisesti veljesmurhaan:

Veljesi veren ääni huutaa minun tyköni! -- Te punaiset sudet, te verimiehet! Tämä on teidän hetkenne ja pimeyden valta!

Nimimerkki J. K.:n mukaan Jumala oli varjellut Suomea joutumasta maailmansotaan. Jumala oli pitänyt Suomea vuosisadat vieraan vallan alla, jottei Suomi tekisi kansallista itsemurhaa. Yksinkertaisesta maalaisväestöstä oli sotaa edeltävänä aikana tehty ”helvetin lapsia” opettamalla uskonnon pilkkaa ja Jumalan kieltämistä. J. K. kritisoi voimakkaasti sitä, että ”muka heränneet ja uskovaiset” kannattivat muutamia sosiaalidemokraattien aatteita. Oikeudella ja valolla ei voinut olla mitään tekemistä vääryyden ja pimeyden kanssa. J. K. esitti kirjoituksensa lopussa sovittelevia näkökantoja. Kaikki suomalaiset eivät olleet syyllisiä sodan syttymiseen. Jokainen veljeään vihaava oli murhaaja.²²⁰ Toisena J. K.:n raamatullisena vertauksena oli Daavidin ja Goljatin taistelu. Punaiset olivat hyökänneet Suomen tasavaltaa (sic) vastaan kuin voitonvarma jumalanpilkkaaja Goljat Daavidia vastaan. Valkoisten tuli Daavidin tapaan taistella Jumalan nimessä Herran vihollista vastaan.²²¹

Karjalainen ylisti pääkirjoituksessaan ihmisten innokkuutta Suomen puolustamiseen. Punakaartit oli kukistettava nopeasti ja perusteellisesti, sillä veljen veri vaati jokaista tarttumaan aseeseen.²²² Lehti edellytti yhteiskunnanvastaisten voimien täydellistä antautumista ja aseistariisuntaa. Yhteiskuntaruumis oli sairas, ja välttämätön parantava verinen leikkaus tuli tehdä nopeasti.²²³ Suomalaiset olivat rukoilleet Jumalaa säästämään maan sisällissodalta, mutta sota oli vallinneessa tilanteessa välttämätön. *Karjalainen* vertasi sotaa lopunaikoihin, jolloin Saatana kokoaa kaikki

²¹⁹ T. Manninen 1982, 79, 82.

²²⁰ *Knen* 21/5.2.1918, Rippipuhe (J. K.).

²²¹ *Knen* 47/24.3.1918, Herran Zebaothin nimeen (J. K.).

²²² *Knen* 24/10.2.1918, ”Veljesi veren ääni huutaa” (pääkirj.).

²²³ *Knen* 18/31.1.1918, Taistelu on käytävä loppuun (pääkirj.).

mahdolliset voimat taisteluun tietäessään loppunsa lähestyvän. Taistelu johdatti maailmojen himmeässä yössä vaeltavaa Suomea kuin tulipatsas aikoinaan Israelia erämaassa.²²⁴

Aukusti Oravala kirjoitti sota-aikana useita uskonnollisesti sävytettyjä tekstejä *Karjalaisen* pääkirjoituspalstalle ”porvarillisen kansan edustajana”. Hänen mielestään sota ei johtunut vain aineellisista, taloudellisista ja yhteiskunnallisista syistä. Sosialismi oli myös henkinen liike ja suurten joukkojen uskonto. Monet sen piirteet olivat kristinuskon näkökulmasta hyväksyttäviä, mutta liikkeenä se oli kristinuskosta yhtä kaukana kuin itä lännestä. Sosialismin voimana oli viha, kristinuskon voimana rakkaus. Sosialismi oli käynyt kaikkialla kaikin mahdollisin keinoin kristinuskon kimppuun. Kaikki siveellinen ja pyhä oli heitetty ”rikkatunkiolle”. Sosialismi pyrki hävittämään vastuun Jumalan, ihmisten, kansan ja isänmaan edessä. Jäljelle jäi vain peto, joka katsoi olevansa oikeutettu tekemään mitä halusi. Kaikki näkivät sodan syntyttyä, että uskonnosta luopumisella oli huonot seuraukset. Kansan oli käännättävä takaisin kristinuskoon, sillä Jumala oli nähnyt hyväksi koetella Suomea sodan kautta.²²⁵

Oravala puolusti valkoisten sotilaallista toimintaa. Sosialistit olivat syyttäneet valkoisia militarismista. Hän huomautti, että lain ja yhteiskunnan suojeleminen oli kansan pyhä velvollisuus. Itsepuolustus oli oikeutettua. Oikein ymmärrettynä ja toteutettuna militarismi oli hyvä asia. Jumala nosti esiin vanhurskauteensa, lakiinsa ja oikeuteensa perustuvia yhteiskunnallisia voimia. Jeesus käski kääntää toisenkin posken, rakastaa vihollisia ja rukoilla näiden puolesta. Hän ei kuitenkaan kieltänyt sota-toimia, vaan ainoastaan kostamisen. Tolstoin ajatus kaikesta sotilaallisesta toiminnasta pidättäytymisestä oli väärä. Paavalin mukaan esivalta oli Jumalasta, joten esivaltaa vastaan asettuva asettui itse Jumalaa vastaan. Jumala rankaisi pahantekijöitä esivallan välityksellä. Suurin käsky ”rakasta Herraa, sinun Jumalaasi” edellytti ihmisten huolehtivan kaikesta Jumalalle kuuluvasta, kuten vapaudesta.²²⁶

Sodan alkaessa kääntyä valkoisten voitoksi Oravala ylisti Suomen uljaita miehiä, joiden aseilla Jumala esti punaisten hirmuvallan hukuttaen ”kansamme petturit” Punaiseen mereen.²²⁷ Pääsiäisen aikaan Oravala rinnasti valkoisten taistelun Jeesuksen ristinkuolemaan. Pyhyyttä ei ollut koskaan häpäisty pahemmin kuin pitkä-

²²⁴ *Knen* 21/5.2.1918, Vapauden hinta (Sissi); 22/7.2.1918, Vapauden hinta (jatk.) (Sissi).

²²⁵ *Knen* 22/7.2.1918, Nykyaikana (A. O.); 46/21.3.1918, Koettelemuksen aikana (pääkirj., A. O.).

²²⁶ *Knen* 47/24.3.1918, Militarismi (pääkirj., A. O.).

²²⁷ *Knen* 39/9.3.1918, Suuri raja (A. O.).

perjantaina. Silti pitkäperjantai oli suuri voitonpäivä. Suomalaiset elivät omaa pitkäperjantaitaan. Kaikki lain ja oikeuden mukainen oli poljettu sekä kirkot ja alttarit häpäisty. Satojen marttyyrien ja heidän omaistensa tuska oli suuri. Yhteisen kirkon ja isänmaan lapset ripustivat ristille vieraiden palkkasoturien kanssa veljensä, heidän kotinsa ja omaisensa, kansansa lain ja oikeuden, kirkkonsa pyhyiden, isänmaansa itsenäisyyden ja kalliin vapauden. Oravala valoi uskoa taisteleviin valkoisiin lupamalla, että pian ohi menevän pitkäperjantain jälkeen koittaisi pääsiäinen.²²⁸

Sodan lopullisen ratkaisun tapahduttua Oravala kannatti ankaraa rangaistusta sodan punaiselle osapuolelle:

Suuri taiteaika on oikein käytettävä vanhan, mädänneen tuhoamiseksi ja uuden, terveen luomiseksi. Jumalan tuomio käy yli synnin ja vääryyden, ja hillitsemättömän huonon elämän. Katsotakoon, että maan tuomio yli maan petturien ja petturien hengenheimolaisten on vanhurskas ja oikea.²²⁹

Oravalan lisäksi *Karjalaisen* maaliskuisen hartaustekstin kirjoittaja näki sodan voimakkaan uskonnollisen heräämisen aikana. Oli huomattu, ettei ihminen elänyt ainoastaan leivästä. Ihmisten tuli elää jokaisesta Jumalan suusta lähtevästä sanasta ja lukea ahkerasti Raamatua. Uskonnonvastaisuus oli sotinut Jumalaa, Suomen tulevaisuutta ja ihmisen sielua kohtaan.²³⁰

Nimimerkki Sureva kristitty muistutti *Karjalaisessa* kristittyjen velvollisuuksista sota-aikana. Valkoiset edustivat laillista esivaltaa ja halusivat Jeesuksen neuvon mukaan kukistaa Hänen valtakuntansa viholliset ja isänmaan petturit. Punakaartilaiset olivat kapinassaan Barabbaita. Juutalaiset valitsivat Barabbaan ja saivat päälleen Jumalan kirouksen. Tämän välttääkseen jokaisen kristityn tuli liittyä valkoisiin sotajoukkoihin.²³¹ Myös nimimerkki M. H. kehotti nuoria miehiä taistelemaan sekä pyytämään Jumalalta armoa ja siunausta rintamalle lähtiessään. Hän vakuutti, että Jumala hallitsi ihmisten elämää kokonaisvaltaisesti ja johdattaisi valkoiset voittoon.²³²

Karjalainen käytti uskonnollista kieltä muutenkin kuin rinnastamalla sodan suoraan uskontoon tai Raamatun henkilöihin. Helmikuun pääkirjoituksessaan se vetosi ihmisiin, jotta nämä antaisivat suomusten pudota silmiltään. Tällöin ihmiset näkisi-

²²⁸ *Knen* 49/28.3.1918, Pitkänäperjantaina (pääkirj., A.O.); 50/31.3.1918, Pääsiäinen (pääkirj., A. O.).

²²⁹ *Knen* 65/28.4.1918, Suuri puhdistus (pääkirj., A. O.).

²³⁰ *Knen* 44/17.3.1918, Sunnuntaiksi (A. P:nen). Kirjoittaja oli todennäköisesti joensuulainen pastori Anselm Pärnänen.

²³¹ *Knen* 26/14.2.1918, Kristityille (Sureva kristitty).

²³² *Knen* 38/7.3.1918, Jumalan kansa (M. H.).

vät, kumpi osapuoli oli sodassa oikeassa ja kumpi väärässä. *Karjalainen* ei tunnustanut lietsovansa ihmisiä sotaan ja vihaan, vaikka jotkut niin väittivät. Pääkirjoituksen laatija jopa rinnasti Luuk. 19:40 sanoin lehden Jeesukseen: ”Jos me vaikenisimme, kivet huutaisivat.”²³³

Karjalainen julkaisi samanlaisia isänmaallisia runoja kuin *Karjalan Sanomat*.²³⁴ Runot eivät olleet samalla tavoin uskonnollisia kuin muu lehden sisältö. Itsenäisyys ja suomalaisuus olivat *Karjalaiselle* tärkeitä arvoja, mutta erityisen huomattavia olivat lehden korostamat sodan hengelliset ulottuvuudet. Uskonto ei ollut *Karjalaisessa* vain vertauskuvallista sodan tapahtumien tulkintaa. Sotaa käytiin myös hyvän ja pahan taisteluna hengellisessä todellisuudessa. Valkoinen Suomi soti kaikkea jumalanvastaisuutta edustavaa sosiaalidemokraattista pahaan vastaan. Erityisesti A. Oravalan tekstit sisälsivät piispa Collianderin ajattelun tapaista ankaraa vanhasuomalais-beckiläistä suhtautumista sodan punaiseen osapuoleen.

d. Maaseutuväestön ääni kuuluu Korpi-Jaakossa

Korpi-Jaakossa nimimerkki Rauhaa rakastava vertasi *Karjalan Sanomien* ja *Karjalaisen* tapaan sotaa Kainin ja Abelin kohtaloon. Hän pyysi, etteivät ihmiset vainoaisi Kainin tavoin veljiään. Kaikkien yhteiskuntaluokkien tuli pystyä tulemaan toimeen keskenään. Jumalan puoleen kääntyminen hävittäisi ongelmat. Kristikansan tuli rukoilla rauhaa, jolloin saavutettaisiin voitto niin ajassa kuin iankaikkisuudessakin.²³⁵ Lehti vertasi tapahtumia myös Gogin sotaan (Hes. 38-39, Ilm. 20:8).²³⁶

Nimimerkki Veljenne ”vanhain kaartissa” huomautti, että Jeesus oli kaikkien aikojen merkittävin historiallinen henkilö riippumatta siitä, tunnustivatko ihmiset Hänen jumaluutensa vai eivät. Koska Jeesus sanoi: ”Joka ei ole minun kanssani, hän on minua vastaan”, tuli ihmisten valita puolensa sodassa.²³⁷

Nimimerkki Talonpojan vaimo oli huolestunut Etelä-Suomen tilanteesta. Hän pelkäsi sodan leviävän ”Pohjois-Karjalan korpiinkin”, mikäli ei toimittaisi ajoissa. Talonpojan vaimo kehotti pelastamaan maan asevoimin, jotta lapset eivät joutuisi punakaartilaisien ja venäläisten orjiksi. Vapaus voitiin saavuttaa vain täyttämällä

²³³ *Knen* 28/17.2.1918, Antakaa suomusten täydellisesti pudota (pääkirj.).

²³⁴ Esimerkiksi *Knen* 37/5.3.1918, Jääkärien laulu (Kaarlo Hemmo); 40/10.3.1918, Suojeluskuntalaiset rintamalla (Viljo Tuomela); 52/6.4.1918, Kansan tuomio (Ilmari Kianto).

²³⁵ *KJ* 13/2.3.1918, Enosta (Rauhaa rakastava).

²³⁶ *KJ* 25/6.4.1918, ”Mietteitä Gogin sodasta”.

²³⁷ *KJ* 17/12.3.1918, Karjalan urheat puolustajat! (Veljenne ”Vanhain kaartissa”).

velvollisuudet. Jumala ja omatunto puolustivat valkoisen Suomen asiaa. Jos jokainen suomalainen kiivailisi Jumalan puolesta kuten Pinehas (4. Moos. 25), Jumala pelastaisi suomalaiset taistelussa hyvän asian puolesta. Talonpojan vaimon kirjoitus oli kohdistettu erityisesti naisille. Jokaisen tuli lähettää mielihyvin puoliso, poika, sulhanen tai veli rintamalle pelastamaan isänmaata. Talonpojan vaimo kehotti auttamaan perheitä, joissa ainoa toimeentulon tuoja oli rintamalla.²³⁸

Korpi-Jaakon lukijoiden käytännönläheisestä suhtautumisesta sotaan kertoi myös nimimerkin Koti-Martta kirjoitus. Hän kiitti Jumalaa Pohjois-Karjalan varjelmisesta sekä kehotti jatkamaan rukoilemista ja valmistamaan vaatteita maata puolustaville.²³⁹ Lisää naisnäkökulmaa sotaan toi nimimerkki K. M.:

Suokoon Luoja, joka on meidän tukemme ja turvamme, voimia ja rohkeutta noille uljaille sotureillemme, jotka kotejamme, maatamme ja Jumalan pyhää kunniaa puolustaen seisovat urhoollisina vihollista vastaan, että voittaisivat vihollisen, tuon hirmuisen sortovallan.²⁴⁰

Korpi-Jaakon siteeraus rintamalle lähteille sotilaille pidetystä puheesta sisälsi Koti-Martan ja Talonpojan vaimon kirjoitusten tyyllisen loppuviittauksen armeijan maallisista tarpeista huolehtimiseen hengellisten tarpeiden ohella. Jumala oli valkoisen armeijan ylipäällikkö. Valkoiset olivat Jumalan tahdon toteuttajia ja sotivat Jumalaa pilkannutta vihollista vastaan Jumalan nimessä. Jumala suojeli ja kotiväki rukoili sekä huolehti armeijan varustamisesta.²⁴¹

Nimimerkki O. S. jakoi vapauden kahteen eri tyyppiin. Kehittynyt vapaus noudatti lakia. Sosiaalidemokraatit edustivat raakaa vapautta, jossa jokainen yksilö voi vallankumouksen varjolla toimia alhaisimpien viettiensä mukaan vailla vastuuta. Jumalan sivuuttamisen jälkeen omantunnon kuolettaminen oli mahdollista, jolloin irtauduttiin kaikesta vastuusta.²⁴²

Korpi-Jaakon uskonnollista kieltä käyttäneet kirjoitukset rajoittuivat lähes kokonaan yleisönosastoon. Tämä kertoi lehden lukijoiden eli maalaisväestön uskonnollisuudesta. Lehden toimitus noudatti kirjoituksissaan varovaisempaa maalaisliittolaista linjaa. Esimerkiksi pääkirjoituksessa käytettiin Jumalasta kiertoilmaisua toivottaessa johdatusta sota-aikana: ”Kansojen kaitsija valaskoon tätä polkua ja johtakoon meitä sillä tiellä.”²⁴³ Muutenkin pääkirjoitukset käsittelivät uskontoa ja kansan-

²³⁸ *KJ* 7/16.2.1918, Pohjois-Karjalan naisille (Talonpojan vaimo).

²³⁹ *KJ* 29/16.4.1918, Martan mietteitä (Koti-Martta).

²⁴⁰ *KJ* 32/23.4.1918, Torpantytön mietteitä (K. M.).

²⁴¹ *KJ* 30/18.4.1918, Läksijäispuhe (sic) (D. P.).

²⁴² *KJ* 4/9.2.1918, Mitä on vapaus? (O. S.).

²⁴³ *KJ* 18/14.3.1918, Tie oikeaan vapauteen (pääkirj.).

sivistystä maalaisliiton oppien mukaisena kokonaisuutena. Kapinahengen ja anarkismin poistamiskeinoksi lehti esitti: ”Sivistystyö yleensä on syvennettävä ja laajennettava, uskonto ja siveys jälleen kunniaansa saatettava.”²⁴⁴ Yksityinen omistusoikeus, isänmaa ja kristinusko olivat *Korpi-Jaakolle* tärkeitä arvoja. Se huomautti pääkirjoituksessaan, että sota nostaisi kristinuskon ja muut perinteiset arvot niille kuuluvaan korkeaan asemaan. Näitä arvoja puolustavat voittaisivat sodan.²⁴⁵

Korpi-Jaakko korosti Suomen asemaa itsenäisenä ja vapaana valtiona. Talonpojat olivat eniten vapauden menetystä pelkäävä kansanluokka ja he olivat kautta aikain taistelleet vapauden puolesta. Jumala oli istuttanut ihmisten sydämiin käskyn ”rakasta maatasi ja omaa kansaasi”. Sosiaalidemokraatit olivat pettäneet Suomen talonpojat pyhässä taistelussa maan vapauden puolesta liittymällä vieraisiin sortajiin. Oli surullista, ettei työväenluokka ollut yhdessä talonpoikien kanssa ajamassa Suomesta pois venäläisiä.²⁴⁶ Taistelua käytiin synnyinmaan, äidinkielen, uskonnon, hallituksen ja valtiollisen itsenäisyyden puolesta.²⁴⁷

Korpi-Jaakko julkaisi samanlaisia isänmaallisia runoja kuin *Karjalan Sanomat* ja *Karjalainen*.²⁴⁸ Kristillistä runomuotoa lehdessä edusti Isänmaan virsi.²⁴⁹ Vuoden 1905 suurlakon aikana Suomen sanomalehdet olivat julkaisseet vastaavanlaisia runoja.²⁵⁰ Runoissa valkoinen Joensuun lehdistö korotti taistelun pyhäksi tapahtumaksi, jonka täyttymys oli isänmaan ja aatteen puolesta koettu sankarikuolema.

Uskonto oli menettänyt asemaansa sisällissotaa edeltävinä vuosikymmeninä. Kirkko ja uskonto olivat valkoisten silmissä puolustamisen arvoisia vanhan yhteiskunnan osia, vaikka etenkin kaupungeissa maallistuminen jo pitkällä. Kirkko vaikutti vähintään koululaitoksen kautta lähes koko kansaan. Jumala oli monien mielestä aktiivinen historian kulkuun vaikuttava toimija. Suurinta perinteinen uskonnollisuus oli *Korpi-Jaakon* edustaman maatalousväestön keskuudessa. Lehtien linjaan vaikutti merkittävästi se, että valkoisen Suomen sanomalehtien toimittajista huomattava osa oli lähtöisin nimenomaan maanviljelijäväestöstä. Joensuun kaikki sanomalehdet jättivät esimerkiksi mainitsematta, että vasemmiston kirkon- ja uskonnonvastaisesta linjasta huolimatta myös työväenliikkeessä oli paljon hartaita kristittyjä.²⁵¹

²⁴⁴ *KJ* 19/16.3.1918, Pahan syistä ja niiden poistamisesta (pääkirj., M. N.).

²⁴⁵ *KJ* 8/19.2.1918, Kaikkien arvojen uudelleen arvioimisesta (pääkirj.).

²⁴⁶ *KJ* 2A/2.2.1918, Talonpojat ja vapaus (pääkirj.).

²⁴⁷ *KJ* 11/26.2.1918, Kaikki mukaan! (Heikki Piironen).

²⁴⁸ Esimerkiksi *KJ* 2B/2.2.1918, Jääkärien marssi.

²⁴⁹ *KJ* 38/11.5.1918, Isänmaan virsi (mukaillut V. A. Koskenniemi).

²⁵⁰ *Ojajärvi* 2008, 199-205.

²⁵¹ *T. Manninen* 1982, 163; *Piilonen* 1993, 594-595, 598.

Karjalaisen ja *Karjalan Sanomien* toimituskunnat painottivat taistelun sisäpoliittista luonnetta. *Karjalainen* käytti eniten käsitettä kansalaissota, mutta *Karjalan Sanomilla* ei ollut sodalle mitään vakiintunutta nimitystä. Sen sijaan *Korpi-Jaakko* nimitti sotaa vapaustaisteluksi. Syynä *Karjalaisen* ja *Karjalan Sanomien* sisäpoliittisiin kansalaissotakorostuksiin olivat sosialistien ja punakaartien suuri määrä sekä nuorsuomalaisten suuri kannatus Pohjois-Karjalassa. Lehdet katsoivat venäläisten komennuskuntien vaikutuksen sotaan vähäiseksi. Myös perustuslaillinen näkökulma vaikutti kirjoittelussa.²⁵² *Korpi-Jaakon* maalaisliittolainen linja erosi tässä suhteessa merkittävästi Joensuun muista sanomalehdistä. Lehden ajama suomalaisen identiteetin yhtenäisyys, johon uskontokin kuului, edellytti itsenäisyyttä. Näin ollen *Korpi-Jaakko* tulkitsi sodan itsenäisyystaisteluksi.

Korpi-Jaakko julkaisi paljon yleisönosastokirjoituksia, joissa sotaa tarkasteltiin uskonnollisesta näkökulmasta. Tämä kertoi sekä lehden linjasta että maalaisväestön varsin voimakkaasta kristillisestä vakaumuksesta. Hartausteksteissään lehti ei käsitellyt sotaan liittyviä asioita. Huomionarvoista on myös se, että Joensuun lehdistä vain *Korpi-Jaakossa* naiset saivat äänensä kuuluville sodan uskonnollisia kytköksiä käsiteltäessä.

e. Kuolinilmoitukset ja muistokirjoitukset

Taistelut, joihin pohjoiskarjalaiset ottivat osaa, näkyivät kasvaneena kuolinilmoitusten määränä. Pohjoiskarjalaisia soti useilla eri rintamilla etenkin Karjalassa. Merkittäviä taistelupaikkoja ja samalla eniten ilmoituksissa esiintyneitä kuolinpaikkakuntia olivat Värtsilä, Antrea, Ahvola, Rautu ja Välkjärvi. Esimerkiksi joensuulaisia kaatui Värtsilän taistelussa kuusi ja parikymmentä haavoittui. Myös Mäntyharjulla ennen kuolemaansa punaisten väkivallan kohteeksi joutuneet pohjoiskarjalaiset näkyivät kuolinilmoituksissa.²⁵³ Joensuun sanomalehdet uutisoivat taisteluissa kaatuneista helmikuun puolivälistä lähtien. *Karjalan Sanomat* oli levikiltään suurin Joensuun lehdistä, joten se julkaisi myös eniten kuolinilmoituksia.

Tyypillisessä sodassa kaatuneen kuolinilmoituksessa oli *Karjalan Sanomissa* isänmaallinen runo tai muu vastaava lyhyt muistolause ilman uskonnollista sisäl-

²⁵² T. Manninen 1982, 143-145.

²⁵³ KS 18/12.2.1918, Sankareina kaatuneita; Hannula 1938, 239-249, 253-258, 382-397; Paavolainen 1967a 146, 180; 1967b, 180-181, 259-260; Rasila 1968, 78; 1977, 88; Kena 1979, 50; Upton 1981, 75, 367-368; Ryyppö 1984, 303; Ahto 1993, 260, 411-415, 437; Nevalainen 1994, 352-353, 452.

töä.²⁵⁴ Muistolause puuttui joissakin tapauksissa kokonaan. Muutamissa kuolinilmoituksissa mainittiin miehen kaatuneen ”isänmaan ja uskon puolesta”.²⁵⁵ Kristillistä symboliikkaa edusti lähes kaikissa ilmoituksissa ollut risti tai enkeli.

Uskonnollisissa muistolauseissa ei ollut yhtään selkeästi muita suositumpaa. Tavallisin oli jokin virsikirjan säkeistö joko kirjoitettuna kokonaan lehteen tai lyhenteellä Vk, jonka perässä oli virren ja säkeistön numero.²⁵⁶ Sodassa kuolemiseen sovellettuja raamatunkohtia käytettiin joskus. Tällaisia olivat ”Ei ole kellään suurempaa rakkautta kuin että panee henkensä ystävänsä edestä” (Joh. 15:13) ja ”Herra antoi ja Herra otti; Herran nimi olkoon kiitetty” (Job 1:21).²⁵⁷ Lausahdus ”sotajoukkojen Jumala, ole hänelle armollinen” esiintyi muutamia kertoja.²⁵⁸ Monissa kuolinilmoituksissa puhuttiin Jumalan, Herran tai Isän tahtoon taipumisesta.²⁵⁹

Enon seurakunnan suntion Juho Leppäsen kaatuminen Valkjärvellä näkyi Joensuun sanomalehdissä useilla eri tavoilla. Kuolinilmoitus oli selkeän kristillinen. Siinä oli lauseet ”Jumala on nähnyt hyväksi poiskutsua...” ja ”Herra opeta meitä tyytymään sinun tahtosi ja muistamaan myöskin omaa kuolemaamme” sekä raamatunkohta (Job 1:21). Samassa *Karjalan Sanomien* numerossa ja samana päivänä ilmestyneessä *Karjalaisessa* Enon seurakunta haki uutta suntiota kuoleman vuoksi avautuneeseen työpaikkaan.²⁶⁰

Karjalainen julkaisi kuolinilmoituksia huomattavasti vähemmän kuin *Karjalan Sanomat*. Niiden sisältö oli samanlainen kuin *Karjalan Sanomissa*. Ristin tai enkelin lisäksi kuolinilmoituksissa oli yleensä isänmaallinen muistolause.²⁶¹ Muutamissa kristillisissä kuolinilmoituksissa oli viittauksia virsikirjaan tai Raamattuun, yleensä Psalmeihin.²⁶² ”Sotajoukkojen Jumala, ole hänelle armollinen” oli liitetty yhteen ilmoitukseen, samoin ” Isä, tapahtukoon sinun tahtosi ”.²⁶³

Korpi-Jaakko julkaisi kymmenen sodassa menehtyneen kuolinilmoituksen. Ilmoitukset olivat samassa linjassa *Karjalan Sanomien* ja *Karjalaisen* kanssa. Kaikissa ilmoituksissa oli symbolina risti. Muistolauseissa ei yleensä ollut kristillistä sisältöä. Kerran esiintyi viittaus virsikirjaan ja kahdesti Raamattuun: Job 1:21 ja

²⁵⁴ Esimerkiksi *KS* 20/16.2.1918; 21/19.2.1918; 25/28.2.1918; 26/2.3.1918, Kuollut.

²⁵⁵ Esimerkiksi *KS* 11 (48)/27.4.1918; 18 (51)/7.5.1918, Kuollut.

²⁵⁶ Esimerkiksi *KS* 21/19.2.1918, *KS* 5 (45)/20.4.1918, Kuollut.

²⁵⁷ *KS* 5 (45)/20.4.1918, Kuollut.

²⁵⁸ Esimerkiksi *KS* 36/28.3.1918; 38/4.4.1918, Kuollut.

²⁵⁹ Esimerkiksi *KS* 41/11.4.1918; 21 (52)/11.5.1918; 36 (59)/30.5.1918, Kuollut.

²⁶⁰ *Knen* 72/14.5.1918, Paikk. avoinna; *KS* 23 (53)/14.5.1918, Avonaisia paikkoja.

²⁶¹ Esimerkiksi *Knen* 34/28.2.1918; 41/12.3.1918, Kuolleita.

²⁶² Esimerkiksi *Knen* 54/9.4.1918; 65/28.4.1918, Kuolleita.

²⁶³ *Knen* 50/31.3.1918, Kuolleita.

”Kristus on minulle elämä ja kuolema on minulle voitto” (Fil. 1:21). Myös muutamia muita kristillissävyisiä muistolauseita käytettiin.²⁶⁴

Kaikki Joensuun sanomalehdet julkaisivat kaatuneiden muistokirjoituksia. Niissä linja oli yhtenäinen kuolinilmoitusten kanssa. Eniten ilmoituksia julkaisi *Karjalan Sanomat* ja vähiten *Korpi-Jaakko*. Suurin osa muistokirjoituksista oli isänmaallisia vailla uskonnollista sisältöä.²⁶⁵ *Korpi-Jaakon* kaikki muistokirjoitukset olivat sellaisia.

Kristillisissä muistokirjoituksissakin usko kytkeytyi isänmaallisiin aatteisiin sekä sodan ja kuoleman kestämiseen Jumalan avulla. Eero Ikosen muistokirjoituksen laatijan mukaan vainaja ”sai lohtua ja apua Luojalta ruumiillisiin tuskiinsa ja sielulleen iäisen rauhan -- Hongat huminoivat rauhan virttä Nurmeksessa hautakummulla”.²⁶⁶ Vainaja voitiin myös uskoa lepäämään Jumalan haltuun.²⁶⁷

Mäntyharjun taisteluissa kaatui helmikuussa useita pohjoiskarjalaisia. Seitsemän heistä joutui punaisten vangiksi ja heidät surmattiin kidutuksen jälkeen yhdessä seitsemän muualta Suomesta kotoisin olleen miehen kanssa. *Karjalan Sanomien* julkaisemassa muistokirjoituksessa oli seitsemän ristiä vainajien muistoksi ja heitä kutsuttiin marttyyreiksi.²⁶⁸

Missään Joensuun sanomalehdessä ei julkaistu punaisten kuolinilmoituksia. Hävinneen sodan osapuolen kuolinilmoitusten julkaisukanavat olivat poikki myös sodan jälkeen. Voittajat määrittelivät punaiset rikollisiksi, jotka eivät olleet oikeutettuja kunnialliseen hautaukseen.²⁶⁹

Kuolinilmoitukset eivät kertoneet Joensuun sanomalehtien asennoitumisesta, vaan vainajan omaisten suhtautumisesta sodassa kuolemiseen. Tämä näkyi etenkin siinä, ettei kuolinilmoitusten sisältö ollut yhteydessä lehtien yleisiin uskonnollisiin linjauksiin. Kaikissa lehdissä isänmaallisuus oli etusijalla ja kristillinen sisältö vähäisempää. Uskonto oli läsnä, mutta yleensä sitä ei korostettu. Kuolinilmoituksissa

²⁶⁴ Kaikki *Korpi-Jaakon* kuolinilmoitukset olivat lehdissä *KJ* 18/14.3.1918; 28/13.4.1918; 30/18.4.1918; 33/25.4.1918; 34/27.4.1918; 35/30.4.1918; 36/4.5.1918; 38/11.5.1918; 42/23.5.1918, Kuolleita.

²⁶⁵ Esimerkiksi *KJ* 11/26.2.1918, Eero Ikosen muistolle (E.); *Knen* 42/14.3.1918, Kunnian kentillä kaatuneita; *KS* 31/14.3.1918, Yrjö Pietarinen in memoriam; *KJ* 19/16.3.1918, Kunnian kentillä kaatuneita; *Knen* 44/17.3.1918, Vapaustaistelijana kaatunut Eero Ikonen; *KS* 36/28.3.1918, Einar Eskelin in memoriam (Veikko R:nen); 40/9.4.1918, Paul Veikko Raatikainen; 41/11.4.1918, Johannes Partasen muistolle.

²⁶⁶ *KS* 28/7.3.1918, Muistolle (Edv. M.).

²⁶⁷ *Knen* 59/18.4.1918, Kivi Mikko Kostian haudalla (Aaro Hakkarainen).

²⁶⁸ *KS* 25/28.2.1918, Oikeuden marttyyrit; *Paavolainen* 1967a 146, 180; 1967b, 180-181, 259-260; *Upton* 1981, 75; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 343-344; *Ahto* 1993, 260.

²⁶⁹ *Peltonen* 2003, 88.

käytettyihin symboleihin, kuten risteihin tai enkeleihin, vaikutti luultavasti enemmän lehtien toimitustekniikka kuin omaisten kristillisuus. Muistokirjoituksissa lehtien linja oli samanlainen kuin kuolinilmoituksissa. Kuolinilmoitusten ja muistokirjoitusten perusteella pohjoiskarjalaiset eivät kokeneet olevansa uskonsodassa vaan isänmaallisessa sodassa.

f. Sankarihautajaiset

Pohjoiskarjalaisten sisällissodassa kaatuneiden ja kadonneiden valkoisten määrästä on eri lähteissä hieman eri lukuja. Heitä oli noin 250, joista kiteeläisiä 44. Syynä tähän oli läheinen Karjalan rintama, jonka tärkeimpiä värväysalueita Kitee oli. Kuolema oli muutenkin suuri uhka tietyissä ryhmissä. Esimerkiksi Pielisjärven suojeluskuntalaisista kaatui sodassa 17 %. Pohjoiskarjalaisia punaisia kaatui ja katosi suunnilleen saman verran kuin valkoisia.²⁷⁰

Valkoisen Suomen kansanedustajat kehottivat maaliskuun 1918 alun julistukseensa papistoa järjestämään kaatuneiden kotipaikkakuntien kirkkomaille veljes- ja sankarihautoja.²⁷¹ Tämä toteutui Pohjois-Karjalassa joskus monien pappien yhteistyönä. Esimerkiksi Kontiolahden sotilashautausmaan vihkimisessä olivat mukana F. E. Salokas, A. Pärnänen, A. Tevaluoto, A. J. Pulkkinen ja E. J. Hallikainen.²⁷² Valtimon seurakunnan sotilashautausmaan siunauksesta huolehti kirkkoherra N. Huttunen ilmeisesti yksin.²⁷³

Sisällissodan valkoinen osapuoli hautasi kaatuneensa siunattuun maahan jo ennen sotilashautausmaiden perustamista. Sankarihautajaiset olivat usein isänmaallisia juhlia ja näyttäviä joukkotapahtumia. Niillä oli tärkeä merkitys taisteluhengen nostattamisessa.²⁷⁴

Kansanedustajat kehottivat maaliskuussa lehdistölle lähettämässään kirjeessä viettämään hautajaisia kansalle voimaa antavina juhlatilaisuuksina, joissa kiitettäisiin Jumalan johduksesta.²⁷⁵ Pohjoiskarjalaisia ei olisi tarvinnut tähän erikseen kehottaa. Kaikki Joensuun sanomalehdet kertoivat alusta alkaen sankarihautajaisista näyttävästi. Jokainen lehdistä julkaisi yli neljäkymmentä sankarihautajaisten kulkua ku-

²⁷⁰ *KS* 159/14.8.1918, Pohjois-Karjalan uhrit vapaustaistelussa; *KJ* 77/15.8.1918, Sankareina kaatuneet; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 344; *Roselius* 2004, 82; *Partanen* 2006, 375-376.

²⁷¹ *Knapas* 1993, 662.

²⁷² *Knen* 61/21.4.1918, Sotilashautausmaan vihkiminen.

²⁷³ *KJ* 37/7.5.1918, Sankarihautajaiset ja veljeshaudan vihkiminen Valtimolla.

²⁷⁴ *Kena* 1979, 50; *Piilonen* 1993, 595; *Peltonen* 2003, 78, 86-87; *Pekkalainen & Rustanius* 2008, 159.

²⁷⁵ *KS* 31/14.3.1918, Suomen tasavallan kansalaisille (Vaasaan kokoontuneet kansanedustajat).

vaavaa uutista. Tämä kertoi isänmaallisten hautajaisten runsaudesta sekä lehtien so-
taa tukevasta linjasta. Sankarihautajaisia toimitettiin kaikissa Pohjois-Karjalan kun-
nissa, joten kaikki alueen papit joutuivat niiden kanssa tekemisiin. Maakunnan kes-
kuksessa Joensuussa sankarihautajaisia järjestettiin lehtitietojen perusteella yksitoista
kertaan.²⁷⁶

Karjalan Sanomat esitti 17.2.1918 järjestetyt ensimmäisten viiden kaatuneen
sankarihautajaiset isona, lähes sivun kokoisena uutisena. Myös *Korpi-Jaakko* kertoi
hautajaisista usealla palstalla. Näissä Pohjois-Karjalan ensimmäisissä valkoisten
hautajaisissa haudattiin eri paikkakunnilta kotoisin olleita kaatuneita Joensuuhun.
Karjalan Sanomien mukaan ”hautajaistilaisuus muodostui suurenmoisimmaksi, mitä
maakunnassamme lie koskaan nähty”. Aluksi vt. kirkkoherra A. Pärnänen piti kau-
pungintalon juhlasalissa hartaushetken. Jumalanpalveluksen jälkeen vainajat kulje-
tettiin surusaattueessa suojeluskunnan kunniakujan läpi. Tilaisuudessa laulettiin
isänmaallisia lauluja. Isänmaallisuutta lisäsivät Karjalan jääkärien ja Karjalan rakuu-
noiden liput. Kontiolahden kirkkoherra F. E. Salokas puhui haudalla. Hautajaispuhe
julkaistiin *Karjalan Sanomissa* ilmeisen sanatarkasti. Salokkaan mukaan suru ja kai-
paus olivat oikeutettuja tunteita. Kaipaus oli kristillinen tunne, koska siihen sisältyi
ylösnousemuksen toivo. Vainajat olivat vuodattaneet sydänverensä synnyinmaansa
onnen alttarille, joten he olivat kaipauksen arvoisia. Salokkaalle vainajat olivat tun-
temattomia, mutta hän uskoi Jumalan tuntevan heidän sydämensä tilan. Vainajien
ansioksi koitui sotiminen ”Jumalan vanhurskauden jalkoihinsa polkevaa laittomuutta
vastaan”.²⁷⁷

Ruumiiden siunauksessa Pärnänen avusti Salokasta. Tämän jälkeen ohjelmassa
oli kunnialaukauksia ja seppeleiden lasku. Suojeluskunnan edustaja johtaja Aulis
sanoi puheessaan, että Joensuun suojeluskuntalaiset olivat olleet Jumalan salamia
pelastaessaan Värtsilän uhkaavalta tuholta. Joensuun lyseon rehtori Karl Albert
Wegelius toivoi uskon Jumalaan herättävän rakkautta, joka ulottui myös viholliseen.
Hänen mielestään sodan tunnuslauseeksi sopi ”Jumala ja isänmaa”. Tilaisuudessa
pidettiin vielä useita muita isänmaallisia puheita.²⁷⁸

²⁷⁶ *Knen* 74/18.5.1918, Sotilashautauksia; *KS* 27 (55)/18.5.1918, Sankarihautajaiset Joensuussa.

²⁷⁷ *KJ* 8/19.2.1918, Värtsilän taistelussa kaatuneitten hautaus Joensuussa; *KS* 21/19.2.1918, Kaatuneiden sankarien hautaus.

²⁷⁸ *KJ* 8/19.2.1918; *KS* 21/19.2.1918. Wegelius toimi vuosina 1893–1927 uskonnon, logiikan ja ruot-
sin kielen lehtorina ja rehtorina vuosina 1908–1920. Hän oli kirjailija sekä voimakas itsenäisyyden
puolestapuhuja. *Heikinheimo* 1955, 812-813.

Samassa uutisessaan *Karjalan Sanomat* kertoi huomattavasti Joensuun hautajaisten kuvausta lyhyemmin Liperissä haudatun ortodoksisen sankarivainajan muistojuhlasta. Kristillisen sisällön pääosassa oli Polvijärven ortodoksin pappi G. Pansun 1. Kun. 19:18 pohjalta pitämä puhe. Myös Liperin tilaisuudesta ilmeni, että monet pitivät sotaa kaikkien suomalaisten yhteisenä ongelmana. Maanviljelijä Olli Vänskä vertasi Suomen tilannetta Israeliin, missä oli myös ollut veljessotia. Suomen sodan syynä hän piti yleistä Jumalasta luopumista.²⁷⁹

Ensimmäisissä hautajaisuutisissa tiivistyi koko sodan ajan uutisointi. Hautajaisuutiset ja hautajaisten ohjelma säilyivät hyvin samanlaisina koko sodan ajan. Tyypillistä oli useilta eri paikkakunnilta kotoisin olevien vainajien hautaaminen samanaikaisesti, jolloin monien paikkakuntien papit olivat yhdessä järjestämässä tilaisuutta.

Hautajaisten yhteisöllisyyttä korostava merkitys näkyi erityisesti tilaisuuksissa, joissa haudattiin samanaikaisesti luterilaisia ja ortodoksisia vainajia luterilaisen ja ortodoksisen papin yhteistyönä. Kuusjärven kirkkoherra Vilho T. Laine ja Polvijärven ortodoksisen seurakunnan pappi G. Pansu toimittivat yhdessä hautajaiset Kuusjärvellä maaliskuussa. Pansun suomalaisuutta korostavaa asennetta kuvasi se, että hän valitteli puheessaan, kuinka ”osa kansasta on liittynyt häpeällisesti meitä kauan sortaneisiin itänaapureihin”. Laine puhui kalliista uhreista, isänmaasta ja tulevaisuuden toivosta, mutta vaati, että ”näinä Jumalan sallimien rangaistusten ja tuomioiden aikoina painukoon jokainen pää ja jokainen sydän tunnustakoon omat syntinsä ja kansansa synnit”.²⁸⁰ Laine oli jyrkkä porvarillisen suuntauksen kannattaja, mutta hänen ja Kuusjärven työväen välillä ei ilmeisesti ollut vastakkainasettelua.²⁸¹ Ainakin Laineen hautajaispuhe tukee tätä käsitystä.

Pohjois-Karjalassa oli muutamia muitakin luterilaisten ja ortodoksien yhteisiä hautajaisia. G. Pansu oli toimittamassa Polvijärven toisia sankarihautajaisia yhdessä luterilaisen pastori A. J. Tuovisen kanssa.²⁸² Joensuun kymmenennet sankarihautajaiset toimitettiin samanaikaisesti luterilaisessa ja ortodoksisessa kirkossa.²⁸³

²⁷⁹ *KS* 21/19.2.1918.

²⁸⁰ *Knen* 49/28.3.1918, Pohjois-Karjalasta; *KS* 38/4.4.1918, Sankarien hautaus Kuusjärvellä.

²⁸¹ *Huttunen & Sivonen* 1974, 168-169.

²⁸² *KJ* 37/7.5.1918, Toiset sankarihautajaiset Polvijärvellä; *KS* 18 (51)/7.5.1918, Toiset sankarihautajaiset Polvijärvellä.

²⁸³ *KJ* 38/11.5.1918, Kymmenennet sankarihautajaiset Joensuussa; *Knen* 71/12.5.1918, Sankarihautauksia; *KS* 22/12.5.1918, Sankarihautajaiset Joensuussa.

Pappien puheet olivat uutisten keskeinen osa, ja joskus lehdet julkaisivat puheet muista hautajaistapahtumista irrotettuina teksteinä.²⁸⁴ Niistä kävi selvästi ilmi, että papit kannattivat valkoisten arvomaailmaa. Esimerkiksi kirkkoherra Ernst Kyander sanoi Lieksan maaliskuisissa hautajaisissa, että vainajat olivat uhranneet elämänsä pelastaakseen Suomen kansan. Nurmeksessa A. Oravala vertasi vainajia Kristukseen, joka oli kuollut lähimmäistensä puolesta. Hän sanoi vääryyden ja jumalattomuuden saaneen vallan ja joidenkuiden ryhtyneen pahan esitaistelijoiksi. Kuitenkin hän muistutti, että syyllisiä oli joka taholla.²⁸⁵ Myös E. J. Hallikainen näki uhrautumisen pyhänä toimituksena. Jeesus oli ollut valmis kärsimään oikeuden, totuuden ja vanhurskauden puolesta. Sodassa Suomi oli puolestaan kutsuttu suureen uhripalvelukseen. Monet soturit olivat tunnustaneet taistelevansa Kristuksen asian puolesta ja kotirintaman rukoukset olivat auttaneet valkoista armeijaa voittamaan.²⁸⁶

Suurin osa pappien puheista oli siis valkoisten oikeassa olemisen painottamista ja korostunutta isänmaallisuutta lukuun ottamatta melko neutraaleja tai kaikkien yhteiskuntaluokkien yhteistä syällisyyttä sivuavia. Niissä pyrittiin selvästi välttämään jyrkkiä kansalaisten välisiä vastakkainasetteluja. Joskus papit kuitenkin tuomitsivat punaiset jyrkästi. Tohmajärven maaliskuisissa sankarihautajaisissa puhunut kirkkoherra Konstantin Kalke sanoi, että sosialistit olivat pilkanneet Jumalaa sekä halveksuneet uskontoa ja kirkossakäyntiä lähes kaksikymmentä vuotta. Hän uskoi Jumalan suoovan Suomelle vapauden ja rauhan, koska ”vielä on poikia, jotka eivät kumarra pakanuuden edessä”.²⁸⁷ Juuan pitäjänapulainen A. J. Pulkkinen yhdisti punaiset pahuuteen ja pimeyteen sekä muistutti heidän hävittäneen ja hävässeen kirkkoja. Hän kehotti valkoisia taistelemaan Jumalan avulla kuten Daavid (Ps. 18:29-32) ja alistumaan sekä luottamaan Hänen tahtoonsa.²⁸⁸

²⁸⁴ Esimerkiksi *KJ* 14/5.3.1918, Lieksan sankarien haudoilla pidettyjä puheita; 25/6.4.1918, Ruumissaarna; 32/23.4.1918, Sankarien hautajaisissa pidettyjä puheita; *KS* 13 (49)/30.4.1918, Hautajaispuhe sotilasten hautajaisissa; *KJ* 36/4.5.1918, Ruumispuhe; 40/16.5.1918, Sankarien haudoilla pidettyjä puheita.

²⁸⁵ *Knen* 36/3.3.1918, Lieksan sankarien hautajaiset; 37/5.3.1917, Pohjois-Karjalasta; *KS* 27/5.3.1918, Sankarien hautaus Nurmeksessa; 27/5.3.1918, Lieksan sankarien hautajaiset. Kyander oli Oravalan tavoin herännäispappi. Hän toimi vuoteen 1918 asti Pielisjärven kappalaisena ja vuodesta 1918 alkaen kirkkoherrana. *Laasonen* 1971, 142; *Mustakallio* 1983, 537; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 262; *Kinnunen* 2004, 43. Oravalan toiminta kunnallispolitiikassa jatkui sota-aikana. Hänet valittiin 20.3. vaaleissa Nurmeksien kunnanvaltuustoon toiseksi suurimmalla suhdeluvulla. *KS* 36/28.3.1918, Kuulutus.

²⁸⁶ *KS* 13 (49)/30.4.1918.

²⁸⁷ *Knen* 39/9.3.1918, Pohjois-Karjalasta; *KS* 29/9.3.1918, Sankarien hautaus Tohmajärvellä; *Knen* 40/10.3.1918, Pohjois-Karjalasta.

²⁸⁸ *KJ* 25/6.4.1918.

Joensuun sanomalehtien tekstit sopivat hyvin koko valkoisen Suomen linjaan. Sanomalehtien julkaisemissa pappien hautajaispuheissa oli yleensä valkoista Suomea tukeva isänmaallinen sisältö.²⁸⁹

Lehdet korostivat hautajaisten suuruutta ja yleisön laajaa osanottoa. *Korpi-Jaakon* mukaan ”hartaudella osaaottava yleisö täytti kirkon viimeistä tilaa myöten” Joensuun toisissa sankarihautajaisissa.²⁹⁰ *Karjalan Sanomat* kirjoitti Kuusjärven maaliskuisista hautajaisista, että ”paikkakunnalla ei ole koskaan ollut niin suurem-
moisia maahanpanijaisia eikä sellaista kansanpaljoutta saattamassa vainajia viimei-
seen lepokammioonsa”.²⁹¹ Tuupovaaran ensimmäisissä sankarihautajaisissa ”ihmisiä
liikkui niin runsaasti, ettei sellaista ihmispaljoutta Tuupovaaran kirkkomaalla ole
nähty”.²⁹²

Aina hautajaiset eivät ilmeisesti sujuneet niin rauhallisesti ja järjestelmällisesti kuin uutisista saattoi ymmärtää. Tähän viittasi valkoisten esikunnan kehotus: ”Pyydämme kohteliaimmin, että yleisö kirkossa noudattaa ehdottomasti ohjaajien antamia määräyksiä ja muutenkin pysyy rauhallisena koko toimituksen ajan, eikä pyri poistumaan ennen kuin ohjaajat ilmoittavat vuoron.”²⁹³

Karjalan Sanomien voimakas nuorsuomalainen isänmaallisuus kävi ilmi kaikista sen julkaisemista hautajaisuutisista. Lehti uutisoi alusta alkaen näyttävästi kaikista sankarihautajaisista. *Karjalan Sanomien* linjaa kuvasi hyvin myös tunnetun joensuulaisen jääkärikapteeni Friedel Jacobsonin tapaus. Hän kuoli helmikuussa johtaessaan Tornion valtausta venäläisiltä ja punaisilta. Vaikka hautajaiset järjestettiin Oulussa, *Karjalan Sanomat* selvitti hautajaisten tapahtumat tarkasti.²⁹⁴

Korpi-Jaakko käsitteli sankarihautajaisia samaan tapaan kuin *Karjalan Sanomat*. *Karjalaisen* hautajaisuutisointi sen sijaan käynnistyi huomattavasti *Karjalan Sanomia* hitaammin. Lehti kertoi hautajaisista aluksi muiden uutisten joukossa, esimerkiksi maakuntauutisissa. *Karjalaisen* hautajaisuutiset olivat aluksi lyhyitä, mutta pitenivät sodan edetessä. Lisäksi *Karjalainen* otti myöhemmin käyttöön Sotilashautauksia-osaston.

²⁸⁹ Kena 1979, 53.

²⁹⁰ KJ 17/12.3.1918, Toiset sankarien hautajaiset Joensuussa.

²⁹¹ KS 38/4.4.1918.

²⁹² KJ 38/11.5.1918, Ensimmäiset sankarihautajaiset Tuupovaaralla.

²⁹³ KJ 33/25.4.1918, Ilmoituksia (Paikallis-Esikunta).

²⁹⁴ KS 22/21.2.1918, Kaatuneitten sankarien hautauksia; Hannula 1938, 35, 115, 118; Heikinheimo 1955, 334; Ahonen 1985, 567. Jakobssonin muistokirjoituksissa ei ollut kristillisiä näkökulmia. KS 22/21.2.1918, Friedel Jacobson in memoriam; 24/24.2.1918, Kaatuneen jääkärikapteenin muistolle. Jacobson oli Joensuun sanomalehtiin aktiivisesti kriisivuosina kirjoittaneen K. A. Wegeliuksen oppilas. Heikinheimo 1955, 812; Uppala 1968, 137.

Joensuun sanomalehtien hautajaisuutisten vahvasta uskonnollisesta sisällöstä huolimatta kaikista lehdistä ilmeni selkeästi, että kristillisyyden ei ollut keskeisin sanoma. Kaikki lehdet kytkivät sankarihautajaisissa uskonnon omiin isänmaallisiin päämääriinsä.

Punaisten kaatuneiden kohtalo ei juuri kiinnostanut Joensuun sanomalehtiä. *Korpi-Jaakko* julkaisi syksyllä 1918 senaatin päätöksen punakaartiin kuuluneiden siirtämisestä hautapaikoistaan yleisille hautausmaille. Päätökseen sisältyi tiukkoja ehtoja. Siirtämisen tuli tapahtua yöllä ja siunattaessa haudan oli oltava kokonaan umpeen luotu tai korkeintaan yksi arkun nurkka sai olla näkyvässä.²⁹⁵ Taustalla oli elokuinen kirkollisasiaintoimituskunnan ohje, jonka mukaan joukkohautoihin haudatut punakaartilaiset saatiin siirtää yleisiin hautausmaihin.²⁹⁶

g. Pohjois-Karjalan papisto aktivoituu

Ruotsi-Suomen armeijaan oli kuulunut sielunhoitajia Kustaa II Aadolfin ajoista saakka. Sisällissodan aikaan papit oli lain mukaan vapautettu sotapalveluksesta, joten papiston taistelulle antama tuki rajoittui pääasiassa sielunhoitotyöhön ja julistukseen. Vain muutama pappi osallistui aseellisesti sotaan. Sotaan osallistuneet papit tulivat rintamalle kotipaikkakuntiansa suojeluskuntien myötä. Pohjoiskarjalaiset papit eivät osallistuneet varsinaisiin sotatoimiin, mutta tukivat valkoisia aktiivisesti monilla muilla tavoilla. Papit esimerkiksi selvittelivät valkoisten taistelun oikeutusta esitelmä- ja valistustilaisuuksissa sekä kinkerikiertoilla Joensuussa, Kontiolahdella, Rääkkylässä ja Kesälahdella.²⁹⁷ Joensuun sanomalehdet eivät kertoneet näistä tilaisuuksista.

Pohjois-Karjalan papit kutsuivat sanomalehtien kirjoitusten perusteella sisällissotaa useimmiten neutraalisti taisteluksi tai sodaksi. Toisenlaisiakin näkemyksiä esiintyi. Lieksan E. Kyander puhui raamatullisesti jalosta ja pyhästä sodasta.²⁹⁸ Pielisjärven vt. kirkkoherra K. A. Pirosen mielestä sodassa oli kyse isänmaan vapauden puolustamisesta.²⁹⁹ F. E. Salokas nimitti sotaa vapaustaisteluksi, Kuusjärven Vilho Laine Suomen vapautussodaksi ja Joensuun A. Pärnänen itsenäisyyden puo-

²⁹⁵ *KJ* 81/7.9.1918, Punaisten ruumiiden siirto yleisiin hautausmaihin.

²⁹⁶ *Tikka* 2006b, 87.

²⁹⁷ *O. Manninen* 1974, 84; *Kena* 1979, 52; *Juva* 1990, 419-420; *Piilonen* 1993, 595.

²⁹⁸ *KM* 14/15.3.1918, Lieksan sankarien haudoilla pidettyjä puheita.

²⁹⁹ *KM* 34/27.4.1918, Sankarien hautajaisissa pidettyjä puheita.

lustamiseksi.³⁰⁰ Näin ollen pohjoiskarjalaisessa papistossa vallitsi laajalti käsitys Suomen itsenäisyyden turvaavasta vapaussodasta. Kärkevimmin tämä ilmeni Robert Immosen sanoin: ”Suomen kansa on noussut ja tarttunut aseisiin vapauttamaan maataan perivihollistensa ryssien ja niihin liittyneiden punaisten huligaanien sortovallasta.”³⁰¹

Sodan alussa sotilassielunhoitotyötä ei ollut suunniteltu, joten se oli yksittäisten pappien varassa. Valtakunnallinen sotilassielunhoidon organisointi alkoi vasta maaliskuun lopussa. Yhteensä noin 50 pappia toimi sodan aikana sotilassielunhoidossa, tosin monien toiminta-aika jäi lyhyeksi. Piispa Colliander tuki voimakkaasti sotilaspappien toimintaa ja piti asiassa yhteyttä Mannerheimiin.³⁰²

Pohjois-Karjalan papit järjestäytyivät jo ennen valtakunnallista sielunhoidon organisointia. Maakunnan papisto päätti Joensuun rukoushuoneella 1.3. pitämässään veljeskokouksessa tehdä aloitteen sielunhoidon järjestämisestä rintamalla ja rintaman takana. Kokouksen puheenjohtajana toimi F. E. Salokas. Osanottajat kehottivat kaksipappisia seurakuntia järjestämään asiansa siten, että toinen papeista voisi viikoittain osallistua sielunhoitoon. Rääkkylän pitäjänapulainen R. Immonen oli matkustanut rintamalle jo ennen kokousta. Hän toimi Karjalan armeijakunnan sotilaspappina. Lisäksi R. Wegelius Kiteeltä oli lupautunut ”välskäripapiksi” ja Juuso Taipale Liperistä varsinaiseen sielunhoitoon. Kokous perusti neuvottelukunnan sopimaan asioista tuomiokapitulini ja esikunnan kanssa. Rintaman takana tapahtuvaa toimintaa, kuten vangittujen ja haavoittuneiden sielunhoitoa sekä leiripaikkojen rukoushetkiä, järjestelemään valittiin F. E. Salokas, A. Tevaluoto sekä A. Pärnänen.³⁰³

Pohjois-Karjalan papit pyrkivät järjestämään sielunhoitotyön leireillä ja rintamalla mahdollisimman kattavaksi rasittamatta kuitenkaan liikaa yksittäisiä pappeja. Maaliskuussa J. Taipale ja R. Wegelius menivät suunnitelman mukaisesti vakituisesti Antrean rintamalle. Lisäksi siellä toimi kolmas pappi, joka vaihtui kahden viikon välein. Näitä lyhytaikaisia sotilaspappeja olivat E. J. Hallikainen Kontiolahdelta, kirkkoherra Matti Merivirta Kesälahdelta ja pastori Heikkilä Tohmajärveltä 9.4. lähtien. Joensuun harjoitusleirin sotilaiden sielunhoito oli A. Pärnäsen vastuulla.

³⁰⁰ *KS* 30/12.3.1918, Kaatuneitten urhojen hautaus Joensuussa; *KS* 38/4.4.1918, *KJ* 29/16.4.1918, Kenen tähden? (Fr. Edv. Salokas); *Knen* 58/16.4.1918, Kenen tähden? (Fr. Edv. Salokas); *KS* 43/16.4.1918, Kenen tähden? (Fr. Edv. Salokas).

³⁰¹ *KS* 27/5.3.1918, Avoin kirje Pohjois-Karjalan kansalle (Karjalan Armeijakunnan pastori).

³⁰² *Kena* 1979, 51; *Juva* 1990, 419; *Toiviainen* 2004, 36.

³⁰³ *KS* 26/2.3.1918, Sielunhoito rintamalla ja rintaman takana; *Knen* 36/3.3.1918, Karjalan armeijakunnan sotapastori; *KS* 27/5.3.1918, Karjalan Armeijakunnan sotapappi. Salokkaan toiminnan ansiokkuutta korosti se, että hän järjesti sielunhoitoa Karjalan joukoissa Kontiolahdelta käsin. *Martikainen* 1981, 56.

Sotilaiden määrän kasvettua avuksi tuli pastori Huugo Honkamo Liperistä ja hänen jälkeensä pastori A. J. Tuovinen Polvijärveltä.³⁰⁴ Antreassa pappien toimintaan kuului esimerkiksi jumalanpalveluksien pitäminen sunnuntaisin rautatieaseman odotussalissa ja arkipäivinä suurimmissa sotilaskeskuksissa ja rintamalla.³⁰⁵

Huhtikuussa sotilaspappien kokouksessa Savonlinnassa oli osanottajina ”eräitä Savon ja Karjalan rintamilla toimivia pappeja”. Kokouksessa papit keskustelivat toimintamuodoista ja armeijassa toimivien pappien työn järjestämisestä. He päättivät, että toimintaan tuli sisällyttää kenttäjumalanpalvelukset, hartaushetket, lukutiloista huolehtiminen, uskonnollisen ja siveellisen materiaalin levittäminen sekä sotainvalidirahaston perustaminen. Muiden armeijakuntien piirissä oli tarkoitus pitää samanlaisia kokouksia pian Savonlinnan kokouksen jälkeen.³⁰⁶

Sota-aikana kirkoissa kerättiin kolehteja valkoisten sotasaaraloille.³⁰⁷ *Korpi-Jaakko* vetosi Pohjois-Karjalan ortodokseihin uutisessaan, joka kertoi Sortavalan ortodoksisen kirkkoneuvoston päätöksestä käyttää Sortavalan kirkoissa kerättyä kolehtia Punaisen ristin työhön Suomessa. Uutisessa toivottiin muiden Suomen ortodoksisten seurakuntien seuraavan Sortavalan esimerkkiä.³⁰⁸

Senaatti määräsi kolehdin keräämisestä ensimmäisenä pääsiäispäivänä sairaaloiden hyväksi.³⁰⁹ F. E. Salokas vetosi *Karjalan Sanomissa* seurakuntalaisiin, jotta nämä olisivat mahdollisimman anteliaita. Hän pyysi sellaisiakin, jotka eivät itse kirkkoon päässeet, lähettämään rahaa kirkossakävijöiden mukana.³¹⁰ Pelastusarmeijan piiriupseeri V. V. Grönlöf kiitti samassa *Karjalan Sanomien* numerossa ja *Karjalaisessa* siitä, että Pelastusarmeija oli jo kauan saanut toimia yleisesti hyväksyttynä järjestönä Pohjois-Karjalassa. Hän pyysi osallistumaan Pelastusarmeijan pääsiäisuhriin, joka suunnattiin koko vapaan, itsenäisen Suomen hyväksi. Grönlöf sanoi iloitse-

³⁰⁴ *Knen* 43/16.3.1918, Sotilaiden sielunhoito. Honkamo toimi Liperin kappalaisena vuosina 1909–1919. *Salokas* 1937, 118. Sodan jälkeen sotilaspapiksi lähti ainakin Kiteen vt. kappalainen R. R. Ström. *KM* 116/28.11.1918, Karjalan mailta.

³⁰⁵ *KJ* 16/9.3.1918, Jumalanpalveluksia rintamaan.

³⁰⁶ *Knen* 57/14.4.1918, Sotapappien kokous Savonlinnassa. Sotilaspappeihin liittyvä kirjoittelu oli hyvin vähäistä sodan jälkeen. Sotilaspastori Vernerin Louhivuoren puheita sisältänyt kirja ”Sotajoukkojen Jumalan edessä”, jonka saarnat ”mehevän ja voimakkaan kristillisyyden hengen läpikulkemina eroavat sekä muotonsa että sisältönsä suhteen tavallisista hartauspuheista”, esiteltiin sentään Karjalan Maassa. *KM* 61/12.6.1919, Kirjallisuutta.

³⁰⁷ *Kena* 1979, 51.

³⁰⁸ *KJ* 15/7.3.1918, Kreikk.-katol. kirkoissamme Punaisen ristin hyväksi kannetut uhrilahjat.

³⁰⁹ *Knen* 48/26.3.1918, Kolehti armeijan sairashoidon hyväksi; *KS* 35/26.3.1918, Kirkkokeräys sotilassairaaloiden hyväksi.

³¹⁰ *KS* 36/28.3.1918, Jalo kilpailu (Fr. Edv. Salokas).

vansa siitä, että Pelastusarmeijan työ oli saanut jatkoa Pohjois-Karjalassa punaisten häiritsemättä.³¹¹

Pohjois-Karjalan papiston veljeskokous päätti huhtikuun alussa, että Pohjois-Karjalan kirkoissa tuli kantaa kolmantena pääsiäisen jälkeisenä sunnuntaina kolehti armeijan yhteydessä toimivien sairaaloiden hyväksi. Tuomiokapitulin kirjelmät olivat kehottaneet avustamiseen. Kolehti ja siihen liittyvä ”agitationi” annettiin F. E. Salokkaan ja A. Pärnäsen tehtäväksi. Kokous totesi, että kolehteja oli syytä kantaa sairaaloiden hyväksi muulloinkin, esimerkiksi rippipyhinä ja sankarihautajaisissa.³¹²

Salokas ja Pärnänen hoitivat tehtäväänsä kirjoittamalla asiasta kaikkiin Joensuun sanomalehtiin. He muistuttivat, että kirkko oli sodassa tärkeässä asemassa. Yhdessä Etelä-Karjalan pappien kanssa oli rintamalle lähtenyt neljä pohjoiskarjalaista pappia tekemään sielunhoitotyötä seurakuntalaisten hyväksi. Samoin Joensuun harjoitusleirillä olleiden sairaiden ja haavoittuneiden sielunhoidosta oli alettu huolehtia. Koska hyökkäyssota tuotti paljon haavoittuneita, ei kirkko saanut hidastella. Sota edellytti kirkolta erityisen suurta uskollisuutta ja tunnollisuutta. Kirkon tehtävä oli sodassa olevien jäsentensä kaitseminen ja ruokkiminen (Joh. 21:15-17). Soturit sekä heitä avustavat olivat ”kirkon lapsia”. Kirkko oli kerännyt runsaita kolehteja muuallakin valkoisen Suomen kirkoissa sotilaiden sairaanhoidon hyväksi, joten pohjoiskarjalaisten tuli seurata esimerkkiä.³¹³

F. E. Salokas oli Pohjois-Karjalan aktiivisin pappi kolehtien järjestelyssä. Pian edellisen kirjoituksensa jälkeen hän toimitti kaikkiin Joensuun sanomalehtiin kehoituksen ”täyttää kolehtihaavit” myös 21.4. pidettävässä jumalanpalveluksessa. Sankarit olivat kuolleet kodin, isänmaan ja uskonnon puolesta. Kolehdit, sidetarpeiden hankkiminen ja muu vastaava aktiivisuus todistivat halusta auttaa sankareita. Salokas kehotti ihmisiä olemaan haavat sitovia laupiaita samarialaisia.³¹⁴

Salokkaan aktiivinen toiminta ei jäänyt huomaamatta. Sodan jälkeen Pohjois-Karjalan papiston veljeskokouksessa valittiin ehdokkaita kirkolliskokoukseen. Salokkaan ehdokkuutta perusteltiin tarmokkaalla työllä, jota hän ”punaisten kauhun

³¹¹ *Knen* 49/28.3.1918, Pelastusarmeijan pääsiäisuhri; *KS* 36/28.3.1918, Pelastusarmeijan pääsiäisuhri (V. V. Grönlöf).

³¹² *KS* 39/6.4.1918, Joensuusta ja likitienoilta; *Knen* 53/7.4.1918, Pohjois-Karjalasta.

³¹³ *KJ* 27/11.4.1918, Kirkko ja sota (Fr. Edv. Salokas, Ansu Pärnänen); *Knen* 55/11.4.1918, Kirkko ja sota (Fr. Edv. Salokas, Ansu Pärnänen); *KS* 41/11.4.1918, Kirkko ja sota (Fr. Edv. Salokas, Ansu Pärnänen).

³¹⁴ *KJ* 29/16.4.1918; *Knen* 58/16.4.1918; *KS* 43/16.4.1918.

päivien aikana teki armeijan, haavottuneiden ja vankien sielunhoidon järjestelyn hyväksi.”³¹⁵

Sisällissodan julkisuudessa heränneet esitettiin arvostettavasti ja positiivisesti militaristisina.³¹⁶ Joensuun sanomalehdissä tällaista suoraa yhteyttä ei esiintynyt, vaikka Pohjois-Karjalassa oli paljon herännäispappeja. Välillisesti herännäisyyden julkisuuskuvaan Joensuun sanomalehdissä vaikutti A. Oravala useilla herännäisvyytteisillä kirjoituksillaan.

Lehdet esittivät Pohjois-Karjalan papiston yhteistyökykyisenä ja –haluisena sotaan liittyvissä kysymyksissä. Papit vaikuttivat ahkerilta ja nopeasti toimeen tarttuvilta. Päätökset syntyivät yksimielisesti veljeskokouksissa. Muuten lehtien välillä oli suuria eroja. *Korpi-Jaakko* kertoi pidättyväistä pappislinjaansa noudattaen sotilaspappeihin liittyvistä asioista hyvin vähän. *Karjalainen* uutisoi monista sotilaspappeihin liittyvistä asioista lähinnä tapahtumia kuvaillen. *Karjalan Sanomat* liitti pappeuden kiinteästi isänmaalliseen sotaan.

Hyvä esimerkki tästä *Karjalan Sanomien* korostuksesta oli lehden huhtikuussa julkaisema kertomus Pohjanmaalta kotoisin olleesta nuoresta papista, joka oli hengenmiekan sijaan tarttunut kivääriin. Tampereen Messukylässä ”punaryssät” olivat asettaneet konekiväärin kirkontorniin. Pappi totesi tilannetta tarkkailtuaan, että juutalainen pappi Mattatias poikineen ja sotajoukkoineen kukisti Syyrian sotajoukon ja tuhosi epäjumalien alttarit. Tämän jälkeen pohjanmaalainen pappi tuhosi tykinlaukauksella konekiväärin todeten, että paholaisia vastaan tulee taistella, vaikka ne olisivat päässeet pajahtamaan itse taivaan esikartanoihin. *Karjalan Sanomat* päätti tekstin sanoihin ”Eläköön sellainen pappi!”³¹⁷

Kertomus lienee ollut yksi sodassa syntyneistä sankaritarinoista. Messukylässä taisteltiin monta päivää maaliskuun loppupuolella ja yhtenä merkittävänä taistelupaikkana oli Messukylän kirkonharju. Vanhassa kirkossa oli punaisten asemapaikka, jossa oli konekivääri. Nimen ”Lapuan likka” saanut tykki ampui kirkkoa saaden aikaan vahinkoa, joten sekä pohjalaiset että tykki olivat taistelussa mukana. Todellisuudessa konekivääriä ei kuitenkaan tuhonnut pappi. Ruotsalainen vapaaehtoinen kapteeni Martin Ekström tunkeutui kirkontorniin iskien konekivääriampujat tajuttomiksi tai hengettömiksi.³¹⁸

³¹⁵ *Knen* 95/29.6.1918, Yleisöltä (Mukana ollut).

³¹⁶ *Huhta* 2001, 220.

³¹⁷ *KS* 7 (46)/23.4.1918, Pappi kirkkoa pommittamassa (Kynä Veikko).

³¹⁸ *Hannula* 1938, 352-355; *Ahto* 1993, 333-337; *Ylikangas* 1993a, 296-302.

h. Sotilaspappi Robert Immonen merkittävänä vaikuttajana

Pappien oikeudesta ottaa kantaa sisällissotaan oli erilaisia mielipiteitä. Jotkut papit pyrkivät muokkaamaan asenteita aktiivisempaan suuntaan lehtikirjoituksilla.³¹⁹ Yksi tällainen pappi oli Robert Immonen. Hän vetosi *Karjalan Sanomissa* sotilaspappina pohjoiskarjalaisiin, jotta asekuntoiset miehet saataisiin mahdollisimman nopeasti rintamalle. Immonen käytti esimerkkinä Etelä-Karjalaa, mistä lähteneitä sotilaita hän oli tavannut paljon. Pienestä Rautjärven kylästä miehet olivat lähteneet jopa niin innokkaasti rintamalle, että asevelvollisuuskutsunnoissa heitä oli ollut jäljellä enää muutamia. Lisäksi Immonen oli tavannut peräti 54-vuotiaan pälkjärveläisen soturin. Immonen ylisti näiden miesten velvollisuudentuntoa ja kehotti kaikkia pohjoiskarjalaisia pyrkimään samaan. Kautta aikain suomalaiset olivat nousseet yhdessä vaaraa vastaan. Huonoa esimerkkiä näytti hänen mielestään kuitenkin Rääkkylä. Immonen tunsu itsensä lisäksi vain yhden rääkkyläläisen rintamalla olevan miehen, vaikka pitäjässä oli 7 000 asukasta.³²⁰

Karjalaisessa Aukusti Oravala viittasi Immosen kirjoitukseen ja totesi pohjoiskarjalaisten osallistumattomuuden olevan häpeällistä. Hänkin moitti erityisesti rääkkyläläisiä.³²¹

Rehtori K. A. Wegelius vastasi tuohtuneena Immosen kirjoitukseen puhutellen tätä moneen kertaan korostetun kohteliaasti ”herra pastoriksi”. Wegeliuksen mielestä oli luonnollista, että eteläkarjalaiset olivat suurina joukkoina sotimassa, sillä alueella oli merkittäviä taistelupaikkoja. Samalla tavoin pohjoiskarjalaisetkin olivat osallistuneet Värtsilän taisteluihin. Ja vaikkei rintamalle lähtevien luettelossa ollut rääkkyläläisiä 2.3. kahta enempää, oli vapaaehtoisten rintamalle lähtijöiden määrä pian kasvanut huomattavasti. Wegelius ei sallinut kotirintaman toiminnan aliarviointia. Valkoisen Suomen suojeluskuntatoiminta ja puhdistaminen punaisista oli tärkeää ja Rääkkylä oli Pohjois-Karjalan kunnista punaisimpia. Wegelius moitti Immosta seurakuntansa mustamaalaamisesta lehdessä, jota luettiin laajalti koko valkoisessa Suomessa. Immonen oli Wegeliuksen mielestä innoittanut Oravalan kirjoittamaan *Karjalaiseen* aiheesta. Wegelius toivoi, että Immonen olisi Jeesuksen ohjetta noudattaen nuhdellut veljiä ensin kahden kesken ja vasta sitten julkisesti (Matt. 18:15-17). Rääkkyläläisiä olisi voinut olla rintamalla enemmän, mutta toisaalta lähteneet

³¹⁹ Kena 1979, 52-53; Pekkalainen & Rustanius 2008, 161.

³²⁰ KS 27/5.3.1918.

³²¹ Knen 40/10.3.1918, Kunniaa ja häpeää (A. O.).

olivat kaikkein parasta sotilasainesta. Lopuksi Wegelius kehotti vapaaehtoisia rientämään rintamalle.³²²

Immosen mielestä Wegeliuksen olisi pitänyt syyttää Oravalaa. Hän ei katsonut olevansa vastuussa Oravala mustamaalaavista kirjoituksista. Immosen kirjoitus oli ollut avunpyyntö tukalassa tilanteessa. Rääkkylä oli mainittu siinä vain muutamalla rivillä. Kotirintaman viivyttelyn takia moni pohjoiskarjalainen joutui kärsimään rintamalla. Totuuden lausuminen ei ollut väärin, joten Wegeliuksen oikaisu oli tarpeeton. Immonen muistutti olevansa syntyperäinen pohjoiskarjalainen toisin kuin Wegelius, joka kirjeessäänkin mainitsi olevansa kotoisin Pohjois-Karjalan ulkopuolelta. Pohjoiskarjalaiset olivat saaneet paljon kiitosta urhoollisuudestaan sodassa, joten Immonen piti itseensä kohdistuneita moitteita liioiteltuina.³²³

Wegelius sanoi vastineessaan, että Immosen kirjoitus aiheutti Oravalan kirjoituksen. Juuri ne muutamat rivit Rääkkylän tilanteesta olivat liikaa. Immosen olisi tullut kääntyä esimerkiksi Rääkkylän esikunnan puoleen ennen lehteen kirjoittamista.³²⁴ Nimimerkki O. K. puolestaan tuki Immosen näkemyksiä. Ensimmäiset rääkkyläläiset sotasankarit oli haudattu. Rääkkylä oli pienviljelysseutua, joten O. K. luuli miesten astuvan yhtenä rintamana valkoisten riveihin. Näin ei ollut käynyt, vaan ”punainen kuohunta” oli levinnyt laajalle. Syytökset vajavaisesta osallistumisesta olivat O. K.:n mielestä osittain oikeutettuja: ”Veljesi veri huutaa maasta: mitä olet tehnyt?”.³²⁵

Wegelius koki hämäläis-länsisuomalaisten juuriensa vuoksi olevansa ulkopuolinen Pohjois-Karjalassa. Monien pohjoiskarjalaisten aktiivinen osallistuminen valkoisten toimintaan kosketti Wegeliuksen isänmaallisuutta ja lähensi häntä maakuntaan.³²⁶ Hänen sodanaikaiset pohjoiskarjalaisia puolustavat kirjoituksensa Joensuun sanomalehdissä kuvastivat tätä muutosta.

Immosen kirjoitukset johtuivat hänen asemastaan sotilaspappina. Valkoinen Suomi sovelsi asevelvollisuutta helmikuun loppupuolelta alkaen. Asevelvollisuutta vastustettiin esimerkiksi periaatteellisista ja uskonnollisista syistä. Monet jättäytyivät pois kutsunnasta tai sotapalveluksesta. Edes kaikki Pohjois-Karjalan suojeluskunta-

³²² KS 34/21.3.1918, Tarpeellinen oikaisu (K. A. Wegelius). Wegelius oli aktiivinen kirkollinen vaikuttaja. Hän oli esimerkiksi elokuussa 1918 ehdokkaana Ylä-Karjalan rovastikunnan maallikkojäsenen vaalissa. KS 162 (92)/17.8.1918, Kirkolliskokouksen maallikkojäsenen vaali Ylä-Karjalan rovastikunnassa (Kirkon ystävä).

³²³ KS 38/4.4.1918, Vastaus ”Tarpeelliseen oikaisuun” (Karjalan Armeijakunnan pastori).

³²⁴ *Knen* 52/6.4.1918, Avoin vastaus Karjalan Armeijakunnan herra pastorille (K. A. Wegelius); KS 40/9.4.1918, Avoin vastaus Karjalan Armeijakunnan herra pastorille (K. A. Wegelius).

³²⁵ *Knen* 49/28.3.1918, Rääkkyläläisille (O. K.).

³²⁶ *Uppala* 1968, 114.

laiset eivät olleet halukkaita lähtemään sotaan. Suurten joukkojen poisjättäytymistä tapahtui juuri Rääkkylässä. Vastustusta esiintyi myös maakunnan eteläosissa sekä Pielisjärvellä, Tohmajärvellä ja Värtsilässä. Vastustus oli yleisintä paikkakunnilla, joilla sosialismin asema oli vankka ja joita sodan tapahtumat eivät olleet suoraan koskettaneet. Toisaalta monilla rintamien lähellä olevilla paikkakunnilla välteltiin sotaan joutumista. Immonen pelkäsi ehkä maaseudun ja maalaisliiton pysyvän puolueettomina herrojen ja työväestön väliseksi koetussa sodassa. Suojeluskunnat halusivat koko väestön tukemaan toimintaansa ja katsoivat puolueettomuuden petturuudeksi. Aktiivisimpien nuorukaisten mentyä rintamalle joukkojen lisääminen kävi entistä vaikeammaksi. Kutsunnassa käyneitä karkasi, ja Pohjois-Karjalassa karkuruuden vuoksi vangittuja oli eniten Rääkkylästä.³²⁷

Pohjois-Karjalassa kutsunnoista vapautettiin perhesyistä 32 %, mikä oli valtakunnallisen keskiarvon yläpuolella. Rääkkylässä vapautettiin eniten pientilan omistavia talollisia ja mäkitupalaisia. Inhimilliset ja taloudelliset syyt vaikuttivat kutsuntalautakuntien ratkaisuihin. Kuntien asevelvollisuudesta vapauttamislukuihin vaikutti eniten kuntien väestörakenne. Jos pieniä talouksia oli paljon, oli myös perheen huoltajina välttämättömiä miehiä paljon. Lisäksi Karjalan sotilaspiirissä vapautettiin kutsuntaan saapuneista neljännes sairauden ja huonokuntoisuuden vuoksi. Immosen esimerkillisenä paikkana mainitsemalla Rautjärvellä terveyssyistä vapautettiin vain 3 %. Rautjärveläisillä oli merkittävä rooli Joutsenon rintamalla ja valkoisia rautjärveläisiä kaatui sodassa poikkeuksellisen paljon, 5,5 %. Rautjärveläiset olivat muutenkin aktiivisia, sillä paikkakunnalla oli ollut jo vuonna 1906 aktiivista kristillistä vaalitoimintaa.³²⁸ Immonen osasi siis valita kirjoitukseensa paikkansapitäviä ajankohtaisia esimerkkejä. Tämä lisäsi hänen sanomansa vaikutusta, sillä edes Immosen moitteista loukkaantunut Wegelius ei pystynyt kumoamaan tosiasioihin pohjautuvia Immosen väittämiä.

Rääkkylän tulehtuneesta tilanteesta kertoi sekin, että kutsuntalautakunta luokiteli epäluotettavat kolmeen ryhmään: ”punikki” (p), ”paha punikki” (pp) ja ”pirun paha punikki” (ppp). Koko Karjalan piiri noudatti senaatin ohjetta, jonka mukaan epäluotettavia asevelvollisia ei tullut ottaa armeijaan. Pohjois-Karjalassa tällä perusteella hylättyjä oli selvästi alle valtakunnallisen keskiarvon, vain 1 %.³²⁹ Tämä kertoo

³²⁷ O. Manninen 1974, 34, 150; 1993, 97, 99, 108-111, 723; Partanen 2006, 373.

³²⁸ O. Manninen 1974, 85-90; Mustakallio 1983, 223; Tikka & Arponen 1999, 122-123; Roselius 2004, 82.

³²⁹ O. Manninen 1974, 92, 95-96, 110.

punaisen radikalismien vähäisyydestä maakunnassa. Rääkkylän tilanne oli huomattavasti monia muita Pohjois-Karjalan kuntia vaikeampi, joten Immosen huoli oli hänen asemastaan tarkasteltuna ymmärrettävä.

Immosen kirjoitukset eivät olleet erityisen uskonnollisia. Niiden sisältö oli sotaaikana aivan normaali. Erilaisia maakuntahenkeen ja paikallispatiotismiin vetoavia valkoiseen armeijaan liittymiskehotuksia sekä pyyntöjä taloudellisesta tuesta julkaistiin koko valkoisessa Suomessa.³³⁰

R. Immonen vaikutti myös valkoisten sotilaiden vapaa-ajan järjestelyihin. Hän pyysi *Karjalan Sanomissa* ihmisiä lahjoittamaan kirjoja ja kirjoitustarvikkeita, jotta sotilaat pysyisivät vapaa-aikanaan erossa ”turmiollisista harrastuksista”.³³¹ Pohjois-Karjalan papiston veljeskokouksen päätöksen mukaan myös Joensuun harjoitusleirin sotilaspapin A. J. Pulkkisen tuli kääntyä Sortavalan evankelisen seurau puoleen hankkiakseen sopivaa luettavaa sotilaille.³³² Lisäksi *Karjalan Sanomat* julkaisi kolmen valkoisten päämajan papin lähettämän kirjeen, jossa he pyysivät lahjoituksia Uusien testamenttien hankkimiseksi sairaaloissa oleville haavoittuneille.³³³

Sodan loputtua *Karjalan Sanomat* kertoi armeijan sielunhoitotyön järjestelyistä. Uutinen oli luettelo eri joukko-osastoihin kutsutuista kymmenistä papeista. R. Immonen kuului tällöin viidenteen jääkäriyrykmenttiin.³³⁴

i. Kirkkoon ja papistoon kohdistunut uhka sekä hirmuteot

Nimityksiä punainen ja valkoinen terrori käytetään yleisnimityksenä kaikille sisällissotaan liittyneille surmatöille. Punainen terrori oli sekä suunniteltua että sattumanvaraista yläluokan surmaamista. Punaisella alueella kirkkoon ja papistoon vaikuttivat eniten kansanvaltuustoimikunnan toiminta ja lehtikirjoitukset. Suurinta huomiota valkoisessa lehdistössä herätti kuitenkin kirkon omaisuuteen sekä kirkon työntekijöihin kohdistunut väkivalta. Joensuun lehdet eivät kirjoittaneet kirkkoon ja papistoon

³³⁰ O. Manninen 1975, 453.

³³¹ KS 36/28.3.1918, Avoin kirje Suomen papistolle, kirja- ja paperikauppiaille ynnä suurelle yleisölle (Robert Immonen). Kuusjärven Piipiseura oli jo 7.3. päättänyt lahjoittaa jokaiselle Kuusjärven seurakunnasta rintamalle lähtevälle Uuden testamentin ja Psalmit. *Knen* 41/12.3.1918, Pohjois-Karjalasta (T. N. L.).

³³² *Knen* 52/6.4.1918, Pohjois-Karjalasta; KS 39/6.4.1918.

³³³ KS 20/10.5.1918, Isänmaan ystävien huomioon (Hj. Svanberg, J. V. Wallinheimo, Arvi Järventaus).

³³⁴ KS 23 (53)/14.5.1918, Sielunhoito armeijassamme.

kohdistuneesta terrorista Pohjois-Karjalassa, sillä maakunnan punaisen terrorin ainoana uhrina surmattiin yksi ihminen Värtsilässä.³³⁵

Sodan aikana ja sen jälkeen kertomukset punaisten monilla paikkakunnilla harjoittamista julmuuksista levisivät yleisesti valkoisen Suomen lehdistössä. Ne olivat pääasiassa valhetta, huhuja tai mielikuvituksen aikaansaannosta ja toimivat osana valkoisten propagandaa. Utisia vihollisen raakalaismaisista teoista ei yleensä tarkistettu, sillä niiden avulla saatiin luotua omiin tarpeisiin sopivaa viholliskuvaa. Punaisten lehdistössä oli vastaavia kertomuksia valkoisista. Valkoisten kauhukertomuksissa merkittävässä asemassa olivat papistoon kohdistuvat julmuudet. Lähes kaikkiin pappien murhiin liitettiin kidutusta ja ruumiin häpäisyä, joita pidettiin erityisen raskauttavina tekoina.³³⁶

Kertomukset kirkkoihin ja pappeihin kohdistuneesta punaisten väkivallasta herättivät järkytynyttä kiihtymystä. Kirkollinen valistustoimisto varoitti toukokuun puolivälissä valkoista lehdistöä kiihottavista kauhukuvauksista. Niitä oli kuitenkin tätä ennen ehditty julkaista paljon.³³⁷

Yksittäisiä pappeja surmattiin helmikuussa Lopessa ja Suodenniemellä, maaliskuussa Längelmäellä sekä huhtikuussa Iitissä ja Somerolla. Kouvolassa ympäristöineen oli paljon väkivaltaisuuksia huhtikuussa. Tällä Kouvolan murhakeskukseksi tai murhapiiriksi kutsutulla alueella sai surmansa huhtikuussa viisi pappia. Surmattuja pappeja oli täten yhteensä kymmenen ja surmat keskittyivät sodan loppupuolelle.³³⁸ Voimakkaimpien huhujen kohteena oli Suodenniemellä surmattu kirkkoherra Kaarlo Julius Kalpa, jonka ruumis heitettiin tien viereen. Valkoisten vallattua Suodenniemen alkoivat huhut kirkkoherran raakalaismaisesta surmasta kiertää valkoisessa Suomessa.³³⁹

Karjalan Sanomat julkaisi huhtikuussa tällaisiin huhuihin pohjautuvan uutisen. Sen mukaan vaimo ja tytär oli pakotettu katsomaan Kalvan surmaa. Ruumis löytyi kiväärien varaan aseteltuna, silmät puhkottuna ja Raamattu kainalossa. Lisäksi lehti julkaisi virheellisen uutisen, jonka mukaan Mouhijärven kirkkoherra oli löydetty kirkosta ristiinnaulittuna, kieli irtileikattuna ja muutenkin pahoinpideltynä. Haavoihin oli kaadettu suolaa ja paperille kirjoitettu verellä ”Auttakoon Jumalanne.” Tapahtumat olivat osoitus punaisten julmuudesta: ”Mahtaneeko mistään maailman

³³⁵ Paavolainen 1974, 76; Kena 1979, 58; O. Manninen 1993, 453, 456, 460-461.

³³⁶ Paavolainen 1967a, 251-255, 266; 1974, 108; Upton 1981, 75; Tikka 2006a, 37; Hoppu 2008, 172.

³³⁷ Kena 1979, 92.

³³⁸ Paavolainen 1967a, 166, 187; 1974, 97.

³³⁹ Tikka 2006a, 35-36, 38.

kolkasta löytyä ihmisiä, jotka raakuudessa ja petomaisuudessa vetäisivät vertoja meikäläisille punaryssille.”³⁴⁰ *Karjalan Sanomien* uutinen noudatti lehden nuor-suomalaista linjaa, jossa usko ei ollut etusijalla. Keskeisempää oli pyhien arvojen loukkaaminen sekä vastapuolen julmuuden ja suomalaisille epätyypillisen, epäsanmaallisena tulkitun toiminnan korostaminen.

Vehkalahden rovasti Gustaf Adolf Taube, kappalainen Adolf Manninen ja Haminan kirkkoherra Uno Renvall olivat pitäneet yhdessä Haminassa vallankumousta vastustavia hartauskokouksia ja toimineet muutenkin punaisten mielestä epäilyttävästi. Heidät oli surmattu. Nykytulkinnan mukaan surmien syynä ei ollut papin virka vaan aktiivinen toiminta valkoisten hyväksi.³⁴¹ *Karjalainen* kirjoitti vasta kesäkuussa pappien viimeisistä hetkistä. Uutisen mukaan Renvall oli vangittaessa ennen lähtöään kehottanut vanhinta poikaansa Jeesuksen nimessä pitämään huolta perheestään. Hänet oli viety vangittuna Kouvolaan. Siellä ennen teloitustaan Renvall, Taube ja Manninen olivat rukoilleet äänekkäästi. He eivät näyttäneet mitään merkkejä pelosta. Renvallin sanat olivat tynnyttäneet muita vankeja ja vaikuttaneet teloittajaan niin että hänet piti vaihtaa. Tilanteesta oli muotoutunut Jumalan kiitosjuhla. Papit oli ammuttu ja Mannisen ruumista oli pahoinpidelty. Kun Renvallin ruumis oli kaivettu esiin, oli sen päällä ollut Raamattu auenneena Luukkaan evankeliumin luvun 22 kohdalta.³⁴²

Karjalaisen kertomus oli lehden vanhasuomalaista linjaa noudattaen uskon merkitystä korostava. *Karjalainen* edellytti lukijaltaan raamatuntuntemusta. Luuk. 22:ssa Juudas kavaltaa Jeesuksen, mikä sopi hyvin pappien surmautukseen. Raamatunkohdan sisältöä ei kuitenkaan mainittu uutisessa.

Korpi-Jaakko ei julkaissut vastaavanlaisia kertomuksia pappeihin kohdistuneista julmuuksista. Sen sijaan se julkaisi listan, joka alkoi sanoilla ”Punaisten murharaivon uhreina ovat seuraavat seurakunnan paimenet henkensä menettäneet”. Lista oli totuudenmukainen sisältäen perustiedot kaikista kymmenestä surmatusta papista.³⁴³ *Korpi-Jaakko* noudatti tässä uskontomyönteistä, mutta papistoon viileästi suhtautuvaa maalaisliittolaista linjaansa.

Korpi-Jaakon pappeihin liittyvä uutisointi oli muutenkin lehdistä totuudenmukaisinta. Se kertoi Mäntyharjun kirkkoherran rovasti Petrellin vangitsemisesta.

³⁴⁰ *KS* 16 (50)/4.5.1917, Punaisten ihmispetojen pöyristyttäviä julmuuksia.

³⁴¹ *Paavolainen* 1967a, 177; 1974, 92, *Korjus* 2008, 209-210.

³⁴² *Knen* 82/2.6.1918, Haminan seudun pappien viimeiset hetket (E. S:i).

³⁴³ *KJ* 45/30.5.1918, Murhattuja kirkonpaimenia.

Karjalan Sanomat sen sijaan väitti, että Mäntyharjun kirkkoherra oli murhattu Kouvolassa. Todellisuudessa Petrell lähetettiin vangittuna Viipuriin eikä häntä surmattu.³⁴⁴

Pohjoiskarjalaiset papit eivät olleet sisällissodassa väkivallan kohteina. Kipeimmin sota kosketti Liperin kappalaista Huugo Honkamaa, jonka poika Pauli kaatui Antreassa Noskuan kylän valloituksessa.³⁴⁵

Pappien surmaamisen lisäksi kirkkojen tilanne sai huomiota Joensuun sanomalehdissä. *Karjalan Sanomat* kertoi helmikuussa 1918 Nikolainkirkon käytöstä punaisten majapaikkana Helsingissä ja Leppävirran kirkon toimimisesta Varkauden punakaartin tukikohtana.³⁴⁶ *Korpi-Jaakko* uutisoi laajasti Leppävirran tilanteesta, muun muassa Leppävirran kirkon joutumisesta punakaartin päämajaksi.³⁴⁷ *Korpi-Jaakko* liitti kirkot maakunnalliseen taistelutahtoon. Monien paikkakuntien lehdissä oli kerrottu väärä huhu, jonka mukaan punakaartilaiset olisivat vallanneet Liperin kirkon. *Korpi-Jaakko* muistutti, ettei Pohjois-Karjalassa annettu ”huligaanien muuttaa kirkkoja heidän mellastus-leireikseen”.³⁴⁸

Karjalan Sanomat liitti nuorsuomalaisen isänmaallisuuden kirkkokysymykseen pääsiäisajan pääkirjoituksessaan. Kirjoittaja korosti, että pääsiäisenä kansa pyrki rukouksen suomaan rauhaan huolimatta siitä, että punaiset olivat häpäisseet ja saastuttaneet kirkkoja. Kuten Jeesus aikoinaan puhdisti Isänsä huoneen kauppiaista, puhdistivat sankarijoukot Herran tempeleitä. Näiden sotureiden puolesta tuli rukoilla pääsiäisenä.³⁴⁹

Kirkkojen kohtelu johti huhujen leviämiseen. *Korpi-Jaakko* uutisoi maaliskuussa, kuinka Leppävirran kirkkoon oli koottu varastettua tavaraa. Kirkon eteisessä oli teurastettu varastettuja eläimiä ja teurasjätteet jätetty sinne. Kirkon kirjat ja paperit oli viskeltu lattialle sekaisin. ”Nämä Jumalan pilkkaajat ja uskonnon häpäisijät saavat ansaitun rangaistuksensa, joka ei voi olla liian ankara.”³⁵⁰ Aukusti Oravala jatkoi huhtikuussa *Karjalaisessa* samasta asiasta:

Kuka ei olisi lukenut, mitä on tapahtunut Leppävirran, Lavian ja Heinolan maaseurakunnan kirkkoissa. -- Punaiset ovat pesikseen vallanneet kirkot ja jättäneet sinne saastansa ja likansa.

³⁴⁴ *KJ* 18/14.3.1918, Maaherran kertomus Mikkelin läänissä sattuneista tapahtumista; *KS* 17/5.5.1918, Kouvolassa murhattuja; *Paavolainen* 1967a, 146; *Korjus* 2008, 210, 300; *Petrell* 2008, 193-204.

³⁴⁵ *KJ* 9/21.2.1918, Viimeiset tiedot; *KS* 22/21.2.1918, Sankarina kaatunut.

³⁴⁶ *KS* 22/21.2.1918, Oloista Helsingissä; 25/28.2.1918, Tapahtumat Varkaudessa.

³⁴⁷ *KJ* 8/19.2.1918, Huligaanien mellastus Leppävirralla.

³⁴⁸ *KJ* 15/7.3.1918, Muuan ”ankka”.

³⁴⁹ *KS* 36/28.3.1918, Pääsiäismietteitä (pääkirj.).

³⁵⁰ *KJ* 16/9.3.1918, Leppävirran rosvojen konnantyöt.

Suomen kristikansan rakkaimpia pyhiä paikkoja oli lehden mukaan häväisty monin eri tavoin. Eläimiä oli teurastettu kirkkoissa ja ehtoollisvälineitä tungettu niiden suuhun. Oravala muistutti, että sosialistit olivat jatkaneet vuosien ajan ”Alas alttarit!” – herjaustaan. Altтари edusti kaikkein pyhintä ja rakkainta, sillä se oli armon, siunauksen ja liiton pyhä paikka. Siksi sen häpäiseminen oli erityisen tuomittavaa. Oravala uskoi, että kirkkoissa kiitettäisiin vielä Jumalaa, joka johti uljaiden miesten aseiden avulla Suomen kauhujen yöstä valoon, vapauteen ja uuteen päivään.³⁵¹ Myös Tampereen Messukylässä ”vereen sotkeutunut ja taistelujen vahingoittama” kirkko herätti huomiota.³⁵²

Korpi-Jaakon yleisönosastossa nimimerkki A-V kauhisteli tapahtumia:

Meidän omat kansalaisemme hyljäten huusivat alas papit, uskonnon ja Jumalan. Siksi Jumala on lähettänyt heille eksytyksen: he tekevät niin kuin lehdistä saamme lukea kaikenlaisia törkeyksiä Herran huoneiden kanssa. Vaan Jumala kaikkivaltias on kerran heille sen rankaiseva, jos ei täällä maailmassa niin sitten viimeisellä tuomiolla.

A-V pyysi Jumalaa varjelemaan totuuden puolesta taistelevia. Toisaalta hänen kirjeessään oli sovitteleva sävy, sillä hän toivoi ihmisten rukoilevan myös kirkkojen häpäisijöiden puolesta.³⁵³ *Korpi-Jaakon* maalaisliittolainen pyhien arvojen kunnioitus sekä vanha- ja nuorsuomalaisia läheisempi yhteys työväkeen kuvastui A-V:n kirjoituksessa hyvin.

Karjalan Sanomat korosti sosialismin uskonnonvastaisuutta. Pohjois-Karjalan kansanopiston johtajatar Liekko Hakulinen kirjoitti lehdessä, kuinka punaiset olivat loukanneet uskonnollisia tunteita ja saastuttaneet kirkot. Uskonnonvastaisuus oli vuosia kestäneen sosialistisen kiihotustyön mädäntynein hedelmä. Sosialismi soti periaatteesta kristinuskoa vastaan. Hakulinen liitti tekstiinsä esimerkkejä sosiaalidemokraattien johtajien uskonnonvastaisista lausunnoista.³⁵⁴ Lehti julkaisi samassa numerossaan toisenkin kirjoituksen, jossa kauhisteltiin kirkkojen häpäisemistä. Kirkkojen kohtelu osoitti kirjoittajan mielestä, ettei pakanuus ollut hävinnyt Suomesta kokonaan. Kristinuskon elvyttäminen vaati ponnistuksia kaikilta. Erityisesti kirjoittaja kehotti pappeja kirjoittamaan sanomalehtiin. Hän muistutti, että Jumala kostaisi kirkkoihin kohdistuneet häväistykset ihmisille, ja asetti sodan päämääräksi ”jumalattoman Jerusalemin hävityksen”.³⁵⁵

³⁵¹ *Knen* 51/4.4.1918, Altтарin häväistys (pääkirj., A. O.).

³⁵² *KS* 38/4.4.1918, Tampereen edustalla pitkänäperjantaina 1918 (Toimi S.).

³⁵³ *KJ* 25/6.4.1918, Hiljaisina hetkinä (A-V).

³⁵⁴ *KS* 9 (47)/25.4.1918, Kristinuskko ja sosialismi (Liekko Hakulinen).

³⁵⁵ *KS* 9 (47)/25.4.1918, Hengelliset rientomme sota-aikana.

Kaarlo Terhi yhdisti *Korpi-Jaakossa* kirkkojen ja pappien kohtelun uskonnonvapauteen:

Kannattaako näin ollen enää puhua ihmisen kalleimmasta ja pyhimmästä vapaudesta: uskonvapaudesta. Yksi sosialistisen uskontunnustuksen tärkeimpiä pykäläitä on vaatimus että uskonto on julistettava yksityisasiaksi. Se tietää luonnollisesti sitä, että jokaisella on vapaus häiritsemättä omantuntonsa mukaan seurata uskonnollista vakaumustaan. Mutta missä on kristinuskoa, kirkkoa ja papistoa enemmän pilkattu ja lokaan vedetty kuin sosialistisessa kirjallisuudessa ja sanomalehdissä. Nykyisenkin sodan aikana on punakaartilaiden kunnioitus toisten uskonnollisia tunteita kohtaan tullut räikeällä tavalla esiin. Kuinka monta Suomen kirkkoa onkaan jo kauheasti raiskattu tai poltettu ja miten usea pappi kamalasti kiduttaen tapettu. Voiko uskonvapauden aatetta julkeammin häväistä!³⁵⁶

Sodan loputtua *Karjalan Sanomat* lainasi Turun Sanomien uutista, jossa arkkipiispa Johansson kehotti vihkimään punaisten häpäisemät kirkot uudelleen.³⁵⁷ Lehti julkaisi myös senaatin julistuksen neljästä kiitos-, katumus- ja rukouspäivästä vuodelle 1919. Julistuksessa muistutettiin sisällissodan kauhuista, kirkkojen polttamisesta ja häpäisemisestä sekä pappien julmasta kohtelusta. Syyksi nähtiin suomalaisten ajautuminen kauas Jumalasta, uskosta ja laillisuudesta.³⁵⁸

Papistolla oli merkittävä asema etenkin maaseudulla. Punaisten suhtautuminen kirkkoon ja papistoon vaihteli kuitenkin paljon paikkakunnittain. Kysymys terrorin laajuudesta kirkkoa ja papistoa kohtaan on ongelmallinen. Valkoinen lehdistö jätti mielellään mainitsematta, että valkoisetkin joutuivat käyttämään joskus kirkkoja majapaikkoina.³⁵⁹

Joensuun sanomalehtien linja oli punaisen terrorin suhteen varsin yhtenäinen siinä mielessä, että suurinta osaa punaisten julmuuksista kertovista kirjoituksista ei liitetty lehdissä kirkkoon ja pappeihin. Tämä tukee käsitystä laajamittaisen kirkon työntekijöihin kohdistuneen terrorin puuttumisesta. Sisällissodan aikana tapetuista kymmenestä papista puolet oli Savonlinnan hiippakunnan alueelta,³⁶⁰ joten aihetta käsiteltiin Joensuun lehdissä oikeastaan yllättävän vähän. Pappissurmien taustalla saattoi olla kilpailevan aatteen vainoaminen sekä henkilökohtaiset aggressiot. Tämä pohjautui jo säätyvaltiopäivien aikaan. Tuolloin papisto sai olla yhtenä säätyinä mukana esimerkiksi lainsäädäntötyössä, mutta työläiset olivat lähes vailla vaikutusmah-

³⁵⁶ *KJ* 37/7.5.1918, Sosialismi ihanteissa ja todellisuudessa (Kaarlo Terhi).

³⁵⁷ *KS* 33/26.5.1918, Häväistyt kirkot vihittävä uudelleen tarkoitukseensa (Tur. San.).

³⁵⁸ *KS* 160 (91)/15.8.1918, Ensi vuoden rukouspäivät.

³⁵⁹ *Paavolainen* 1967a, 186; 1974, 96.

³⁶⁰ *Toiviainen* 2004, 37; 2005, 226.

dollisuuksia.³⁶¹ Joensuun sanomalehdet eivät pohtineet surmiin tai kirkkojen kohteluun johtaneita syitä. Uutiset toimivat lehtien tarkoitusperiä palvelevana punaisten epäinhimillisyyttä ja epäisänmaallisuutta esittelevänä aineistona.

Karjalan Sanomat palasi vielä vuoden 1918 lopussa aiheeseen. Pääkirjoituksessaan A. Oravala kävi läpi sisällissotaa ja siihen johtaneita syitä. ”Kun luimme viime metalvisista kauhuntöistä, murhista, kidutuksista, kirkkojen häpäisyistä ja poltoista, niin me pakostakin kysyimme itseltämme, voiko mistään kansasta löytyä moista raa kuutta ja julmuutta ja pyhyden häpäisyä.” Oravala liitti tekstiinsä sovittelevaa sävyä muistuttamalla, että myös porvariston keskuudessa asennoituminen uskontoon vaihteli. Hänen mielestään elävä kristillisuus oli kaikissa maissa ja oloissa ollut kansallisuuden ja kansalle ominaisten piirteiden paras säilyttäjä. Kristillisuus yhdistyi kansanhengen kanssa sitä kirkastaen ja puhdistaen sekä suojaten väärältä ja vahingolliselta. Uskoa oli joskus käytetty vääryyteen, mutta vika ei ollut itse uskossa. Henkeä ei saanut sammuttaa kristillisessä, kansallisessa eikä isänmaallisessa mielessä. Motiivi kansan yhtenäisyyden korostamiselle paljastui tekstin lopussa. Oravalan mukaan uusi kansallinen kokoomuspuolue oli ”tämän vakaan kansallisen hengen koti”.³⁶² *Karjalan Sanomat* oli kirjoitusajankohtana kokoomuslainen lehti, joka oli yhdistymässä kokoomuslaiseen *Karjalaiseen*. Kirjoituksen motiivit olivat siis puhtaasti puoluepoliittisia.

Punaisen armeijan sotilaat koottiin antautumisen jälkeen suurille vankileireille. Varsinaisia vankileirejä ei ollut Pohjois-Karjalassa. Tosin esimerkiksi Kuusjärvellä oli 300 punavankia pakkotyössä ja huonoissa leirioloissa 60 heistä kuoli. Valkoisen terrorin näkyvimpiä suorittajia olivat upseerit, nimismiehet ja poliisit. Kuolemanrangaistuksien perustelut vaihtelivat, ja usein sovellettiin sotaväen rikoslakia ankarimmalla mahdollisella tavalla. Esimerkiksi Joensuussa surmattiin keväällä 1918 104 Venäjän armeijan sotilasta ja 28 suomalaista. Pohjois-Karjalan huomattavimpia punaisten surmapaikkoja olivat Joensuu, Pielisjärvi ja Värtsilä. Joensuulaisia teloitettiin kolme.³⁶³ Sensuuri toimi tarkasti, sillä mitään valkoiseen terrorismiin liittyvää ei Joensuun lehdissä käsitelty uskonnollisesta tai muustakaan näkökulmasta.

³⁶¹ Salminen 2007, 42; Hoppu 2008, 13.

³⁶² KS 273 (148)/28.12.1918, Kansan henki (pääkirj., A. O.).

³⁶³ Paavolainen 1967b, 181; Huttunen & Sivonen 1974, 357; Upton 1981, 73; O. Manninen 1993, 453, 456, 460-461; Toiviainen 2005, 237; Partanen 2006, 377-378.

j. Kirkon työntekijät ja uskonto suojeluskuntatoiminnassa

Jotkut pappilat tukivat sisällissodassa suojeluskuntia aineellisesti, mutta pääasiassa tuki oli henkistä. Ainakin viitisenkymmentä pappia toimi sisällissodan aikaan suojeluskunnissa. Suojeluskuntiin liittyvissä tiedoissa voi olla suuria epätarkkuuksia, sillä monien suojeluskuntien kokouksista ei joko laadittu pöytäkirjoja tai pöytäkirjat hävitettiin vuosien 1918–1919 aikana.³⁶⁴ Siksi lehdistö on hyvä lähde suojeluskunta-toimintaa tutkittaessa.

Suurin osa Joensuun sanomalehtien suojeluskunta uutisista ei sisältänyt mitään kirkkoon, papistoon ja uskontoon viittaavaa. Tällaisia uutisia olivat esimerkiksi Tuupovaaran Eimisjärven suojeluskunnan ja Ilomantsin Marjovaaran suojeluskunnan huhtikuussa 1918 järjestämät juhlat sekä Liperin suojeluskunnan kokous syyskuussa 1918 ja Joensuun suojeluskunnan kokous lokakuussa 1918.³⁶⁵ Karjalan armeijakunnan järjestämässä jääkärien ja rakuunoiden lippujen vihkimisjuhlassa helmikuussa 1918 ei uutisoitu pappien läsnäolosta tai uskonnollisesta ohjelmasta. Kanttori Taneli Hurri tosin lauloi ei-uskonnollisia lauluja.³⁶⁶

Lehdet esittelivät juhla uutisissa yleensä tärkeimmät osanottajat, laulut, puheet ja muun ohjelman sekä kokouksista tärkeimmät osanottajat ja päätetyt asiat. Tekstit olivat kaikissa Joensuun sanomalehdissä suojeluskuntien isänmaallisuutta voimakkaasti korostavia. Tämä noudatti lehdistön yleistä linjaa, jonka mukaan suojeluskunnat esitettiin ihannoivassa ja sankarillisessa valossa. Syynä oli sekä virallinen propaganda että toimittajien suojeluskuntaliikkeeseen kohdistunut ihailu ja kunnioitus.³⁶⁷

Aikaisemmin mainitut Robert Immosen kirjoitukset olivat näkyvin kytkös suojeluskuntien ja papiston välillä sisällissodan aikaisessa Joensuun sanomalehdistössä. Muitakin yhteyksiä kirkon työntekijöihin ja uskontoon esiintyi sekä sodan aikana että sen jälkeen. Joensuun lehdistö käsiteli tällaisia suojeluskunta-asioita pääasiassa paikallisesta näkökulmasta. *Korpi-Jaakko* tosin julkaisi uutisen Laatokan Karjalan Jaakkimassa helmikuussa 1918 pidetystä kansalaiskokouksesta, jonka yhtenä puhu-

³⁶⁴ Kena 1979, 52; T. Manninen 1992, 292.

³⁶⁵ *KJ* 26/9.4.1918, Maakunnan uutisia; *KS* 190 (106)/19.9.1918, Muualta Pohjois-Karjalasta; 200 (111)/1.10.1918, Joensuusta ja likitienoilta.

³⁶⁶ *Knen* 28/17.2.1918, Pohjois-Karjalan rakuunarykmentin ja jääkäripataljoonain lippujen vihkimisjuhla; *KJ* 8/19.2.1918, Pohjois-Karjalan rakuunat ja jääkärit saaneet oman lippunsa; *KS* 21/19.2.1918, Karjalan armeijakunnan Pohjois-Karjalan osaston lippujen vihkimisjuhla. Joensuun kanttorina vuosina 1906–1919 toiminut Hurri oli maineikas laulaja. *Rimpiläinen* 1975, 27; *Nieminen* 1980, 23.

³⁶⁷ *Tikka* 2006b, 140.

jana oli kirkkoherra V. Salminen. Hän esitteli ihmisten oikeuksia ja velvollisuuksia Raamatun valossa.³⁶⁸

Rintamalle lähteville sotilaille järjestettiin usein juhla, johon kuului yleensä jumalanpalvelus.³⁶⁹ Myös rintamalta lomalle päässeet saivat omia juhlatilaisuuksiaan. Kontiolahdella lomalle tulleiden sotilaiden kunniaksi helmikuussa järjestetyssä juhlassa puhuivat F. E. Salokas ja E. J. Hallikainen ”henkevästi ja tilaisuuteen sattuvasti sotilaiden suuriarvoisesta taistelusta totuuden, oikeuden ja vapauden puolesta – taistelussa rosvousta ja väkivaltaa vastaan”.³⁷⁰ Tuupovaarassa lomalle tulleiden sotilaiden kunniaksi järjestetyssä juhlassa oli puhujana muiden muassa kirkkoherra Erland Pispala. Puheessaan hän korosti, että suojeluskunnat taistelivat Jumalaan luottaen oikeuden ja totuuden puolesta. Tilaisuudessa laulettiin virsiä.³⁷¹

Lehdet mainitsivat muitakin pappeja nimeltä suojeluskuntiin yhdistettynä. Nurmeksen suojeluskunnan kokouksessa joulukuussa 1918 myönnettiin pyynnöstä ero esikunnan neuvottelevana jäsenenä toimineelle A. Oravalalle.³⁷² Hän oli siis uutisen perusteella osallistunut suojeluskuntatoimintaan jo aikaisemmin. Sodan jälkeen suojeluskuntien esikuntiin kuuluvista suurin osa oli maaseudun talollisia, mutta osa jäsenistä oli pappeja ja muuta sivistyneistöä. Esikunnat muun muassa antoivat lausuntoja punaisista, joten niihin kuuluneilla papeilla oli paljon vaikutusvaltaa.³⁷³

Sodan aikaan paljon lehdissä esiintyneen Rääkkylän seurakunnan työntekijät näkyivät suojeluskuntauutisissa sodan jälkeenkin. Kirkkoherra F. E. Blomberg ja pitäjänapulainen R. Immonen toimittivat jumalanpalveluksen, kun Rääkkylän kirkossa ja nuorisoseurantalolla vietettiin voiton riemujuhlaa juhannusaattona 1918. Lomalla olevat sotilaat ja muut suojeluskuntalaiset marssivat kirkkoon, jossa rehtori K. A. Wegelius piti puheen. Tapahtumaan kuului sankarihaudoilla käynti sekä nuorisoseurantalolla järjestettyä ohjelmaa. Immonen kertoi puheessaan sotamuistoistaan.³⁷⁴ Immonen ja Wegelius toimivat ilmeisesti juhlassa yhteistyössä, vaikka he olivat käyneet kiivasta väittelyä Joensuun sanomalehdissä sota-aikana. Immonen piti puheen myös Rääkkylän suojeluskunnan iltamissa tammikuussa 1919. Sekakuoron laulua johti kanttori A. E. Savolainen.³⁷⁵ Lisäksi Rääkkylän suojeluskuntajuhla alkoi

³⁶⁸ *KJ* 7/16.2.1918, Kansalaiskokous Jaakkimassa.

³⁶⁹ *O. Manninen* 1974, 198; *Piilonen* 1993, 595.

³⁷⁰ *Knen* 36/3.3.1918, Sankareja juhlittu; *KS* 27/5.3.1918, Sankareita juhlittu.

³⁷¹ *KS* 30/12.3.1918, Muualta Pohjois-Karjalasta. Pispala toimi Tuupovaaran kirkkoherrana vuosina 1913–1930. *Björn* 2006b, 79.

³⁷² *KM* 121/10.12.1918, Karjalan mailta.

³⁷³ *Paavolainen* 1967b, 332, 334–335; *Tikka* 2006b, 112.

³⁷⁴ *Knen* 95/29.6.1918, Pohjois-Karjalasta.

³⁷⁵ *KM* 9/25.1.1919, Karjalan mailta (Iltamissa ollut).

jumalanpalveluksella maaliskuussa 1919.³⁷⁶ Näin ollen Rääkkylän vastakkainasettelu työväestön ja muiden yhteiskuntaluokkien välillä näkyi lehtien sodanjälkeisissä uutisissa.

Valtimolla ennen sotaa kovia kokenut kirkkoherra N. Huttunen suhtautui hyvin myönteisesti suojeluskuntiin. Hän piti avauspuheen sisällissodan vuosijuhlissa toukokuussa 1919 ”teroittaen siinä mieliin suojeluskuntatyön tärkeyttä ja kaikkien kansalaisten isänmaallista velvollisuutta kuulua jäsenenä suojeluskuntaan”. Tilaisuuteen kuului myös juhlanjumalanpalvelus ja paraati.³⁷⁷

Polvijärven suojeluskunnan kokouksessa marraskuussa 1918 A. J. Tuovinen toimi sihteerinä.³⁷⁸ E. Kolkki oli yhtenä osanottajana marraskuussa 1918 pidetyssä kokouksessa, jossa Pielisjärven Viekin suojeluskunta päätti lopettaa toimintansa.³⁷⁹ Kolkki toimitti jumalanpalveluksen kirkossa Pielisjärven suojeluskuntajuhlilla, jotka järjestettiin Mäntyharjun taistelussa kaatuneiden muistoksi. Samojen juhlien iltaohjelmassa A. Oravala piti puheen.³⁸⁰ Pohjois-Karjalan maakuntajuhlilla Joensuussa kesäkuussa 1919 oli paljon uskoon pohjautuvaa ohjelmaa. Pastori A. Rossander kohdisti puheensa kenttäjumalanpalveluksessa pääasiassa suojeluskunnille.³⁸¹

Pappien esiintyminen suojeluskuntiin liittyvissä uutisissa ei aina kertonut siitä, missä asemassa he olivat suojeluskuntiin nähden. A. J. Pulkkinen oli yhtenä allekirjoittajana juukalaisille marraskuussa 1918 osoitetussa vetoomuksessa. Sen mukaan juukalaiset taistelivat talvella 1918 pelotta oikeuden ja totuuden puolesta ja liittyivät suojeluskuntiin. Myöhemmin innostus oli hävinnyt ja tilalle astunut velttous, välinpitämättömyys ja pelkuruus. Allekirjoittajat muistuttivat, että suojeluskunnat eivät kytkeytyneet puolueisiin. Niiden jäseneksi kävi kuka vain mistä tahansa yhteiskuntaluokasta, joka ”hyväksyi suojeluskunnan jalot periaatteet”.³⁸² Allekirjoittajat mainitsivat toimivansa Juuan kunnanvaltuuston valtuuttamina, mutta heidän ammattiaan tai muuta asemaansa ei mainittu. Henkilöt olivat tietenkin aikalaisille tuttuja, joten esimerkiksi Pulkkinen työ pappina kytkeytyi väistämättä vetoomuksen sisältöön.

Suojeluskuntatapahtumiin liittyi usein musiikkia. Maaliskuussa 1918 Joensuun naisten suojeluskunnan miehistölle järjestämässä iltamissa kanttori T. Hurri esitti

³⁷⁶ *Knen* 36/8.3.1919, Ilmoituksia.

³⁷⁷ *KM* 54/22.5.1919, Karjalan mailta (Suojeluskuntalainen).

³⁷⁸ *KS* 242 (132)/19.11.1918, Joensuusta ja likitienoilta.

³⁷⁹ *KM* 113/21.11.1918, Karjalan mailta. Kolkki kuului vanhasuomalaiseen puolueeseen ja myöhemmin kokoomukseen. *Mustakallio* 1983, 537; *Kyrönlahti* 2007, 29.

³⁸⁰ *KM* 16/11.2.1919, Vapaussankarien muistojuhla Lieksassa.

³⁸¹ *KM* 68/1.7.1919, Maakuntapäivät; *Knen* 93/1.7.1919, Maakuntapäivät.

³⁸² *KS* 246 (134)/23.11.1918, Juuan kuntalaisille (K. J. Tuhkanen, Juho Kannas, H. Lindblad, A. J. Pulkkinen, M. E. Nuutinen).

pianomusiikkia. Samassa tilaisuudessa sekä *Karjalan Sanomien* että *Karjalan Maan* päätoimittajana tutkittavien kriisivuosien aikana toiminut Ari Pitkänen piti kiitospuheen vieraiden puolesta.³⁸³ Lisäksi Hurri säesti laulua Joensuun suojeluskunnan iltamissa maaliskuussa 1919.³⁸⁴ Rääkkylän suojeluskunnan iltamissa tammikuussa 1919 kanttori A. E. Savolainen johti sekakuoron laulua ja Kontiolahden suojeluskunnan iltamissa helmikuussa 1919 yksinlaulua esitti kanttori Kilpiranta.³⁸⁵

Tapahtumien lauluina oli uutisten perusteella ainakin joskus virsiä. Mulon suojeluskunnan valistusiltamassa maaliskuussa 1918 sankarivainajan muistoksi laulettiin Herra taivahan.³⁸⁶ Kiihtelysvaarasta Joensuuhun harjoituksiin lähteneiden suojeluskuntalaisten läksiäistilaisuudessa maaliskuussa 1918 lauluna oli Jumala ompe linname.³⁸⁷ Sama virsi laulettiin Kontiolahden Selkien suojeluskunnan Helsingin vapautumisen kunniaksi järjestämässä illanvietossa huhtikuussa 1918. Rintamalle lähtijän kunniaksi laulettiin Selkien tilaisuudessa Oi kuningasten kuningas.³⁸⁸ Nämä virret olivat kaikki samoja, joita laulettiin vuoden 1907 isänmaallisissa vaalitulaisuuksissa.³⁸⁹

Kirkon työntekijät eivät yhdistyneet Joensuun lehdissä erityisen näkyvästi suojeluskuntatoimintaan. Olen ottanut tässä esille kaikki uutiset kirkon, papiston ja uskonnon kytkemisestä suojeluskuntiin. Lähes kaikki maininnat aiheesta olivat pieniä uutisia. Kirkon työntekijät eivät olleet lehtien perusteella erityisen näkyvästi mukana suojeluskunnissa, sillä monissa suurissakaan tapahtumissa heidän läsnäolostaan ei uutisoitu. Esimerkiksi Kuopion läänin toisen suojeluskuntapiirin edustajakokouksessa marraskuussa 1918 ja Joensuun suojeluskunnan vuosikokouksessa helmikuussa 1919 kirkon työntekijöitä ei mainittu, vaikka muuten osanottajista kirjoitettiin paljon.³⁹⁰ Osallistumisen vähäisyyttä korosti se, ettei Joensuun naisten lahjoittaman suojeluskunnan lipun luovutustilaisuudessa kesäkuussa 1919 kirjoitettu mitään paapeista, vaikka puhujina toimineet maallikot käyttivät uskonnollista kieltä. Kirjoituksen perusteella lippua ei myöskään siunattu, vaikka papit osassa Suomea suojeluskuntien lippuja vihkivät.³⁹¹ Sen sijaan Karjalan ratsujääkärirykmentin yhden es-

³⁸³ *KJ* 22/26.3.1918, Maakunnan uutisia.

³⁸⁴ *Knen* 42/18.3.1919, Joensuusta ja lähistöltä.

³⁸⁵ *KM* 9/25.1.1919; 24/1.3.1919, Karjalan mailta (Tuomas).

³⁸⁶ *Knen* 45/19.3.1918, Pohjois-Karjalasta.

³⁸⁷ *Knen* 44/17.3.1918, Pohjois-Karjalasta.

³⁸⁸ *Knen* 59/18.4.1918, Pohjois-Karjalasta.

³⁸⁹ *Mustakallio* 1983, 436-437.

³⁹⁰ *KS* 232 (127)/7.11.1918, Kuopion läänin 2:sen suojeluskuntapiirin edustajakokous; *KM* 108/9.11.1918, Karjalan mailta; 17/13.2.1919, Karjalan mailta.

³⁹¹ *Knen* 91/28.6.1919, Joensuusta ja lähistöltä; *Kena* 1979, 50; *Pekkalainen & Rustanius* 2008, 159.

kadroonan ryhmäpäälliköiden ja miehistön vannoessa huhtikuussa 1918 lippuvalansa Joensuun kirkossa tilaisuuteen kuului virsilaulua ja A. Pärnäsen pitämä saarna.³⁹²

Lehtien heijastama kuva ei kuitenkaan ole täydellinen. *Korpi-Jaakko* kirjoitti Kiteen Närsäkkälän kansakoululla pääsiäisen 1918 aikoihin suojeluskuntien hyväksi järjestetyistä iltamista tarkan kuvauksen. Monien muiden vastaavan ajankohdan juhlien sisältö oli samankaltainen: isänmaallisia lauluja, kuvaelmia ja puheita. Lehden mukaan maanviljelijä Antti Leinonen totesi puheessaan sota-ajan lähentävän joitakin ihmisiä Jumalaan.³⁹³ Monissa suojeluskuntiin liittyvissä tapahtumissa oli varmasti uskonnollista sisältöä esimerkiksi puheissa ja kirkon työntekijöitä osanottajina, mutta nämä aiheet eivät aina päässeet lehtiin asti. Leinosen puhettakaan ei olisi ehkä edes mainittu, ellei hän olisi ollut maanviljelijä.

Suojeluskuntien miehistön lisäämiseksi tehtiin runsaasti propagandatyötä aina senaattia myöten. Muutamat maallikkosaarnaajat vastustivat kristittyjen osallistumista sisällissotaan. Tämän vastapainoksi lehtiin pyrittiin saamaan artikkeleita suojeluskunta-aatteen ja kristinuskon suhteesta. Niissä kirjoittajat esimerkiksi korostivat hyvän ja pahan välistä taistelua.³⁹⁴ Joensuun sanomalehdet eivät julkaisseet tällaisia kirjoituksia.

³⁹² *Knen* 58/16.4.1918, Lippuvala.

³⁹³ *KJ* 24/4.4.1918, Maakunnan uutisia.

³⁹⁴ *O. Manninen* 1993, 97.

IV Sisällissodan jälkeistä Pohjois-Karjalaa rakentamaan

1. Uskonnollinen ilmapiiri

a. Sisällissodan päättyminen ja kristinusko

Sodan jälkeen kirkko ja papisto olivat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta voimakkaasti valkoisten voittajien puolella. Kansallinen hätä nosti kirkon vaikutusvaltaa etenkin porvarillisen kansanosan keskuudessa. Kirkko koettiin vakaata yhteiskuntajärjestystä ja kansalaismoraalia suojaavaksi. Arkkipiispa Johansson tukijoineen katsoi uskosta, siveellisyydestä ja oikeudenmukaisuudesta luopumisen koskeneen lähinnä punaista osapuolta, mutta monien nuorkirkollisten mielestä koko kansa oli vieraantunut Jumalasta. Kirkko suhtautui pidättyvästi työväenliikkeeseen, vaikka monet sosiaalidemokraatit tukivat uskonnon kasvatuksellista merkitystä kansalaismoraalin luojana. Osa kirkon työntekijöistä kannatti kovia rankaisutoimia hävinnyttä osapuolta kohtaan, mutta monet varoivat kaikkien punaisten pahoiksi leimaamista ja valkoisen terrorin hyväksymistä. Sisällissodan jälkeinen maailmanpoliittisen tilanteen sekavuus herätti kirkossa epävarmuutta ja pelkoa. Osassa lehdistöä suhtautuminen kirkkoon muuttui myönteisemmäksi. Tämä näkyi esimerkiksi monissa nuorsuomalaisissa lehdissä.³⁹⁵

Punaisten vankien hoitaminen oli ylivoimaista niin valtiolle kuin kirkollekin. Kirkollisista lehdistä esimerkiksi Kotimaa seurasi vankileiritoimintaa ja myös kritisoi siinä esiintyneitä puutteita. Lehden yhteydessä toimineet papit näkivät vankien parissa tehtävän hengellisen työn tärkeäksi velvollisuudeksi. Toisaalta papisto vaikeni tuhansien työläisten kuolemasta teloituksissa ja vankileireillä.³⁹⁶ Joensuun sanomalehdet eivät kertoneet punavankien ja papiston kytköksistä mitään.

Kirkollisten piirien asennoituminen näkyi lehdissä jo ennen sodan virallista päättymistä ja pohjusti sodan jälkeistä suhtautumista. Taistelut päättyivät Helsingissä 13.4.³⁹⁷ Tämä ei jäänyt huomaamatta Pohjois-Karjalassa. Joensuun kauppatorilla Helsingin vapauttamisen kunniaksi järjestettyyn voitonjuhlaan osallistui noin 3 000 ihmistä. *Karjalan Sanomat* toi esille juhlan syvälliset tunteet. Lehden mukaan A.

³⁹⁵ Juva 1977, 47; Murtorinne 1977, 10-12; Pirinen 1977, 129; Kena 1979, 66-67, 73, 191; Mustakallio 1986, 195-196; Lauha 1990, 121; Knapas 1993, 678; Murtorinne 1993, 12; Seppo 1999, 13.

³⁹⁶ Saarinen 1963, 314-316; Paavolainen 1967a, 307; 1967b, 328; Juva 1977, 50-51; Kena 1979, 94-95.

³⁹⁷ O. Manninen 1993, 396.

Pärnänen piti ”juhlahetken mielialoja tulkitsevan, syväaateisen puheen, jonka päätti rukoukseen. Tavaton hiljaisuus ja suuri sisäinen riemu, joka satoi jokaisen läsnäolevan hetken tunnelmaan, oli hetkelle leiman antava.” Juhlan suuruutta korostivat virsilaulu, liputus ja juhla-alaistus. *Karjalainen* uutisoi myös tapahtuman, mutta tunteellisuuden sijaan se korosti juhlan arvokkuutta.³⁹⁸

Helsingin valtauksen kunniaksi järjestettiin juhlia muuallakin Pohjois-Karjalassa. Niittylahden kansanopistolla järjestetyssä juhlassa laulettiin virsiä.³⁹⁹ Tuupovaaralla järjestettyyn juhlaan kuului kiitosjumalanpalvelus kirkossa ja iltajuhla kansakoululla.⁴⁰⁰

Helsingin tapahtumat innoittivat kahta pohjoiskarjalaista pappia kirjoittamaan sanomalehtiin. F. E. Salokas kytki Jumalan suoraviivaisesti valkoisen Suomen voittoon kaikissa Joensuun sanomalehdissä julkaistussa kirjoituksessaan: ”Kilvan palaa-vien laululintujemme kanssa kiittää Valkoinen Suomi sotalaumojen Jumalaa vääryyden ja laittomuuden kukistumisesta.”⁴⁰¹ F. G. Sarvilinna kirjoitti *Karjalaiseen* psalmin 98 pohjalta. Hänen mukaansa Jumalan kansa eli sodan valkoinen osapuoli ylisti Herraansa päästyään sisäisestä ja ulkoisesta painajaisestaan. Valo, oikeus ja totuus olivat voittaneet.⁴⁰² Salokas ja Sarvilinna osoittivat selvästi, kummalla puolella he sodassa olivat. He yhdistivät valkoiset Jumalaan ja oikeuden toteutumiseen sekä punaiset laittomuuteen ja jumalattomuuteen.

Kaikki eivät nähneet sotaa samalla tavalla kansan kahtiajakajana. Sisällissodan loppupuolella *Karjalaisen* hartaustekstin kirjoittaja sanoi Suomen eläneen suuren puhdistuksen aikaa. Hän muistutti, että tätäkin tärkeämpää oli ihmisen sisäinen puhdistuminen.⁴⁰³ Kirjoitus heijasti monien kirkollisten kirjoittajien linjaa. Kansa oli saanut Jumalasta, laillisuudesta ja järjestyksestä luopuessaan osakseen Jumalan rangaistuksen.⁴⁰⁴ Teksti kertoi asenteesta, jossa sotaan syylliseksi katsottujen ihmisten ja poliittisten aatteiden tutkiminen nähtiin tärkeäksi. Tekstin sovittelavuus tuli ilmi siitä, että sisäisen puhdistautumisen voi katsoa koskevan jokaista ihmistä, ei vain sotaa häviämässä ollutta osapuolta.

³⁹⁸ *KS* 43/16.4.1918, Voittoa juhliitaan; *Knen* 66/30.4.1918, Voittonjuhla Joensuussa.

³⁹⁹ *KJ* 30/18.4.1918, Maakunnan uutisia; *KS* 45/18.4.1918, Muualta Pohjois-Karjalasta.

⁴⁰⁰ *Knen* 60/20.4.1918, Pohjois-Karjalasta.

⁴⁰¹ *KJ* 29/16.4.1918; *Knen* 58/16.4.1918; *KS* 43/16.4.1918.

⁴⁰² *Knen* 62/23.4.1918, Herra Jumalamme ylistys ja kiitos voitosta ja pelastuksesta (F. G. Sarvilinna).

⁴⁰³ *Knen* 68/5.5.1918, Sunnuntaiksi (K. K. H.).

⁴⁰⁴ *Kena* 1979, 77, 89; *Murtorinne* 1993, 12.

Helsingissä sodan päättymisen kunniaksi 16.5.1918 järjestetty suuri voitonparaati⁴⁰⁵ ja sen jälkeinen kaupungin tilanne saivat vain vähän uskuntoon kytkettyä huomiota osakseen. *Korpi-Jaakon* mukaan Helsingissä ”papit puhuivat voimakkaasti elämän sanaa, lohduttivat surevia ja kehoittivat lohdutusta etsimään siltä hengeltä, jonka vuodattamisen muistoksi Helluntaijuhlaa vietetään”.⁴⁰⁶ *Karjalainen* kertoi Tohmajärven kansakoululla toisena helluntaipäivänä järjestetystä vapauden juhlasta. Tilaisuuteen kuului jumalanpalvelus ja kirkkoherra K. Kalkkeen puhe. Kalke halusi omistaa juhlan kokonaan Jumalalle.⁴⁰⁷

Voitonjuhlat olivat yksi esimerkki kirkon pyrkimyksistä toimia kansan kasvat-
tajana ja eheyttäjänä. Se ei huolehtinut vain itsestään, vaan myös isänmaasta ja yksittäisistä kansalaisista. Uskonnon liittäminen sisällissodan voitonjuhliin loitonsi kuitenkin osaa kansasta kirkosta.⁴⁰⁸

b. Monimuotoinen pohjoiskarjalainen uskonnollisuus tukee kansan yhtenäisyyttä

Vähäinen uskuntoon liittyvä sodan syyllisyyksymyksiä koskeva kirjoittelu kertoi sekä Pohjois-Karjalan papiston että sanomalehtien asenteista. Esimerkiksi Joensuun ja Pielisensuun papisto piti poliittisesti valvutunutta työväestöä kirkkoon kielteisesti suhtautuvana, mutta tämä näkemys vaikutti pappien toimintaan vain vähän. Joensuun papeista ainakin A. Pärnänen nautti arvonantoa työväenliikkeen piirissä. Tämä näkyi esimerkiksi hänen positiivisena suhtautumisenaan sodanjälkeiseen Teollisuusseutujen evankelioimisseuran ja Joensuun kristillisen työväenyhdistyksen toimintaan.⁴⁰⁹ Pärnäsen myönteisyydestä työväkeä kohtaan kertoi myös hänen läheinen ystäväystensä vapusta 1919 Joensuun vt. kirkkoherrana toimineen Aaro Tolsan kanssa. Tolsa oli hyvissä väleissä työväenliikkeen kanssa, vaikka Joensuussa oli sodan jälkeen yleisesti voimakasta vastakkainasettelua työväen ja valkoisten puolella olleiden vä-

⁴⁰⁵ *Hannula* 1938, 516; *O. Manninen* 1993, 473.

⁴⁰⁶ *KJ* 44/28.5.1918, Kirje Korpi-Jaakolle Helsingistä (P. Tanskanen).

⁴⁰⁷ *Knen* 76/23.5.1918, Pohjois-Karjalasta.

⁴⁰⁸ *Seppo* 1999, 16-17.

⁴⁰⁹ *Rimpiläinen* 1975, 110. Pärnänen vaikutti myös Joensuun raittiuspiirissä. NNKY:n huoneistossa 30.6.1918 pidetyssä kokouksessa hänet valittiin piiritoimikunnan jäseneksi. *KJ* 58/2.7.1918, Karjalan mailta. Lisäksi Pärnänen kuului Joensuussa kieltolain määräyksiä valvovaan raittiuslautakuntaan. *KM* 62/14.6.1919, Raittiudenvälitys Joensuussa. Pärnänen oli puhujana Joensuussa raittiusväen juhlassa kieltolain voimaantulopäivänä 1.6.1919. *Knen* 79/3.6.1919, Kieltolakijuhlat Joensuussa.

lillä. Pärnäsen avarakatseisuutta osoitti myös hänen myönteinen suhtautumisensa herätysliikkeisiin.⁴¹⁰

Asenteet hävinneitä kohtaan olivat Suomessa monin paikoin armottomia kirkon piirissä. Pohjois-Karjalan papiston asenteet vaikuttivat lehtien perusteella huomattavasti Savonlinnan hiippakunnan piispan asennoitumista lievemmillä. Colliander vaati hävinneiden ankaraa kohtelua ja piti jopa rukousta punavankien puolesta esivallan vastaisena toimintana. Hänen edustamansa beckiläinen teologia vieroksui sosiaalisia ongelmia. Etenkin nuorkirkollisen liikkeen nuoret papit osoittivat ymmärrystä sosiaalisia uudistusvaatimuksia ja työväestöä kohtaan. Kannat olivat jopa yhteiskunnan yleistä näkemystä avarakatseisempia.⁴¹¹ Joensuun pappien suhtautuminen työväestöön liittyi ilmeisesti nuorkirkollisuuden vaikutteisiin. Nämä työväen ja papiston väliset positiiviset yhteydet eivät saaneet Joensuun sanomalehdissä minkäänlaista huomiota.

Joensuun pappien nuorkirkollisesta ajattelusta kertoi heidän toimintansa. Pyrkimys niin sanottuun toimivaan seurakuntaan eli maallikkojen aktivoimiseen oli pääasiassa lähtöisin papistosta, joka osallistui aktiivisesti yhdistysmuotoiseen sisälähetystyöhön. Myös nuorisotyö oli yksi toimivan seurakunnan merkki. Colliander vastusti tällaista toiminnallisuuden vaatimusta.⁴¹² A. Tevaluoto ja A. Pärnänen toimivat aktiivisesti Joensuun kirkollisen sisälähetysyhdistyksen hyväksi esimerkiksi Joensuun sisälähetyspäivien järjestelyissä ja muussa yhdistyksen toiminnassa.⁴¹³ Pärnänen osallistui nuorisotyöhön esimerkiksi Pohjois-Karjalan kristillisillä nuorisujuhilla, jotka olivat yksi merkki nuorkirkollisuuden Joensuuta laajemmasta vaikutuksesta maakunnassa.⁴¹⁴

O. I. Colliander esiintyi kriisivuosina Joensuun sanomalehdissä vain kolmesti, vaikka hän oli ”vuosistaan huolimatta vielä harvinaisen hyvissä sielun ja ruumiin

⁴¹⁰ *Rimpiläinen* 1975, 120; *Nieminen* 1980, 21-22; *Toiviainen* 2005, 258; *Pekkalainen & Rustanius* 2008, 170. Colliander painosti Tolsan eroamaan maaliskuussa 1920, koska tämä oli saanut kutsun mennä puhumaan työväentalolle. *Nieminen* 1980, 26; *Toiviainen* 2005, 258; *Pekkalainen & Rustanius* 2008, 170. Joensuun sanomalehdet eivät kirjoittaneet Tolsasta tämän tutkimuksen ajanjaksolla.

⁴¹¹ *Paavolainen* 1967b, 382-383; 1974, 153; *Rimpiläinen* 1975, 110; *Juva* 1977, 48; *Rislakki* 1995, 232; *Toiviainen* 2004, 37-38; 2005, 238-239. Kirkon ja työväen suhdetta Joensuussa kuvasi hyvin myös se, että vuonna 1922 kirkkovaltuustoon valittiin kaksi sosialistia Collianderin varoitteluista huolimatta. Pyrkimys saada edustus kaikille kansalaisryhmille meni piispan toiveiden edelle. *Rimpiläinen* 1975, 110.

⁴¹² *Veikkola* 1980, 186, 190-191, 215.

⁴¹³ *KS* 44/19.4.1917, Suomen kirkon sisälähetysseuraa aineellisesti tukemaan (Ansu Pärnänen); 59/31.5.1917; 23/23.2.1918, Ilmoituksia.

⁴¹⁴ *KS* 43/17.4.1917, Pohjois-Karjalan 6:nnet kristilliset nuorisouhlat Värtsilässä.

voimissa”. Näistäkin uutisista kaksi liittyi hänen 70-vuotissyntymäpäiviinsä.⁴¹⁵ Colliander oli uskollinen papiston yhteiskunnallista osallistumista karttavalle raamatuntulkinnalleen.

Ajan kulumisen myötä sovittelevat asenteet alkoivat näkyä selkeämmin Joensuun sanomalehdissä. *Karjalan Sanomat* kertoi maanlaajuisesta pappeinkokouksesta Kuopiossa elokuussa 1918. Lehti lainasi puheenjohtaja J. R. Koskimiehen muistosanoja sodan aikana surmatuille papeille sekä hänen kehotuksiaan parannukseen, joka koski koko kansaa aina pappeja myöten.⁴¹⁶ Tosin lehti ei kertonut suoraan, että kokouksen yhtenä keskeisenä aiheena oli kirkon suhtautuminen sosialismiin.⁴¹⁷

Loppuvuodesta 1918 toteutettiin laajoja punavankien armahduksia.⁴¹⁸ *Karjalan Sanomat* julkaisi sotavankityössä toimineiden vetoomuksen kansalaisille, jotta nämä ottaisivat vapautuneet vangit mahdollisimman hyvin vastaan. Vetoomuksessa kehoitettiin erityisesti pappeja kohtaamaan entiset vangit kristillistä rakkautta osoittaen.⁴¹⁹

Korpi-Jaakko julkaisi lokakuussa 1918 Turussa kokoontuneen kahdeksannen kirkolliskokouksen kansalliseen sovintoon kehottavan julistuksen, jossa puhuttiin koko kansan yhteisestä syyllisyydestä.⁴²⁰ Helmikuussa 1919 *Karjalainen* totesi pääkirjoituksessaan, että yhteiskuntaluokkien väliset erot herättivät köyhälistössä ymmärrettävää katkeruutta. Kirkon tuli pyrkiä pienentämään tätä yhteiskuntaluokkien välistä kuilua. Pääkirjoitus liittyi Joensuussa vietettyyn diakoniajuhlaan, jossa vieraina oli Sortavalasta pastori F. L. Tarmo. Pääkirjoitus siteerasi Tarmon puheen pääkohtia.⁴²¹

Kriisivuosina kirkollisen yhdistystoiminnan painopiste oli Itä-Suomessa ja etenkin Pohjois-Karjalassa. Esimerkiksi Suomen lähetysseuran lähetisyhdistystoiminta oli siirtymävaiheessa, mutta Suomen kirkon sisälähetysseuran kannatus oli Savonlinnan hiippakunnassa muuta Suomea merkittävämpi. Pohjoiskarjalainen kulttuuri oli kautta aikain ollut muutoksen kohteena. Valmius sosiaalisten uudistusten toteuttamiseen uskonnollisen yhdistystoiminnan välityksellä oli suuri. Pohjoiskarjalainen us-

⁴¹⁵ *Knen* 57/14.4.1918, Piispa O. I. Colliander 70-vuotias; *KJ* 29/16.4.1918, Piispa O. I. Colliander 70-vuotias; *KS* 103/7.6.1918, Kirkolliskokous.

⁴¹⁶ *KS* 168 (95)/24.8.1918, Pappeinkokous; 170 (96)/27.8.1918, Pappeinkokous.

⁴¹⁷ *Kena* 1979, 119.

⁴¹⁸ *Rislakki* 1995, 240.

⁴¹⁹ *KS* 156 (89)/10.8.1918, Miten otamme vastaan vapautuneet sotavangit? (Turkuun kokoontuneet sotavankien kasvatustyöntekijät).

⁴²⁰ *KJ* 99/19.10.1918, Suomen kansalle; *Mustakallio* 1986, 196.

⁴²¹ *Knen* 22/11.2.1919, Joensuusta ja lähistöltä; 23/13.2.1919, Kirkko ja yhteiskunnallinen kysymys (F. L. T.).

konnollisuus jätti tilaa liberaaleille asenteille. Osasyynä suvaitsevaisuuteen oli pitkäaikainen luterilaisten ja ortodoksien rinnakkaiselo.⁴²²

Kriisivuosina ortodoksinen kirkko suomalaistui ja muuttui vähitellen suomalaiseksi kansankirkoksi.⁴²³ Lehdistön asenne ortodoksisuuteen näkyi esimerkiksi kirkolliskokousuutisoinnissa. Ortodoksien kirkolliskokouksissa käsittelemät asiat selostettiin tarkasti, mutta kirjoittajat eivät yleensä ottaneet niihin millään tavoin kantaa. Edes kriisivuosien kirkolliskokouksissa käsitellyt merkittävät kirkkolakiin ja kirkon kansallistamiseen liittyvät kysymykset eivät saaneet paljon huomiota.⁴²⁴ *Karjalan Sanomat* ja *Karjalan Maa* ilmaisivat tukevansa Suomen ortodoksikirkon itsenäistymistä.⁴²⁵ Ortodoksisuus oli tällä perusteella muun luterilaisuudesta poikkeavan kristillisyyden kaltainen luonnollinen osa pohjoiskarjalaista elämää. Kristillinen yhdistystoiminta puolestaan oli näkyvimmin esillä yhdistysten toiminnasta kertovissa ilmoituksissa.⁴²⁶

Herätysliikkeet ja yhdistystoiminta eivät aiheuttaneet kriisivuosina suurta mielenkiintoa Joensuun lehtien toimituksissa. Rukoilevaisuuden osalta tämä oli ymmärrettävää, sillä liikkeellä oli vain vähän kannattajia Pohjois-Karjalassa. Evankelisuutta ja herännäisyyttä oli enemmän, mutta Joensuun lehdet eivät kertoneet monien muiden valkoisen Suomen lehtien tapaan esimerkiksi körttien uroteoista sodassa. Herännäisyyden osalta tämä oli yllättävää, sillä Suomessa monien herännäispappien yhteys fennomaaniseen liikkeeseen, vanhasuomalaisuuteen ja sittemmin kansalliseen koomuspuolueeseen oli ilmeinen. Lestadiolaisten näkymättömyyteen saattoi olla syynä merkittävien lestadiolaispappien puuttuminen Pohjois-Karjalasta. Myös lestadiolaisten kirkkokritiikki oli lakannut kriisivuosiin mennessä eikä oppi eronnut paljoa luterilaisen kirkon opista.⁴²⁷ Syynä herätysliikkeiden näkymättömyyteen lienee ollut se, etteivät ne olleet hankauksessa kirkon tai muun merkittävän yhteiskunnalli-

⁴²² *Saarilahti* 1977, 176-181; *Heikkilä* 1979, 108; 160-161; *Kinnunen* 2004, 39-40.

⁴²³ *Toiviainen* 2004, 43.

⁴²⁴ *Ktar* 76/12.7.1917, Suomen kreikkalaiskatolisten kirkolliskokous Valamossa; 122/25.10.1917, Suomen kreikk.katol. kirkon kirkolliskokous Valamossa lokak. 15-19 p.; *Knen* 89/22.6.1919, Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan kirkolliskokous; 92/29.6.1919, Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan kirkolliskokous; 97/8.7.1919, Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan kirkolliskokous; *Setälä* 1966, 36, 46, 63; *Rimpiläinen* 1975, 131; *Laitila* 2004, 181-186.

⁴²⁵ *KS* 171/28.8.1918, Suomen kreikkalais-katolinen kirkko saatava riippumattomaksi (K. R-a); *KM* 63/17.6.1919, Suomen kreikkalais-katolinen kirkkokunta. Ortodoksikirkko sai ensimmäinen valtionavustuksensa elokuussa 1918. Senaatti antoi asetuksen Suomen ortodoksisesta kirkkokunnasta 26.11.1918. *Pirinen* 1977, 114, 133; *Reijonen* 1980, 190; *Knapas* 1993, 672-673.

⁴²⁶ Esimerkiksi Joensuun kirkollisen sisälähetysten vuosikokous: *KS* 31/17.3.1917, Ilmoituksia; Pyhäselän Diakoniayhdistyksen myyjäiset: *KS* 63/9.6.1917, Ilmoituksia; Kolin Nuorten Kristillisen yhdistyksen kesäjuhla ja lähetysjuhla: *KS* 64/12.6.1917, Ilmoituksia.

⁴²⁷ *Juva* 1977, 47; *Heikkilä* 1990, 508; *Kinnunen* 2004, 388; *Björn* 2006a, 88; *Laitinen* 2006, 68-72, 148-153.

sen toiminnan kanssa. Yhdistystoiminta oli vähäisestä näkyvyydestään huolimatta vilkasta, mistä kertoi esimerkiksi Pohjois-Karjalan kristillisten yhdistysten kesäjuhlan järjestäminen heinäkuussa 1919.⁴²⁸

Herätysliikkeiden ja yhdistystoiminnan tapaan ekumeniapyrkimykset jäivät lehdissä erittäin vähälle huomiolle. Pohjoismaisen kirkollisen yhteistyön järjestelyt olivat käynnissä kriisivuosina, mutta ainoat Joensuun sanomalehtien maininnat tästä olivat *Karjalan Sanomien* lyhyt uutinen yhteistyön etenemisestä ja *Karjalan Maan* maininta pohjoismaisen ekumenian johtohahmon Nathan Söderblomin kutumisesta Suomeen.⁴²⁹

Yksi sisällissodan jälkeisen ajan kysymys oli maaliskuun vallankumouksen herättämä haave Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen. Itsenäistyminen ja sisällissodan hyvät-pahat –vastakkainasettelu voimistivat uutta nationalismia. Esimerkiksi Suomen ortodoksikirkko toivoi kirkollista yhteyttä Itä-Karjalan ortodoksien kanssa. Itsenäistymisen jälkeen asia oli noussut uudelleen pinnalle Mannerheimin 23.2.1918 antaman Vienan vapauttamiseen tähdänneen päiväkäskyn myötä. Suomalaisia retkikuntia eteni Itä-Karjalaan vuosina 1918–1919. Vuonna 1919 esimerkiksi uutiset Inkerin pappien vainosta lisäsivät kiinnostusta itäisten heimokansojen asemaan. Bolševismin pelättiin uhkaavan samalla tavoin Suomea. Myös Viroon kohdistunut Venäjän uhka herätti kirkon piirissä kiinnostusta. Suomalaiset pyrkivät liittämään Itä-Karjalan osaksi Suomea diplomaattisin keinoin Versaillesin rauhankongressissa tammikuussa 1919. Koska Suomi ei saanut länsivalloilta tukea tavoitteilleen, pyrkimyksistä itärajan siirtämiseksi luovuttiin heinäkuussa 1919.⁴³⁰

Aktivistit perustelivat Itä-Karjalan liittämistä Suomeen lähinnä strategisilla tekijöillä ja Karjalan kansallisen omintakeisuuden säilyttämisellä. Uskonto ei liittynyt kysymykseen juuri muuten kuin laajan kansansivistystyön osana. Tähän tosin kytkeytyi teologista nationalismia, jossa Itä-Karjalan kysymys nähtiin ristiretkenä pakanallisten sukulaiskansojen auttamiseksi.⁴³¹

Joensuun sanomalehdet käsitelivät Itä-Karjalan kysymystä ainoastaan ei-uskonnollisessa sävyssä.⁴³² Tässä suhteessa keskustelu oli samalla linjalla Savonlin-

⁴²⁸ *KM* 65/21.6.1919, Pohjois-Karjalan kristikansalle! (Paavo Muikku, Juho Martikainen).

⁴²⁹ *KS* 108 (65)/13.6.1918, Kirkollinen yhteistyö Pohjoismaissa; *KM* 13/4.2.1919, Ruotsin arkkipiispa Suomeen; *Kena* 1979, 217; *Lauha* 1990, 108, 196-198; *Rusama* 1999, 28, 31.

⁴³⁰ *Rasila* 1977, 108-111; *T. Manninen* 1982, 180; *Lauha* 1990, 177-180; *Pietiäinen* 1992, 287-295; *Nevalainen* 1994, 357-362; *Laitila* 2004, 187; *Loima* 2006, 204, 214.

⁴³¹ *Nygård* 1978, 50, 60-61; *Toiviainen* 2005, 254; *Loima* 2006, 182-184.

⁴³² Esimerkiksi *KJ* 11/26.2.1918, Vienan ja Aunuksen Karjalan kysymys (pääkirj.); *Knen* 37/5.3.1918, Vienan Karjalan kysymys (pääkirj.); *KS* 194/24.9.1918, Suomen kuningasvaali ja Kauko-Karjalan kysymys (pääkirj.).

nan piispan kannan kanssa. Itä-Karjalan kysymys ei ylipäätään ollut lehtien keskeisiä aiheita alueen maantieteellisestä läheisyydestä huolimatta. Aiheen käsittely kertoi teologisen nationalismin vähäisyydestä Pohjois-Karjalassa.

Pohjois-Karjalan yleinen avarakatseinen ja erilaisia näkemyksiä salliva ilmapiiri esti vakavien väkivaltaisten vastakkainasettelujen syntyä niin sotaa ennen, sen aikana kuin jälkeenkin. Hyvänä esimerkkinä asenteista toimi ennen sisällissotaa *Karjalattarissa* julkaistu yleisönosastokirjoitus, jonka laatija korosti kaikkien kristittyjen uskonyhteyttä.⁴³³ Mieliä eroista huolimatta ihmiset pyrkivät ja ennen kaikkea pysyivät tulemaan toimeen keskenään sekä uskonnollisissa kysymyksissä että muilla elämän osa-alueilla.

Myös A. Oravalan pääkirjoitus *Karjalan Sanomissa* jouluaattona 1918 kuvasi hyvin aikansa pohjoiskarjalaista uskonnollisuutta. Kristinuskon ydin oli rauhan sanoma, mutta Suomessa veljet olivat taistelleet veljiään vastaan ”keskellä kansallista onneaan”. Rauhan avaimet olivat löydettävissä ”kansojen siveellisessä ja uskonnollisessa uudistuksessa”. Syvin rauha oli niin henkilökohtaisella kuin valtakunnallisellakin tasolla ainoastaan Kristuksessa.⁴³⁴

2. Poliittinen ilmapiiri

a. Keskustelu lakiuudistuksista

Sodan jälkeen Suomessa vaadittiin yleisesti, että kristillisyyden täytyi päästä koskettamaan kaikkea lainsäädäntöä. Kirkosta tuli laajojen kansalaispiirien tunnustama kansan yleinen kirkko. Kirkkopoliittikka pohjautui senaattori E. N. Setälän johdolla kristilliseen valtioaatteeseen. Kirkon asema ja järjestys, esimerkiksi kirkon ja valtion suhteet, uskonnonvapaus sekä papiston palkkaus olivat keskeisessä osassa.⁴³⁵

Joensuun sanomalehdissä kirkon ja valtion yhteyttä sekä uskonnonvapautta koskeva kirjoittelu oli erittäin vähäistä sodan jälkeen, vaikka aiheet olivat merkittävästi esillä lokakuun 1918 kirkolliskokouksessa.⁴³⁶ Lakiuudistuksiin liittyvä keskustelu oli käyty pääasiassa ennen sisällissotaa toimitettujen eduskuntavaalien alla. *Karjalan*

⁴³³ *Ktar* 80/19.7.1917, Yleisöltä (Katolinen pappi).

⁴³⁴ *KS* 272 (147)/24.12.1918, Maassa rauha (pääkirj., A. O.).

⁴³⁵ *Juva* 1976, 101-106; *Kena* 1979, 144, 156, 174; *Reijonen* 1980, 146.

⁴³⁶ *Juva* 1976, 101; *Reijonen* 1980, 164-190.

Sanomat ja *Korpi-Jaakko* sentään kertoivat uskonnonvapauslainsäädännön etenemisestä lyhyesti.⁴³⁷

Rehtori K. A. Wegelius oli ehdokkaana lokakuun 1918 kirkolliskokoukseen Ylä-Karjalan rovastikunnan maallikkojäsenen vaalissa. Wegeliuksen kannattajat ilmaisivat vetoomuksessaan uskonnonvapauslainsäädännön tilanteen tärkeäksi. Wegelius oli ”kansankirkkomme ystävä ja pitkäaikainen uskonnonopettaja. -- Kirkolliskokous tulee käsittelemään koulujen uskonnonopetuskysymystä.”⁴³⁸

Jo kesällä 1917 kaikissa puolueissa oli ymmärretty torpparikysymyksen ratkaisun välttämättömyys. Senaatilla oli ollut keväällä ja kesällä 1917 niin paljon muuta tekemistä, että vähemmän kiireellisenä pidettyä maanvuokrakysymystä ei ehditty huomioida. Kirkollisella taholla tämä herätti levottomuutta, sillä uudistus koski myös kirkollisten virkatalojen torpparien asemaa. Torpparikiistassa olivat vastakkain kirkon vanhoillinen johto ja aktiivista yhteiskunnallista osallistumista vaatineet nuorkirkolliset. Näiden ryhmien välinen kiistely ei näkynyt Joensuun sanomalehdissä. Eduskunta hyväksyi lunastuslain heinäkuussa 1918 ja valtionhoitaja Svinhufvud vahvisti lain lokakuussa. Yksityisten maalla olevat torpparit ja mäkitupalaiset saivat lunastaa vuokratiljelmänsä. Papiston virkatalojen torpparikysymys ei ratkennut lopullisesti kriisivuosina, vaan laki papiston virkatalojen torppa- ja mäkitupa-alueiden lunastamisesta hyväksyttiin eduskunnassa vasta vuonna 1921 ja siirtyminen täydelliseen rahapalkkaukseen tapahtui vuonna 1922.⁴³⁹

Karjalan Maan kirkkoa tukeva mutta papiston etuuksia vastustava asenne ilmeni hyvin sen uutisoidessa asiamieskokouksestaan. Yhden puheenvuoroista käytti pastori Antti Kukkonen. Hän käsitteli kansankirkon suhtautumista kansalliseen keskustaan ja sen suhtautumista kansankirkkoon. Kukkonen mukaan sekä vasemmistossa että oikeistossa oli havaittavissa ”kylmentymistä kansankirkkoamme kohtaan”. Myös tavallisen kansan yläpuolelle noussut, mammonaa palveleva papisto oli syyllinen tilanteeseen. Kukkonen mielestä kansankirkko oli monien vaarojen ympäröimä. Hän arveli, että maalaisliitto tukisi kansankirkkoa ja olisi ”säilyttämässä sitä suurta ja kallista henkiperintöä ja siveellisten voimien perustaa, mikä meidänkin kansallamme siinä on”.⁴⁴⁰

⁴³⁷ *KJ* 67/23.7.1918, Eduskunta; 86/19.9.1918, Uskonnonvapauslaki; *KS* 190 (106)/19.9.1919, Uskonnonvapaus; 198 (110)/28.9.1918, Uskonnonvapauslain valmistelu.

⁴³⁸ *KS* 162 (92)/17.8.1918, Kirkolliskokouksen maallikkojäsenen vaali Ylä-Karjalan rovastikunnassa (Kirkon ystävä).

⁴³⁹ *Rasila* 1970, 256, 259-260; 1977, 97; *Kena* 1979, 57-58, 221, 225-226; *Ryyppö* 1984, 231.

⁴⁴⁰ *KM* 103/29.10.1918, Karjalan Maan asiamieskokous. Kukkonen oli maalaisliiton piiritoimikunnan puheenjohtaja ja hän oli mukana esimerkiksi Karjalan Maan toimituksessa 12.1.1919 järjestetyssä

Karjalainen ilmaisi kannattavansa maareformia, mutta ei liittänyt aiheeseen uskonnollisia näkökulmia. *Karjalan Sanomien* linja oli lähellä *Karjalaista*, mutta papistoon liittyvät uudistukset olivat enemmän esillä.⁴⁴¹ *Korpi-Jaakko/Karjalan Maakaan* ei yleensä kytkenyt käsittelyä suoraan papistoon, vaan papiston virkatalot olivat uutisissa lähinnä osana lakiesityksen kokonaisuutta.⁴⁴² Tämä ilmeni esimerkiksi *Karjalan Maan kertoessa* lokakuun 1918 kirkolliskokouksen papiston palkkaus uudistusta koskevista päätöksistä, kuten palkkauksen muuttamisesta rahapalkaksi. *Karjalan Sanomien* näkökulma kokoukseen oli samankaltainen.⁴⁴³

Korpi-Jaakon/Karjalan Maan asenne papiston virkataloihin ei kuitenkaan ollut välinpitämätön. Lehti toi avoimesti esille vuoden 1919 maalaisliiton vaalijulistuksessa, että papiston virkatalojen torpparit oli saatava itsenäisiksi.⁴⁴⁴ Parhaiten lehden asenne ilmeni sen kertoessa Kuopion vuoden 1918 pappeinkokoukseen suunnitelluista puheaiheista: ”Ja lopuksi *tietysti* (kursivointia ei alkuperäisessä tekstissä) ’Papiston palkkaus’, alustaa tuomiorovasti Mannermaa.”⁴⁴⁵

b. Pohjois-Karjalan papisto ja Karjalainen tukevat monarkiaa

Miltei heti sisällissodan taistelujen päätyttyä tuli hallitusmuodosta merkittävä kiistanaihe. Se oli aikansa tärkein poliittinen kysymys ja yksi pahimmista erimielisyyksistä. Sodan johdosta pienentynyt, lähes kokonaan porvarillinen ”tynkäeduskunta” jakautui kahtia oikeistolaisiin monarkisteihin ja poliittista keskustaa edustaviin tasavaltaisiin. Vuoden 1772 monarkistinen valtiomuoto oli edelleen voimassa, mutta toisaalta eduskunta oli 6.12.1917 päättänyt Suomen olevan riippumaton tasavalta. Tynkäeduskunta hyväksyi monarkistisen hallitusmuotoesityksen 14.7.1918. Esitys äänestettiin ensin lepäämään yli vaalien, mutta elokuussa eduskunta valtuutti senaa-

tasavaltaiisten kokouksessa. *KM* 4/14.1.1919, Karjalan mailta. Parikkalan Kirjavalan maalaisliittolaiset valitsivat Kukkosen kansanedustajaehdokkaaksi, vaikka hän toimi tammikuussa 1919 maanviljelijänä Kontiolahdella. *KM* 7/21.1.1919, Yleisiä uutisia; *Mäkäräinen* 1994, 23-24.

⁴⁴¹ *Knen* 87/11.6.1918, Torpparikysymys eduskunnassa; 94/27.6.1918, Yhteiskunnallisen edistyksen rajoittamista (pääkirj.); *KS* 240 (131)/16.11.1918, Torpat on varattava torppareille (pääkirj., J. J.); 248 (135)/26.11.1918, Pappeinkokous Turkuun; 256 (139)/5.12.1918, Papiston palkkauksen uudelleen järjestäminen.

⁴⁴² *KJ* 6/14.2.1918, Torppien itsenäistyttäminen; 55/22.6.1918, Torpparien vapautus; 65/18.7.1918, Viimeiset tiedot.

⁴⁴³ *KS* 225/30.10.1918, Kirkolliskokous; *KM* 104/31.10.1918, Kirkolliskokous.

⁴⁴⁴ *KM* 11/30.1.1919, Maalaisliiton vaalijulistus; 23B/27.2.1919, Maalaisliiton vaalijulistus.

⁴⁴⁵ *KJ* 53/18.6.1918, Yleisiä uutisia. J. A. mannermaa oli aloittanut Oulun tuomiorovastin virassa vuonna 1918. *Mustakallio* 2009, 360. Karjalan Sanomat kirjoitti kokouksen ennakkotiedoista neutraalisti. *KS* 113/19.6.1918, Pappein kokous. Korpi-Jaakonkin ennakkouutisointi oli neutraalia myöhemmin elokuussa. *KJ* 75/10.8.1918, Pappeinkokous.

tin valmistelemaan kuninkaanvaalia. Vaikka monarkistista hallitusmuotoa ei ollut saatettu voimaan, eduskunta toimitti kuninkaanvaalin vuoden 1772 hallitusmuodon perusteella. Eduskunta valitsi lokakuussa Suomen kuninkaaksi Hessenin prinssin Friedrich Karlin, joka vapautti eduskunnan päätöksestään joulukuussa 1918.⁴⁴⁶

Monarkia oli yläluokan aate. Sitä kannattivat lähes kaikki oikeistolaiset kirkko mukaan lukien. Kirkon piirissä näkyvimpiä kuningasvallan puolestapuhujia olivat beckiläinen siipi, kirkon johtomiehet (esimerkiksi Savonlinnan piispa Colliander), nuorkirkollisten johtomiehet sekä useimmat muutkin vaikutusvaltaiset papit. Kansalaisten enemmistö oli tasavallan puolella. Puoluekentässä vanhasuomalaiset, ruotsalainen kansanpuolue ja pieni osa nuorsuomalaisesta puolueesta olivat monarkisteja. Suurin osa nuorsuomalaisista, maalaisliittolaiset ja sosiaalidemokraatit olivat tasavaltaisia.⁴⁴⁷

Kirkko oli merkittävä vaikuttaja poliittis-yhteiskunnallisissa päätöksissä sodan jälkeen, sillä sen oikeudellinen asema ja ulkoiset toimintaedellytykset säilyivät. Kirkko tunsu asemansa vahvaksi vallinneessa henkisessä ilmapiirissä. Se pyrki säilyttämään asemansa kansalaisten yleisenä kirkkona. Suuri osa papistosta liitti kirkon toimintavapauden säilymisen tiiviisti monarkiaan.⁴⁴⁸

Monarkiaa perusteltiin geo-, turvallisuus- ja sisäpoliittisin sekä historiallisin syin.⁴⁴⁹ Monarkian kannattajat uskoivat kuninkuuden lieventävän poliittisia heilahdeluja, helpottavan suhteiden ylläpitoa ulkovaltoihin sekä tukevan ulkoista ja sisäistä turvallisuutta. Heidän mielestään se myös varjeli valtakunnan uskonnollista yhtenäisyyttä.⁴⁵⁰

Keskustelu hallitusmuodosta alkoi lehdistössä jo huhtikuussa 1918. K. J. Ståhlberg puolusti Helsingin Sanomissa tasavaltaa ja Dagens Press julkaisi monarkiaa puolustavan kirjoituksen.⁴⁵¹ Joensuun sanomalehdistä *Karjalainen* oli selkeimmin monarkistinen. Se aloitti hallitusmuotokysymyksen käsittelyn vasta kesäkuussa. Pääkirjoituksen laatijan mielestä Pohjois-Karjala oli päässyt vähällä sisällissodan aikana. Kirjoittaja käytti tässä raamatullista vertausta: ”kyykäärmeen pää” eli punaiset oli murskattu hyvän onnen ja suotuisien olosuhteiden ansiosta ajoissa. Punaiset pyrkivät taas sodan jälkeen pääsemään valtaan. Tasavaltaisessa hallitusmuodossa

⁴⁴⁶ *Rasila* 1970, 340-341; 1977, 94-97, 102-103; *Piilonen* 1992, 234.

⁴⁴⁷ *Juva* 1977, 49-50; *Pirinen* 1977, 131-132; *Kena* 1979, 137, 142; *Salokangas* 1987, 178; *Pietiäinen* 1992, 312-316; *Piilonen* 1992, 199; *Toiviainen* 2005, 241.

⁴⁴⁸ *Juva* 1976, 100; *Reijonen* 1980, 182; *Seppo* 1999, 13.

⁴⁴⁹ *Pietiäinen* 1992, 315.

⁴⁵⁰ *Rasila* 1977, 95; *Reijonen* 1980, 170.

⁴⁵¹ *Rasila* 1977, 93.

tämä saattoi toteutua. Kirjoittaja huomautti, että entisen punaisen Suomen alueella kannatettiin voimakkaasti monarkiaa ja valkoisessa Suomessa tasavaltaa.⁴⁵²

Karjalainen käytti monarkian puolustamiseen hyvin vähän uskonnollisia perusteluja. Yksi tällainen oli lehden julkaisema Saksan keisari Vilhelmin pitämä kristillishenkinen puhe.⁴⁵³ Rivien välistä oli luettavissa ajatus kuninkaan ja uskon yhdistämisestä. Ainoana raamatullisena perusteluna monarkialle oli nimimerkki A. J.:n kirjoitus. A. J. vastusti demokratiaa, sillä hänen mielestään sen synty oli selitetty profeetta Danielin kirjassa. Demokratia oli heikko tapa hallita ja siinä oli antikristuksen henki.⁴⁵⁴

Joensuun sanomalehdet eivät noudattaneet hallitusmuotokysymyksessä omaa poliittista linjaansa maksettujen ilmoitusten osalta. Nuorsuomalainen *Karjalan Sanomat* julkaisi toukokuussa 1918 useiden merkittävien henkilöiden monarkian puolesta Helsingissä allekirjoittaman vetoomuksen kansalaisille. Allekirjoittajien joukossa oli rovasti Wilhelmi Malmivaara.⁴⁵⁵ Lisäksi kaikki Joensuun sanomalehdet julkaisivat kesäkuussa etusivullaan pohjoiskarjalaisten allekirjoittaman vetoomuksen monarkian puolesta. Allekirjoittajien mielestä monarkia oli Suomen historiallinen hallitusmuoto ja paras vaihtoehto itsenäisyyden, rauhan ja järjestyksen turvaamiseksi. Kirkon työntekijöistä vetoomuksen allekirjoittivat Enosta pastori Iisakki Puustinen, Joensuusta pastori Anselm Pärnänen, Juukasta rovasti S. E. Sarvilinna ja pastori A. J. Pulkkinen, Kontiolahdelta rovasti Frans Edvard Salokas, Liperistä rovasti Matti Laitinen, Nurmekselta vt. kirkkoherra Ilmari Karvonen, pastori Aukusti Oravala, pappi G. G. Grönberg ja kanttori A. Harju, Pielisensuusta kirkkoherra Artturi Tevaluoto, Pielisjärveltä kirkkoherra Ernst Kyander ja pastori K. J. Korpitie, Rääkkylästä kirkkoherra Evert Blomberg ja pastori Robert Immonen sekä Valtimolta kirkkoherra Niilo A. Huttunen. Yhteensä allekirjoittajia oli 287.⁴⁵⁶

Papiston osuus allekirjoittajista oli merkittävä. Monien paikkakuntien pappien nimien puuttuminen vetoomuksesta ei kerro suoraan heidän kannastaan hallitusmuotoon, sillä esimerkiksi vetoomuksen nimien keruutavasta ja -perusteista ei ole

⁴⁵² *Knen* 89/15.6.1918, Sattumako vain? (pääkirj.).

⁴⁵³ *Knen* 100/7.7.1918, Tulkaa persoonallisuuksiksi.

⁴⁵⁴ *Knen* 116/6.8.1918, Mihin suuntaan? (A. J.).

⁴⁵⁵ *KS* 25 (54)/16.5.1918, Suomen kansalaisille.

⁴⁵⁶ *KJ* 54/20.6.1918, Pohjois-Karjalan kansalle; *Knen* 92/20.6.1918, Pohjois-Karjalan kansalle; *KS* 114 (68)/20.6.1918, Pohjois-Karjalan kansalle. Pastori Grönberg ja vuodesta 1918 Pielisjärven kappalaisena toiminut Korpitie kuuluivat evankeliseen liikkeeseen. *Laasonen* 1971, 206; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 262.

tietoa. Huomattavaa oli kuitenkin Pohjois-Karjalan näkyvimpien pappisvaikuttajien, kuten Salokkaan, Pärnäsen ja Oravalan avoin tuki monarkialle.

Myöskään pappien tausta tai ulkoinen olemus ei aina kertonut heidän kannastaan hallitusmuotoon. Esimerkiksi Enon pitäjänapulaisena vuosina 1905–1933 toiminut Iisakki Puustinen oli talonpoikainen, itse maataloustöitä tehnyt vaatimaton kansanmies.⁴⁵⁷ Samoin Liperin kirkkoherrana vuosina 1917–1924 toiminut Matti Laitinen oli kansanomaisia saarnoja pitänyt seurakunnan luottopappi.⁴⁵⁸ Kuitenkin he ilmaisivat olevansa monarkisteja, vaikka suuri osa maaseudun väestöstä oli tasavallan kannalla.

Ylä- ja Ala-Karjalan rovastikuntien papisto pohti hallitusmuotokysymystä veljeskokouksessaan Rääkkylän pappilassa kesäkuussa 1918. *Korpi-Jaakko* kertoi, että aloituspuheenvuoron pitänyt F. E. Salokas puolusti monarkiaa. Perusteluina hän käytti muinaisraeililaista mallia sekä pysyvyyttä. Monarkiassa ”isäntä ei vaihdu muutaman vuoden välein”. Kansanvalta oli vallinneessa tilanteessa epäilyttävä. Salokas korosti, että Suomen papit kannattivat monarkiaa lähes yksimielisesti. Monarkistinen lakiehdotus edellytti, että kuninkaan tuli olla luterilainen, mutta ”presidentiksi kai voitaisiin valita vaikka mormooni”. *Korpi-Jaakko* huomautti, että ”pastori Hallikainen ei puolestaan mennyt kuningasmielisten virkaveljiensä mukaan, vaan katsoi molemmilla valtiomuodoilla olevan omat heikkoutensa, jos vahvatkin puolensa.” Lehden monarkiaa kritisoivasta kannasta kertoi syytös ”kansankirkon” (lainausmerkkejä käytetty alkuperäisessä tekstissä) vieraantumisesta kansasta.⁴⁵⁹ E. J. Hallikainen toimi nuorsuomalaisessa puolueessa,⁴⁶⁰ joten hän noudatti kokouksessa uskollisesti puolueensa tasavaltaista linjaa. Hänen poikkeavan lausuntonsa yleisluontoisuus lienee johtunut siitä, että hän edusti yksin muiden kokoukseen osallistujien näkemyksistä poikkeavaa linjaa.

Karjalainen uutisoi pääasiassa samaisen veljeskokouksen muusta ohjelmasta, kuten sisälähetystyön käsittelystä. Lehti kertoi myös lyhyesti, että Salokas oli pitänyt esitelmän ”Mikä hallitusmuoto kirkon kannalta olisi Suomelle suotavin”. *Karjalaisen* mukaan kaikki osanottajat kannattivat yksimielisesti lujaa kuningasvaltaa.⁴⁶¹ Lehti noudatti monarkistista linjaansa ja jätti Hallikaisen tasavallaisen kannan kokonaan mainitsematta.

⁴⁵⁷ *Björn* 1994, 190.

⁴⁵⁸ *Salokas* 1937, 112.

⁴⁵⁹ *KJ* 58/2.7.1918, Papiston kanta valtiomuotokysymyksessä.

⁴⁶⁰ *KS* 41/12.4.1917.

⁴⁶¹ *Knen* 96/30.6.1918, Pohjois-Karjalasta.

Hallitusmuotokiista hajotti vanhasuomalaisen ja nuorsuomalaisen puolueen. Tämän seurauksena oli, että joulukuussa 1918 perustettiin tasavaltaa kannattava kansallinen edistyspuolue ja monarkiaa kannattava kansallinen kokoomuspuolue. Edistyspuolueeseen liittyi suurin osa nuorsuomalaisista, vanhasuomalaisia sekä suurin osa vuonna 1917 syntyneen kansanpuolueen jäsenistä. Kokoomuspuolueeseen liittyi suurin osa vanhasuomalaisista sekä osa nuorsuomalaisista. Sanomalehdistö joutui mukautumaan poliittisen kentän muutoksiin. Ruotsalainen kansanpuolue säilyi lähes kokonaan monarkistisena ja maalaisliitto tasavaltaisena.⁴⁶²

Monarkian puolustaminen selkeytti kirkon poliittista asemaa. Koska uusi puoluejako johti suurimman osan monarkisteista kansalliseen kokoomuspuolueeseen, sitoutui lähes koko papisto poliittiseen oikeistoon. Tasavaltaisia olivat vain harvat maalaisliittoon tai kristilliseen työväenliittoon kuuluvat papit. Valtakunnallisesti kansallisen kokoomuspuolueen perustajissa oli paljon pappeja. Pohjois-Karjala poikkesi tästä linjasta, sillä kansallisen kokoomuspuolueen paikallisjärjestön perustavassa kokouksessa ei kirkon työntekijöitä ollut johtokunnan jäsenenä, varajäsenenä tai maakuntakokoukseen edustajiksi valittujen joukossa.⁴⁶³

c. Karjalan Sanomat tasavallan puolustajana

Karjalan Sanomat alkoi pohtia hallitusmuotoa välittömästi sisällissodan päättymisen jälkeen. Pohjois-Karjalassa ei ollut kiivaimpaan sota-aikaan eli noin kolmeen kukauteen tarkkaa tietoa siitä, millainen tilanne oli osassa Suomea. Nimimerkki M. N. kiitteli toukokuun alussa saapuneita tietoja Helsingin pappien kristillisestä ja ihmisystävällisestä toiminnasta punavankien keskuudessa. Kaikki yhteiskuntaluokkien yhdistämiseen pyrkivä toiminta oli osoitus tosikristillisyydestä. M. N. oli suuresti hämmästynyt, että näiden hyvien toimien lisäksi monet eteläsuomalaiset esittivät Suomeen ulkomaista kuningasta. Koko Suomi oli taistellut kansanvallan, itsenäisyyden, eduskunnan ja laillisen hallituksen puolesta, joten ulkomainen kuningas oli jo ajatuksena kuin kylmää vettä niskaan.⁴⁶⁴ M. N. kuvasi hyvin vuoden 1918 tilannetta.

⁴⁶² *Knen* 20/8.2.1919, Kansallisen Kokoomuspuolueen kanta hallitusmuotoasiassa; *Rasila* 1977, 104; *Reijonen* 1980, 201; *Salokangas* 1987, 171; *Piilonen* 1992, 200; *Kinnunen* 2006, 410.

⁴⁶³ *KS* 273 (148)/28.12.1918, Kansallinen Kokoomuspuolue perustettu; 275 (149)/31.12.1918, Joensuusta ja Pohjois-Karjalasta; *Juva* 1977, 50; *Seppo* 1999, 13-14. Joensuun kokoomuksen paikallisyhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja oli Karjalaisen päätoimittaja Matti Klemola ja piirisihteerinä vuoden 1917 eduskuntavaaleissa vanhasuomalaisen puolueen ehdokkaana ollut Anna Terä. *Kinnunen* 2006, 407.

⁴⁶⁴ *KS* 22/12.5.1918, Vai kuningas (M. N.); 28/19.5.1918, Valtiomuotomme (pääkirj.).

Helsinki oli tällöin monarkistisen ajattelun keskus ja papisto tuki kuningashanketta. Tunnetuista suomalaisista kirkonmiehistä ainoastaan G. G. Rosenqvist tuki tasavaltaa.⁴⁶⁵ M. N. pyrki vähättelemään monarkismin kannatusta sijoittamalla sen vain Etelä-Suomeen.

Molemmat Joensuun tasavaltaiset sanomalehdet julkaisivat suomalaisille osoitetun vetoomuksen tasavallan puolesta. Allekirjoittajien joukossa olivat pastori ja kansanedustaja Antti Rentola sekä kirkkoherra A. O. Vuorimaa.⁴⁶⁶ Pohjoiskarjalaisia kirkon työntekijöitä ei allekirjoittajissa ollut. Monarkistinen *Karjalainen* ei julkaissut vetoomusta.

Työväenliikkeeseen torjuvasti suhtautunut Ilomantsin kirkkoherra Martti Hellevuori oli kuningasmielinen. Ilomantsilaiset eivät pitäneet pappinsa politikoinnista.⁴⁶⁷ *Karjalan Sanomat* puuttui Uudessa Suomettaressa julkaistuun Hellevuoren kirjoitukseen, jonka mukaan Suomen kristitty kansa piti parhaana vaihtoehtona hallitusmuodoksi perustuslaillista monarkiaa. Kuninkaan mukanaan tuoma vahva järjestysvalta vahvisti Hellevuoren mielestä kristinuskon asemaa. *Karjalan Sanomat* vastusti kirjoittajan tapaa puhua kaikkien kristittyjen edustajana. Lehden mukaan oli yleisesti tunnettua, ettei monarkialla ollut kannatusta ”maaseudun terveesti ajattelevan väestön keskuudessa”. *Karjalan Sanomat* käytti useita uskonnollisia perusteluja tukeakseen näkemystään. Monarkia ei ollut kristillisiä veljeys- ja tasa-arvoperiaatteita tukeva valtiomuoto. Ensimmäinen esimerkki kristillisestä hallintojärjestelmästä oli apostolinen seurakunta. Ensimmäiset kristityt eivät olisi halunneet hallitsijakseen kuningasta, joka olisi voinut pahimmassa tapauksessa olla uskontoon välinpitämättömästi suhtautuva tai uskonnonvastainen. Kristillisuus pyrki suurimmassa osassa maailmaa lujittamaan yhteiskunnan eri ryhmien välisiä siteitä. Tämä toteutui parhaiten kansanvaltaisessa hallitusmuodossa. Suomen kansalla ei ollut hyviä kokemuksia hallitsijan ja häntä lähellä olevien yhteiskuntaluokkien uskonnollisuudesta Ruotsin ja Venäjän vallan ajoilta.⁴⁶⁸

Karjalan Sanomat esitteli myös esimerkkejä monarkian haitallisesta vaikutuksesta kristinuskoon. Tasavaltainen Ranska oli huonossa maineessa uskontoon suhtautumisessaan, mutta Suomi oli saanut ateistisen sosialisminsa mallin monarkistisesta Saksasta eikä Ranskasta. Tasavaltaisessa Yhdysvalloissa sosialismin kannatus

⁴⁶⁵ Reijonen 1980, 151; Pietiäinen 1992, 316.

⁴⁶⁶ KS 37/31.5.1918, Suomen kansalaisille; KJ 46/1.6.1918, Suomen Kansalaisille.

⁴⁶⁷ Björn 2006a, 64, 552.

⁴⁶⁸ KS 106 (64)/11.6.1918, Kuningasmielistä agitatsiota uskonnon varjossa (pääkirj.).

sen sijaan oli vähäistä ja valtio oli tunnettu suurista uskonnollisista herätyksistä sekä mittavasta lähetystyöstä. Valtiomuodon tuli olla sellainen, jossa kristinusko sai vapaasti toimia ilman valtiollisia rajoituksia. Monarkia oli aikaisemmin estänyt uskonnonvapauden toteuttamista. Esimerkiksi 1800-luvun alun uskonnollisten herätysten aikana se ei ollut kyennyt turvaamaan vapautta uskonnon harjoittamiseen. Tämä saattoi osaltaan johtaa jumalattomuuden vallalle pääsyyn ja sisällissotaan. Yritys nostaa tietty hallitusmuoto kristilliseksi vahingoitti kristinuskoa. Sisällissodan aikainen kirkkoon, papistoon ja uskontoon kohdistunut viha ei ollut vain kiihotuksen tulosta, vaan syynä oli käsitys kristinuskon taantumuksellisuudesta.⁴⁶⁹

Hellevuori myönsi, ettei ollut ehkä aivan oikeassa kirjoittaessaan koko kristityn kansan edustajana. Hänen huomautti, että *Karjalan Sanomat* oli yhtä paljon väärässä väittäessään kaikkien kristittyjen kannattavan tasavaltaa. Hellevuoren mielestä kristittyjen tuli tukea monarkiaa, koska siinä yhdistyvät auktoriteetti ja vapaus olivat kristinuskon kanssa sopusoinnussa. Kuningas oli korkeimman lainlaatijan eli Jumalan edustaja. Kuningasvallat säästyivät kansaa turmelevalta tasavaltaiselta puoluekiihotukselta. Tasavaltoihin liittyivät myös vallanhimo, rahavalta, jumalattomuus ja anarkia. Kuningas ei hallinnut kansan vaan Jumalan tahdosta. Samalla tavoin hallitsivat vanhemmat lapsiaan. Suomen kuninkaan tulisi olla evankelisluterilainen ja mieluummin uskovainen. Näin monarkia oli kirkon ja kristillisyyden kannalta paras vaihtoehto. Presidentti ei mahdollisesti tuntisi kristinuskon pääperiaatteita ja hän voisi olla jopa uskontoa vihaava. Tämä saattaisi johtaa Suomessa kristillisyyden ja kirkon heikkenemiseen sekä lahkolaisuuteen. Hallitusmuodosta riippumatta tärkeintä oli kansan suhde Jumalaan, mutta paras keino laittomuuden ja anarkian torjumiseen oli monarkia.⁴⁷⁰

Karjalan Sanomat ilmaisi vastineessaan kunnioittavansa kirjoittajan persoonallista vakaumusta. Uskontoa ei silti saanut sotkea politiikkaan. Monarkistit yrittivät pyhittää pyrkimyksiään kristinuskon avulla. Hellevuoren kirjoitus perustui tosiasioiden sijaan olettamuksiin esimerkiksi kuninkaan uskonnollisesta vakaumuksesta.⁴⁷¹

Karjalan Sanomat julkaisi viimeisen uskonnollisen tasavallan puolustuspuheen vuoronsa heinäkuussa 1918. Lehti lainasi sveitsiläisen professorin C. Hiltyn teoksessaan ”Onni” esittämää ajatusta, jonka mukaan jo kansanvaltaisen hallitusmuodon

⁴⁶⁹ KS 106 (64)/11.6.1918.

⁴⁷⁰ KS 113/19.6.1918, Kristityn suhde valtiomuotokysymykseemme (Martti Hellevuori).

⁴⁷¹ KS 113/19.6.1918, Sananen edelläolevan johdosta (Toim.).

olemassaolo todisti kansojen kohtaloita ohjaavan Jumalan olemassaolosta. Jumalaan uskova ihminen voi luottaa kansojen edistymiseen vapauden tiellä.⁴⁷²

Karjalan Sanomien linja oli tasavaltaa puolustava syksyyn 1918 saakka. Tällöin lehti muuttui monarkistiseksi kokoomuspuolueen äänenkannattajaksi omistussuhteiden muutoksen myötä. *Karjalaisen* kirjapaino paloi 19. ja 20.10.1918 välisenä yönä. Tämän jälkeen *Karjalaisen* tilalla jaettiin *Karjalan Sanomia*. Palo oli vähällä vaikuttaa Pohjois-Karjalan kirkolliseen elämään pelkkää kirjapainon paloa laajemmin. Lähellä sijainnut kirkkoherra Tevaluodon asunto paloi. Asunnon irtaimisto ja samassa rakennuksessa sijainnut Pielisensuun seurakunnan arkisto saatiin pelastettua. *Karjalan Sanomien* ilmestyminen loppui vuoteen 1918, koska lehti päätettiin yhdistää *Karjalaiseen* vuoden 1919 alusta. Monarkistisen ohjelman omaksumisesta oli seurauksena, että *Karjalaisesta* tuli kokoomuspuolueen äänenkannattaja.⁴⁷³

Karjalan Sanomien tilanteen epävakaus heijastui myös päätoimittajien nopeaan vaihtumiseen loppuvuodesta 1918. Ari Pitkäsen jälkeen päätoimittajina toimivat filosofian kandidaatti Yrjö Juuti syyskuusta marraskuuhun 1918 sekä filosofian kandidaatti Matti Klemola joulukuussa 1918.⁴⁷⁴

Hallitusmuotokeskustelu oli hyvin vähäistä *Karjalan Sanomissa* etenkin kesällä ja syksyllä 1918. Lehden linjan muutokset aiheuttivat epävarmuutta, mikä näkyi myös uskonnollissävyyisten kannanottojen vähäisyytenä.

d. Korpi-Jaakko/Karjalan Maa tasavallan puolustajana

Maalaisliitto vastusti monarkiaa ja kristillistä valtioaatetta, joten kirkon piirissä monet näkivät sen kirkkopoliitikassa vasemmistolaisia piirteitä. Kesästä 1918 lähtien Maakansa ja Saarijärven Paavo kritisoivat jyrkästi kirkon asemaa. Tämä huolestutti kirkkoa. Joensuun sanomalehdistä *Korpi-Jaakko* oli jyrkimmin tasavaltainen.⁴⁷⁵ Lehti aloitti *Karjalan Sanomien* tapaan hallitusmuotokeskustelun toukokuussa 1918

⁴⁷² KS 145/28.7.1918, Uskonnollinen vakaumus ja valtiomuoto.

⁴⁷³ KS 187/15.9.1918, ”Karjalan Sanomain” ja ”Karjalaisen” yhtymiskysymys; KJ 98/17.10.1918, ”Karjalan Sanomain” ja ”Karjalaisen” yhtyminen; KS 217/20.10.1918, Tuhoisa tulipalo Joensuussa; 218 (120)/22.10.1918, Tuhoisa tulipalo Joensuussa; 218 (120)/22.10.1918, ”Karjalaisen” ilmestymisen keskeytynyt; 246 (134)/23.11.1918; *Vento* 1974, 104-107; *Nygård* 1987, 57; *Salokangas* 1987, 174-175, 181-182; *SLH* 5 1988, 287-289, 297-298; *Jääskeläinen* 1999, 44-46, 77-78.

⁴⁷⁴ *SLH* 5 1988, 297.

⁴⁷⁵ *Reijonen* 1980, 202; *Salokangas* 1987, 182.

ihmettelemällä monien Helsingin lehtien intoa monarkiaan. Lehden mukaan maa-seutuväestö kannatti tasavaltaa.⁴⁷⁶

Lauri Sauramo (todellisuudessa ilmeisesti kirjailija ja lehtimies Lauri Soininen) vastusti jyrkästi kuninkuuden kytkemistä uskontoon. Hänen mielestään monarkistit turvautuivat hädissään uskontoon ainoana jäljellä olevana monarkian perusteluna:

Varmaa on, että jos kuningasmieliset onnistuvat juonittelussaan, niin kohta meillä on kuningas ”Jumalan armosta”. -- Pelkään pahoin, että nykyinen sukupolvi, joka tuntee tarkoin, ketkä kaikki kuningasta ovat meille armollisesti hommanneet, helposti tulee ajatelleeksi hänen saaneen jumalallisen ylivaltansa *valheesta*. Kun kuningasvallalla ei nykyajan yhteiskunnallisissa ja valtiollisissa olosuhteissa ole mitään muuta oikeudellista eikä moraalista perustetta kuin minkä hänen uskotellaan saaneen ylhäältä, ”Jumalan armosta”, ei hän missään tapauksessa edusta ketään muita ihmisiä eikä niitä suuria ihmisryhmiä, joita sanotaan kansoiksi.⁴⁷⁷

Nimimerkki Nikodemus käytti samankaltaisia perusteluja kuin Sauramo. Valta kuului kansalle, jolla oli oikeus valvoa kaikkea vallankäyttöä tasavallassa. Hallitsija ei voinut olla ”kansan jumala”, joka hallitsi alamaistensa henkeä ja ruumista. Hallitsija ”Jumalan armosta” oli vaarallinen käsite, koska tällöin hän ei ollut vastuussa kansalle vaan ainoastaan omatunnon ja Jumalalle.⁴⁷⁸

Sauramon ja Nikodemuksen näkemykset kuvastivat monien aikalaisten ajattelua. Suomalaiset olivat olleet maaliskuun vallankumousta edeltävinä kahtena vuosikymmenenä pahasti ristiriidassa venäläisen esivallan kanssa. Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja parlamentarismi sekä hallituksen kokoonpanon ratkaiseminen vuoden 1917 vaaleissa äänestämällä olivat entisestään romuttaneet vanhaa näkemystä, jonka mukaan esivalta oli peräisin Jumalalta.⁴⁷⁹

Korpi-Jaakko osoitti kritisoidessaan papiston asemaa linjansa olevan lähellä Maakansaa ja Saarijärven Paavoja:

Kuninkuutta on puolusteltu mitä mahdottomimmillakin väitteillä, kuten esim. uskonnollisuudella ja kansallisuusaatteella väittämällä, että siinä olisi tuki myöskin niille. Jos meidän papistomme suuren osan suhteellisesti hyvän taloudellisen puolen tukeminen mahtavine puustelleineen on uskonnollisuuden tukemista, niin olkoon, muuta ei ainakaan ulkomaiset esimerkit uskonnollisista virtauksista erilaisilla hallitusmuodoilla varustetuista maista sitä todista.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ *KJ* 37/7.5.1918, Helsingin lehdet kiistelevät hallitusmuodostamme; 37/7.5.1918, Suomiko kuningaskunnaksi (pääkirj.); 38/11.5.1918, Tasavaltako vai kuningaskunta?.

⁴⁷⁷ *KJ* 56/27.6.1918, Sekoitettujen käsitteitten selvittelyä (Lauri Sauramo).

⁴⁷⁸ *KJ* 67/23.7.1918, Taivaasta maahan? (Nikodemus).

⁴⁷⁹ *Piilonen* 1993, 594.

⁴⁸⁰ *KJ* 57/29.6.1918, Talonpojat, oletteko te kuningasmielisiä?.

Korpi-Jaakon mielestä ”tavallinen rahvas” oli aina vastustanut kuninkuutta. Kuningas, herrat ja talonpojat olivat kamppailleet hallitusmuodosta. Lehti yhdisti papiston tiiviisti monarkiaan julkaisemalla otteita historioitsija-kirjailija Georg. C. Starbäckin romaanista Engelbrekt Engelbrektinpoika. Siinä kuvailtiin piispojen läheistä yhteistyötä kuninkaan kanssa.⁴⁸¹

Korpi-Jaakko kyseenalaisti koko nuorsuomalaisen puolueen olemassaolon Pohjois-Karjalassa, koska *Karjalan Sanomien* johtokunnan ja toimituksen välille oli syntynyt kiistaa heinäkuun 1918 kokouksessa. Kyseessä oli näkemysero siitä, tuliko monarkistien vetoamus nimiluetteloinen julkaista uutisena vai ilmoituksena. Agonomi Akseli Brander ehdotti tasavaltaista ja rehtori K. A. Wegelius kuningasmielistä linjaa. Äänestyksessä voitti lehtori Aaro Markkasen ehdotus, jonka myötä *Karjalan Sanomat* alkoi julkaista molempia hallitusmuotoja tukevia kirjoituksia tasapuolisesti. *Korpi-Jaakko* ehdotti tasavaltaisille nuorsuomalaisille puolueen perustamista uudelleen.⁴⁸²

Joensuun tapahtumat kytkeytyivät koko Suomen tilanteeseen. Kesällä ja syksyllä 1918 kuningasmieliset onnistuivat tasavaltaisia paremman rahallisen tukensa ansiosta valtaamaan useita sanomalehtiä äänenkannattajikseen.⁴⁸³

Yksi merkittävä käänne *Korpi-Jaakon* osallistumisessa hallitusmuotokeskusteluun tapahtui 10.8.1918. Lehti julkaisi kirjoituksen, jossa hallituksen valtuuttaminen valmistelemaan kuninkaanvaalia todettiin valtiorikokseksi. Kirjoitus rinnasti asian tammikuun 1918 tapahtumiin ja totesi pahaenteisesti, että ”asian lopultakin ratkaisee Suomen kansa – ennemmin tai myöhemmin”.⁴⁸⁴ Lääninhallituksen mukaan kirjoitus oli lainvastainen. Se määräsi kyseisen lehden numeron takavarikoitavaksi ja kielsi lehden julkaisemisen elokuun loppuun saakka.⁴⁸⁵ *Korpi-Jaakko* kritisoi tapahtuneen olleen loukkaus sananvapautta kohtaan.⁴⁸⁶ Lakkautuksen jälkeen ja *Karjalan Sanomien* ”jouduttua osakepääoman kuningasmielisen osan saaliiksi” tasavaltainen Ari Pitkänen siirtyi *Korpi-Jaakon* päätoimittajaksi.⁴⁸⁷

Siteitä maakuntaan korostavaksi *Karjalan Maaksi* nimensä vaihtaneen lehden kannanotot hallitusmuotoon muuttuivat pian aikaisempaa varovaisemmiksi. Samalla

⁴⁸¹ *KJ* 71/1.8.1918, Kuningas, herrat ja talonpojat.

⁴⁸² *KJ* 60/6.7.1918, *Karjalan Sanomien* kanta.

⁴⁸³ *Piilonen* 1992, 199.

⁴⁸⁴ *KJ* 75/10.8.1918, Valtiokaappauksen tiellä.

⁴⁸⁵ *KS* 167/23.8.1918, ”*Korpi-Jaakko*” lakkautettu kuluvan kuukauden loppuun asti; *KJ* 78/1.9.1918, Viimeiset tiedot.

⁴⁸⁶ *KJ* 78/1.9.1918, Jälleen päivään (pääkirj.).

⁴⁸⁷ *KJ* 79/3.9.1918, Lehtemme toimitus; 101/24.10.1918, Lukijalle; *KM* 121/10.12.1918, Lehtimaailman kameleontteja (Nikodemus); *Salokangas* 1987, 190, 247-248; *SLH* 5 1988, 295-296.

uskonnolliset perustelut hävisivät lähes kokonaan. Joulukuussa 1918 *Karjalan Maa* syytti monarkisteja taantumuksellisuudesta, koska nämä tahtoivat pitäytyä vanhassa hallitusmuodossa. Lehti vertasi monarkisteja Eesauhun, koska he ”möivät Suomen esikokoisoikeuden, sen tasavaltaisen itsenäisyyden kuninkaalliseen hernerokkaan”.⁴⁸⁸

Karjalan Maan merkitys hallitusmuotokeskustelussa oli suuri Pohjois-Karjalassa. Vuonna 1919 lehden levikki oli jo 9 000 kappaletta, joten lehti kasvoi lyhyessä ajassa 3 600 kappaleen levikkiin pysähtyneen *Karjalaisen* ohi.⁴⁸⁹ Levikin kasvu kertoi vuoden 1918 lopussa lakkautetun *Karjalan Sanomien* lukijakunnan siirtymisestä *Karjalan Maan* tilaajiksi. Merkinä tästä oli esimerkiksi julkaistujen kuolinilmoitusten määrän nopea kasvu vuoden 1919 alkupuolella, mitä yksin espanjantaudin vaikutus ei riittänyt selittämään.

Hallitusmuotokysymys ratkesi tasavallan hyväksi 21.6.1919. Kirkon johdon kannalta lopputulos oli tappio. Lopullisesti Suomen hallitusmuoto vahvistettiin 17.7.1919. Joensuun lehdet käsittelivät asiaa runsaasti pääkirjoituksissaan. *Karjalan Maa* ylisti päätöstä ja *Karjalainen* totesi pettyneenä monarkian olleen tasavaltaa parempi hallitusmuoto. Pääkirjoitusten laatijat eivät liittäneet mitään uskonnollisia perusteluja asiaan.⁴⁹⁰ Lehtien ainoa kirkollinen kannanotto oli *Karjalan Maan* huomautus, ettei evankelisluterilaisen kirkon asema uuden hallitusmuotoesityksen myötä muuttunut oikeudellisesti tai muutenkaan.⁴⁹¹ Lehti julkaisi myös Santeri Alkion kirjoituksen, jonka mukaan tasavaltainen hallitusmuoto oli syntynyt Suomeen historian käden ja Jumalan sormen ohjaamana.⁴⁹²

Monarkistit kannattivat mahdollisimman suurta presidentin ja sosiaalidemokraatit eduskunnan valtaa. Lopulta hyväksyttiin eräänlainen presidentin- ja eduskuntavallan kompromissi, jossa molemmille määrättiin omat vallankäytön osa-alueet. Kokoomuspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue kannattivat valtionhoitaja Mannerheimin valitsemista presidentiksi. Muut puolueet tukivat edistyspuolueen K. J. Ståhlbergiä. *Karjalan Maa* ei halunnut ottaa kantaa siihen, kuka olisi sopivin presidentiksi. *Karjalainen* kannatti puoluelinjansa mukaisesti presidentiksi Mannerheimiä. Presidentti valittiin 25.7.1919 K. J. Ståhlberg. *Karjalainen* ilmaisi pettymyk-

⁴⁸⁸ *KM* 118/3.12.1918, Ääni on Jaakopin ääni, mutta kädet ovat Esaun kädet.

⁴⁸⁹ *SLH* 5 1988, 286, 296.

⁴⁹⁰ Esimerkiksi *Knen* 71/18.5.1919, Hallitusmuotokysymys (pääkirj.); 89/22.6.1919, Hallitusmuotokysymys ratkaistu; *KM* 66/26.6.1919, Suomi tienkäänteessä (pääkirj.); *Kena* 1979, 199-200, 206.

⁴⁹¹ *KM* 65/21.6.1919, Lepäämään jätetyn hallitusmuodon pätevyys.

⁴⁹² *KM* 70/5.7.1919, Kun Suomen hallitusmuoto valmistui (Santeri Alkio).

sensä valinnan johdosta, mutta kumpikaan Joensuun sanomalehti ei liittänyt mitään uskonnollisia näkökulmia presidenttikysymykseen.⁴⁹³

e. Eduskuntavaalit 1919

Itsenäisen Suomen ensimmäiset eduskuntavaalit pidettiin 1. ja 3.3.1919. Puolueiden ohjelmissa oli esillä monia kirkkoon liittyviä asioita ja eduskuntaan valittiin useita pappeja.⁴⁹⁴

Kristillinen työväki teki Kuopion läänin itäisen vaalipiirin maalaisliiton piiri-toimikunnalle vaaliliittotarjouksen. Tarjous oli tehty yksityisen henkilön taholta ja se tuli liian myöhään, joten maalaisliitto ei ehtinyt käsitellä sitä. Nimimerkki A. L. kehotti *Karjalan Maassa* kristilliseen työväkeen kuuluvia äänestämään maalaisliiton ehdokkaita. Perusteluna A. L. käytti kristillisten ja maalaisliiton vaaliliittoja muissa vaalipiireissä ja esimerkkinä hyvästä yhteistyöstä silloisessa eduskunnassa kristillisten ja maalaisliiton yhteisenä edustajana toiminutta pastori Antti Rentolaa.⁴⁹⁵ Kristillinen työväenliitto oli ollut aikaisemmin monissa vaalipiireissä yhteistyössä muiden puolueiden kanssa. Esimerkiksi Rentola oli ollut vuoden 1917 vaaleissa kristillisen työväenliiton ehdokkaana viidessä vaalipiirissä.⁴⁹⁶ Tästä näkökulmasta A. L.:n kehoitus yhteistyöhön oli ymmärrettävä.

Kuopion itäisen vaalipiirin ainoa pappisehdokas oli Aukusti Oravala.⁴⁹⁷ *Karjalainen* julkaisi lyhyen henkilökuvauksen kaikista kansallisen kokoomuspuolueen ehdokkaista. Oravalan ansioiksi lehti mainitsi hänen toimimisensa kirjailijana, Nurmeksen kuntakokouksen puheenjohtajana ja valtuuston puheenjohtajana, Nurmeksen yhteiskoulun johtokunnan jäsenenä ja puheenjohtajana sekä Savonlinnan

⁴⁹³ *KM* 67/28.6.1919, Kuka presidentiksi? (pääkirj.); 70/5.7.1919, Jälleen sana presidentin vaalista (pääkirj. A. P.); *Knen* 95/5.7.1919, Kuka Suomen presidentiksi? (pääkirj.); 104/20.7.1917, Presidentin vaali (pääkirj.); 107/26.7.1919, Presidentinvaali toimitettu eilen; 108/27.7.1919, Arpa on heitetty; *KM* 80/29.7.1919, Presidentin virkaanastuminen; *Knen* 110/31.7.1919, Hallituksemme päämiehen vaihdos; 112/3.8.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen jäsenille (pääkirj.); *Rasila* 1977, 106; *Piilonen* 1992, 242-245. Mannerheimin vierailu Joensuussa 5.2.1919 sen sijaan oli aiheuttanut enemmän uskontoon liittyvää uutisointia. Joensuun sanomalehdet selostivat tarkasti esimerkiksi ohjelmaan kuuluneen lyhyen jumalanpalveluksen sisällön. *KM* 13/4.2.1919, Karjalan mailta; 14/6.2.1919, Valtionhoitajan matkat; *Knen* 19/6.2.1919, Valtionhoitajamme kenraali Mannerheimin käynti Joensuussa.

⁴⁹⁴ *Kena* 1979, 199-200, 206.

⁴⁹⁵ *KM* 20/20.2.1919, Kristilliseen työväkeen lukeutuville Pohjois-Karjalassa (A. L.).

⁴⁹⁶ *Mustakallio* 1978, 225.

⁴⁹⁷ *Knen* 18/4.2.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen vaalitoimintaa Pohjois-Karjalassa; 25/16.2.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen vaaliliitto.

hiippakunnan papiston edustajana vuoden 1918 kirkolliskokouksessa. Oravala oli ”Ylä-Karjalan enimmän käytettyjä henkisen työn miehiä”.⁴⁹⁸

Oravalan ehdokkuuden lisäksi kansallisen kokoomuspuolueen kytkeytyminen kirkkoon ilmeni vaalitulaisuuksissa. Opettaja Oskari Ahola piti vaalipuheen Pielisjärven Viekin pappilassa ja kirkkoherra Hannes Keijola puhui useissa vaalitulaisuuksissa.⁴⁹⁹ Joensuussa kansallisen kokoomuspuolueen esitelmätilaisuudessa vieraili puhujana professori Jaakko Gummerus.⁵⁰⁰

Maalaisliitto suhtautui osittain hyväksyvästi kirkon ja valtion eroon, kannatti uskonnonvapautta ja siviiliavioliittoa sekä seurakunnan vallan kasvattamista kirkollisissa kysymyksissä, kuten papin valinnassa.⁵⁰¹ *Karjalan Maa* julkaisi juuri ennen vaaleja Antti Kukkonen kirjoituksen, jossa hän puolusti maalaisliiton ohjelmaa:

Sekavin tuntein olemme usein tänä agitatiokautena laskeneet käsistämme monarkistiset sanomalehdet. Oma puoluettan ne kokevat kääriä pyhyden kaapuun viehättääkseen kristikansaa, jonka todellisia ystäviä muka vain heidän puoluelaisensa ovat.

Herättäjä-lehti oli kieltänyt äänestämästä kristillisen työväen listoja ja maalaisliittoa yrittäen saada näiden pyrkimykset näyttämään kristillisestä näkökulmasta katsottuna epäilyttäviltä. Kukkonen huomautti, että todellisuudessa kristikansaa kuului enemmän maalaisliittoon kuin ”kuninkaalliseen kokoomukseen”. Maalaisliittolaiset kävivät kirkossa, etsivät muutenkin Herraa eivätkä panneet kirkollisten rasisitustensa kuormaa toisten kannettavaksi. Kansankirkko oli edelleen tärkeä maalaisliittolaisille. Kirkosta oli ”puhdistettava mammonantomua”, papiston palkkausjärjestelmä oli uusittava ja seurakuntien määräämisvaltaa oli laajennettava, jotta kristinuskon vastustajat eivät voineet käyttää näitä aseinaan. Tämä ei ollut kuningasmielisten kauhistelmaa seurakuntaelämän repimistä:

Oikea ystävä rohkenee huomauttaa rakastettuansa puutteista eikä huomautettava suinkaan suutu, jos vain tajuaa tosi ystävyuden arvon. -- Maalaiskirkkokansa seurakuntaelämän ystäväenä äänestää maalaisliittoa, jolle nyt, kun vaalipiirimme kristillisen työväen omat listat muillekin mielipahaksi ovat jääneet villeiksi, odotamme senkin kannatusta.⁵⁰²

⁴⁹⁸ *Knen* 24/15.2.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen edustajaehdokkaista. Yksi Oravalan lukuisista luottamustehtävistä oli puheenjohtajuus Nurmeksen Säästöpankin isännistön kokouksessa 30.4.1919. *Knen* 63/3.5.1919, Joensuusta ja lähistöltä. Oravala erosi 17.6. Nurmeksen keskuslautakunnan puheenjohtajan toimesta monien muiden tehtäviensä vuoksi. *Knen* 88/21.6.1919, Joensuusta ja lähistöltä.

⁴⁹⁹ *Knen* 28/22.2.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen esitelmiä; 30/25.2.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen esitelmiä; 31/27.2.1919, Kansallisen kokoomuspuolueen esitelmiä.

⁵⁰⁰ *Knen* 16.2.1919, Joensuusta ja lähistöltä.

⁵⁰¹ *KM* 9/25.1.1919, Maalaisliiton ohjelma.

⁵⁰² *KM* 23A/27.2.1919, Maalaiskirkkokansalle (Antti Kukkonen); *Mäkäräinen* 1994, 26-28.

Karjalainen varoitti äänestämästä sosialisteja. Lehti pelotteli äänestäjiä muistuttamalla vuosien 1917–1918 tapahtumista ja varoittamalla sosialistien valtaanpääsyn seurauksista.⁵⁰³ Todellisuudessa Pohjois-Karjalassa oli vuonna 1919 vähän vasemmostoradikaaleja, eivätkä he pystyneet juuri vaikuttamaan työväestön asenteisiin.⁵⁰⁴

Valtakunnallisesti sosiaalidemokraatit saivat 80, maalaisliitto 42, kokoomuspuolue 28, edistyspuolue 26, ruotsalainen kansanpuolue 22 ja kristillinen työväenliitto 2 kansanedustajapaikkaa. Suurin vaalivoittaja oli maalaisliitto. Tulos osoitti monarkian vähäisen kannatuksen, sillä kokoomus ja ruotsalainen kansanpuolue saivat yhteensä alle 25 % paikoista. Kuopion itäisestä vaalipiirissä tulokset noudattivat valtakunnallista linjaa. Sosiaalidemokraatit saivat viisi, maalaisliitto neljä ja edistyspuolue yhden paikan.⁵⁰⁵ Kokoomuspuolue jäi ilman kansanedustajapaikkoja.

Joensuun sanomalehdet kirjoittivat vaaleihin liittyen vain vähän kirkkoon, papistoon ja uskontoon liittyvistä aiheista. Yhtenä syynä tähän lienee ollut samanaikainen kiivas keskustelu hallitusmuodosta.

⁵⁰³ *Knen* 31/27.2.1919, Sosialistiemme vaalijulistus; 31/27.2.1919, Työläiset (Äänestäkäämme valkein värein).

⁵⁰⁴ *Nousiainen* 1956, 67.

⁵⁰⁵ *Knen* 40/15.3.1919, Vaalien tulos Kuopion läänin itäisessä vaalipiirissä; 40/15.3.1919, Vaalien tulokset; 46/27.3.1919, Kuulutuksia; *Rasila* 1977, 105; *Piilonen* 1992, 234.

V Tutkimustulokset

Tämän tutkimuksen kohteena ovat Joensuun sanomalehtien kirkkoa, papistoa ja uskontoa käsittelevät kirjoitukset Venäjän maaliskuun vallankumouksesta vuonna 1917 Suomen presidentinvaaleihin vuonna 1919. Tutkimusajanjaksolla ilmestyneitä lehtiä olivat vanhasuomalainen/kokoomuslainen *Karjalatar/Karjalainen*, vuoden 1918 loppuun saakka ilmestynyt ja nuorsuomalaisesta kokoomuslaiseksi muuttunut *Karjalan Sanomat* sekä vuonna 1918 ilmestymisensä aloittanut maalaisliittolainen *Korpi-Jaakko/Karjalan Maa*. Tutkimus selvittää historiallis-kvalitatiivisen metodin avulla lehtien välittämää kuvaa kirkosta, papistosta ja uskonnosta. Lisäksi tutkimuskohteena ovat kannanottojen taustalla vaikuttavat tekijät.

Maaliskuun vallankumouksen johdosta järjestetyissä Pohjois-Karjalan uskonnollis-isänmaallisissa juhlissa papit olivat keskeisiä toimijoita etenkin kiitosjumalanpalveluksien järjestäjinä ja puheiden pitäjinä. Sekä luterilaiset että ortodoksiset seurakunnat järjestivät juhlatilaisuuksia. Monissa juhlissa laulettiin samoja isänmaallisia virsiä, jotka olivat tuttuja 1800-luvun kansalaiskokouksista sekä vuoden 1905 suurlakon mielenosoituksista ja joukkokokouksista. Joensuun sanomalehdet korostivat juhlien isänmaallista luonnetta. *Karjalatar* esitti vallankumouksen maailmanhistoriaa ohjaavan Jumalan näkyvänä toimintana Suomessa. *Karjalan Sanomat* näki tapahtumat ilman hengellisiä ulottuvuuksia Jeesuksen oppien toteutumisenä käytännön tasolla.

Uskonnonvastaiset ilmiöt yleistyivät vallankumouksen jälkeisessä vapauden ilmapiirissä. Joensuun sanomalehdet nostivat esille Rääkkylässä ja Valtimolla esiintyneen pappisvastaisuuden. Molemmilla paikkakunnilla huhtikuun alun kansalaiskokouksissa ilmeni kirkkoherrojen toimintaa vastustavia mielipiteitä.

Vallankumouksen myötä Suomen ortodoksien asema muuttui. Monet halusivat irrottaa ortodoksit täysin Venäjän yhteydestä. Tuupovaaralainen kiertävä uskonnonopettaja Johannes Karhapää oli aktiivinen ortodoksisen sisälähetystyön harjoittaja sekä kunnassa sijainneen ortodoksisen venäläistämiskoulun kannattaja. Joensuun sanomalehdet osallistuivat Karhapäätä vastaan suunnattuun parjauskampanjaan, jossa hänestä luotiin mahdollisimman epäisänmaallinen kuva. Häntä syytettiin myös luterilaista kirkkoa vastaan toimimisesta. Karhapää joutui lehdistössä kaikkien venäläistämistoimien syntipukiksi. Kirjoituksissa korostui kuitenkin ortodoksien asema tavallisina Suomen kansalaisina.

Karjalan Sanomat ja *Karjalatar* ilmaisivat kannattavansa isänmaallisuutta lujittavaa kansankirkkoa. Molemmat lehdet pyrkivät pitämään esillä sosiaalidemokratian uskonnonvastaisuutta. Uskonnonvapauslain uudistaminen huoletti Pohjois-Karjalan papistoa. Monet papit osallistuivat aktiivisesti vuoden 1917 eduskuntavalioiden edellä järjestettyyn kristikansan vaalikampanjaan Savonlinnan hiippakunnan piispan O. I. Collianderin vastustuksesta huolimatta. Kampanjassa papisto halusi aktivoida kristikansaa ja pitää esillä kirkon kannalta keskeisiä lakiuudistuskysymyksiä. *Karjalatar* julkaisi myös muutamien vanhasuomalaisen kansanedustajaehdokkaiden näkemyksiä uskontoa koskevista lakiuudistuksista.

Marraskuun 1917 suurlakko merkitsi käännettä Joensuun sanomalehtien kirjoituksissa. Lakon järjestysvaltaa vastaan suunnatut toimet ja työväenkaartien perustaminen hermostuttivat lehtien toimituksia. *Karjalatar* julkaisi sosialisminvastaisten kirjoitusten ohella kristillisiä kansallista sovintoa toivovia tekstejä.

Itsenäisyyttä juhlittiin pienimuotoisesti vasta vuoden 1918 alussa. Lehdistö kertoi uskonnollisesta ohjelmasta vain Rääkkylän ja Pielisjärven juhlien osalta. Joensuun sanomalehtien nuorkirkollisuutta tukeva linja ilmeni tammikuussa 1918 järjestettyjen ensimmäisten kirkkopäivien myönteisessä uutisoinnissa.

Sisällissodassa Pohjois-Karjala sijoittui valkoisen Suomen alueelle, joten Joensuun sanomalehdet ilmaisivat täyden tukensa valkoiselle armeijalle. Pohjois-Karjalan työväenkaartien aktiivisuus sodan alla ja sen alkupuolella ei herättänyt uskontoon liitettyjä kannanottoja. Sen sijaan kaikki kolme lehteä pitivät sotaa Kainin toimintaan rinnastettuna veljesmurhana. Ne julkaisivat isänmaallisia runomuotoisia tekstejä, joista osassa oli kristillinen sisältö. Nuorsuomalainen *Karjalan Sanomat* piti linjalleen uskollisena sodan isänmaallisia ulottuvuuksia keskeisimpinä ja julkaisi hyvin vähän sotaan liittyviä uskonnollisia tulkintoja. Myös vanhasuomalainen *Karjalainen* noudatti linjaansa nähdessään sodan sekä maallisenä että hengellisenä taisteluna. Erityisen voimakkaasti kristinuskon suhdetta sotaan käsitteli Aukusti Oravala useissa sodanaikaisissa kirjoituksissaan. Hän edusti piispa Collianderin kannattamaa ankaraa suhtautumista sodan punaiseen osapuoleen. *Korpi-Jaakko* toi Joensuun sanomalehdistä eniten esille tavallisten kansalaisten mielipiteitä sodasta. Yleisönosaston kirjoitukset henkivät maalaisliittolaista isänmaanystävyyttä, jossa uskonto oli keskeisessä asemassa. Vain *Korpi-Jaakossa* naiset saivat äänensä kuuluville käsitellessään sotaa kristinuskon näkökulmasta. Uskonto ei ollut missään lehdessä keskeisin sodan tarkastelunäkökulma, vaan etusijalla olivat kansallis-isänmaalliset tulkinnat.

Sota lisäsi kuolinilmoitusten määrää. Eniten niitä julkaisi Joensuun sanomalehdistä levikiltään suurin *Karjalan Sanomat*. Kuolinilmoitusten kristillisestä luonteesta kertoivat lähinnä ristosymbolit, virsikirjan säkeet sekä raamatunlauseet. Tavallisimmin kuolinilmoitukset olivat kuitenkin isänmaallisia vailla uskonnollista sisältöä. Muistokirjoitukset noudattivat kuolinilmoitusten linjaa. Lehdet eivät julkaisseet punaisten kuolinilmoituksia.

Sankarihautajaisten uutisoinnissa Joensuun sanomalehdet palasivat maaliskuun vallankumouksen kaltaiseen uskonnollisuuden ja isänmaallisuuden yhdistelmään. Hautajaisista kerrottiin näyttävästi paljon palstatilaa käyttäen. Näkyvimmin hautajaisista raportoi *Karjalan Sanomat*, jonka palstoilla kristillisyys oli selkeästi esillä. Lehdet alleviivasivat hautajaisten suuruutta ja väestön laajaa osanottoa tilaisuuksiin. Uutisissa korostui kansan voimakas yhteenkuuluvuuden tunne, joka ylitti kuntarajat sekä luterilaisten ja ortodoksien väliset rajat. Tilaisuuksiin osallistuneiden pappien nimet ja heidän puheensa olivat keskeisiä. Puheissa korostui pappien tuki valkoisen Suomen ponnisteluille. Muutamat papit asettuivat jyrkästi sodan punaista osapuolta vastaan, mutta suurin osa puhujista vältti yhteiskuntaluokkien välisten vastakkainasettelujen korostamista. Jotkut papit muistuttivat koko kansakunnan yhteisestä syyllisyydestä.

Yleisimmin papit näkivät sodan isänmaan puolesta käytävänä vapaustaisteluna. Tämä näkyi papiston aktiivisena pyrkimyksenä sodanaikaisen kirkollisen toiminnan organisointiin. Pohjois-Karjalan papit alkoivat suunnitella sotilassielunhoitoa maaliskuun alussa. He osallistuivat merkittävästi myös sotilassairaaloille kerättävien kolehtien järjestelyyn.

Joensuun sanomalehdet kertoivat näyttävästi punaisten kirkkoihin ja pappeihin kohdistamista hirmuteoista. Osa punaista terroria käsitelleistä kertomuksista oli totta ja osa sodanaikaisiin huhuihin perustuneita tosina pidettyjä tarinoita. Uskonto ei ollut näissä uutisissa keskeisessä asemassa, vaan tarkoituksena oli punaisten raakuutta ja epäisänmaallisuutta korostavan viholliskuvan luominen. Sensuuri esti tehokkaasti valkoisesta terroristista kirjoittamisen.

Isänmaallisuus korostui myös suojeluskuntatoiminnasta uutisoitaessa. Pappien osallistuminen suojeluskuntatyöhön oli lehtitietojen perusteella vähäistä. He eivät esimerkiksi suorittaneet Pohjois-Karjalan suojeluskuntien lippujen siunaamisia. Useimmin papit ja kanttorit olivat sekä sodan aikana että sen jälkeen esillä suojeluskuntalaisille ja sotilaille järjestetyistä juhlatilaisuuksista kirjoitettaessa. Ne muistutti-

vat tilaisuuksina maaliskuun vallankumouksen juhlia isänmaallisine virsineen. Lehdet kirjoittivat melko vähän suojeluskuntatoiminnasta, joten aineiston perusteella ei voi tehdä johtopäätöksiä koko Pohjois-Karjalan papiston osallistumisaktiivisuudesta.

Sodan jälkeinen keskustelu kirkkoa, papistoa ja uskontoa koskevista lakiuudistuksista oli laimeaa. Eniten nousi esille kysymys pappiloiden torpparien aseman ja pappien palkkauksen uudistamisesta. Kaikki Joensuun sanomalehdet kannattivat maareformia. Lehdet käsitelivät aihetta enimmäkseen kokonaisuutena, josta papisto muodosti yhden osan. Eniten kirkkoon ja papistoon liittyviä näkökulmia maareformiin esitti maalaisliittolainen *Karjalan Maa*.

Itsenäisen Suomen hallitusmuoto oli kaikille Joensuun sanomalehdille keskeinen kysymys. Useimmat Pohjois-Karjalan papit olivat vanhasuomalaisia monarkian kannattajia. Merkittävää oli maakunnan näkyvimpien pappisvaikuttajien avoin tuki kuningasvallalle. Lehtien puoluepoliittinen linja määräsi suoraan niiden kannan hallitusmuotoon. Vanhasuomalais-kokoomuslainen *Karjalainen* oli monarkistinen, mutta perusteli kantaansa uskonnolla vain harvoin. Lehden uutisoinnissa merkittävintä olivat kirjoitukset papiston monarkialle antamasta tuesta. *Karjalan Sanomat* oli aluksi tasavaltainen, mutta lehden muututtua nuorsuomalaisesta kokoomuslaiseksi siitä tuli monarkistinen. Hallitusmuotokeskustelun alkuaikoina *Karjalan Sanomat* liitti kantaansa kristinuskon näkökulmia, mutta lehden puoluesidonnaisuuden muutosprosessissa ne jäivät pois. Lehti vältteli uskonnon kytkemistä politiikkaan. Maalaisliittolainen *Korpi-Jaakko/Karjalan Maa* oli Joensuun sanomalehdistä aktiivisin hallitusmuodon ja uskonnon sidonnaisuuksien käsitteijä. Lehti ei hakenut perusteluja tasavaltaiselle linjalleen kristinuskosta, mutta se vastusti kristinuskon kytkemistä monarkiaan.

Kevään 1919 eduskuntavaalien kirkkoon, papistoon ja uskontoon liittyvä kirjoittelu oli vähäistä verrattuna syksyn 1917 vaaleihin. Pohjois-Karjalan ainoa pappisehdokas, kokoomuslainen Nurmeksen kappalainen Aukusti Oravala sai jonkin verran palstatilaa *Karjalaisessa*. Lehti vastusti edelleen avoimesti sosialismia. *Karjalan Maa* liitti eduskuntavaalit uskontoon ainoastaan esitellessään maalaisliiton uskonnonvapautta kannattavaa ohjelmaa. Tasavaltaiseen hallitusmuotoon liittyneeseen presidentin valintaan kesällä 1919 lehdet eivät liittäneet uskonnollisia perusteluja.

Joensuun sanomalehdet nostivat esille muutamia merkittäviä pappisvaikuttajia, vaikka piispa Colliander vastusti beckiläisen teologisen suuntautumisen vuoksi

yhteiskunnallista osallistumista. Sisällissodan aikaisten kannanottojen lisäksi Aukusti Oravalan poliittinen toiminta eduskuntavaaleissa ja kunnallispolitiikassa oli merkittävää. Lisäksi esille nousivat hänen ansionsa kirjailijana ja paikallisena hengellisen työn tekijänä. Kontiolahden kirkkoherra Frans Edvard Salokas oli aktiivinen vaikuttaja paikkakuntansa hengellisenä johtajana, Pohjois-Karjalan papiston kokouksissa ja lehtikirjoittajana. Hän osallistui vuoden 1917 keskusteluun kristikansan vaalikampanjasta, organisoivat sisällissodan sotilassielenhoitoa ja kolehtien keräämistä sotilasairaaloille sekä kannatti erityisen näkyvästi monarkiaa. Kontiolahtelainen pastori Emil Juho Hallikainen puolestaan oli sanomalehtitietojen perusteella ainoa Pohjois-Karjalan selkeästi tasavaltainen pappi. Hän toimi nuorsuomalaisena kunnallispoliitikona. Rääkkylän pitäjänapulainen Robert Immonen toimi Karjalan armeijakunnan sotilaspappina ja suojeluskunnassa. Hän vetosi pohjoiskarjalaisiin, jotta nämä osallistuisivat sotaan laajoin joukoin ja yhtenäisenä rintamana. Hän moitti erityisesti rääkkyläläisten vähäistä osallistumista, mikä sai eri mieltä olleen Joensuun lyseon rehtorin Karl Albert Wegeliuksen kirjoittamaan Immoselle useita vastineita. Immonen järjesteli myös valkoisen armeijan sotilaiden vapaa-ajan viettoa sekä osallistui innokkaasti isänmaallisiin juhlatilaisuuksiin.

Vaikutusvaltaisia pappeja oli siis eri puolilla Pohjois-Karjalaa. Silti pohjoiskarjalainen pappeus tiivistyi Joensuun vt. kaupunginsaarnaajaan ja vt. kirkkoherraan Anselm Pärnäseen. Hänessä lehdet välittivät kuvan papista, joka osallistui aktiivisesti ja voimiaan säästämättä lähes kaikkeen tarjolla olleeseen hengelliseen työhön. Hänen aktiivinen kuvansa ei selity pelkästään Joensuuhun sijoittumisella, sillä Pielisensuun kirkkoherra Artturi Tevaluoto oli lehdistössä huomattavasti Pärnästä näkymättömämpi. Pärnänen otti kantaa ajankohtaisiin kirkollisiin kysymyksiin, osallistui lähes kaikkiin mahdollisiin hengellisiin tilaisuuksiin, vaikutti yhdistystoiminnassa, toimi sisällissodan sielunhoidon ja kolehtien järjestelyssä sekä kannatti monarkiaa. Siitä huolimatta hän oli hyvissä väleissä työväenliikkeen kanssa. Pärnänessä henkilöityi pitkään jatkunut pohjoiskarjalainen luterilais-ortodoksinen salliva ilmapiiri, joka oli myönteinen kristilliselle yhdistystoiminnalle, herätysliikkeille sekä muille uusille näkemyksille. Siihen kytkeytyi nuorkirkollisia ja fennomaanisia vaikutteita. Tämä ilmapiiri pohjautui myös alueen luonnonmaantieteellisiin ominaisuuksiin sekä sosiaalisiin ja poliittisiin voimasuhteisiin, jotka estivät laajamittaisten vastakkainasettelujen syntyä kriisivuosina.

Joensuun sanomalehdet noudattivat kriisivuosina kirkkoa, papistoa ja uskontoa käsittelevissä kirjoituksissaan puoluepoliittisia linjojaan. Vanhasuomalainen/kokoomuslainen *Karjalatar/Karjalainen* oli lehdistä kaikkein uskonnollisin. Kristillisyyden oli tässä ajassa elettävää hengellistä todellisuutta. Nuorsuomalaisessa/kokoomuslaisessa *Karjalan Sanomissa* uskonto kytkettiin isänmaallisuuteen. Kristillisyyden keskeisin sisältö oli oppi oikeasta elämäntavasta ja yhteiskuntajärjestyksestä. Lehden laaja levikki lisäsi sen painoarvoa. Maalaisliittolainen *Korpi-Jaakko/Karjalan Maa* nousi puolueensa kasvun myötä nopeasti merkittäväksi vaikuttajaksi. Se oli uskonnonvapauden korostuksistaan ja viileästä pappeihin suhtautumisestaan huolimatta uskontomyönteinen. Aloitettuaan ilmestymisensä lehti vei Pohjois-Karjalan suurilukuisen maalaisväestön äänitorven aseman *Karjalan Sanomilta*.

LYHENTEET

Diss.	akateeminen väitöskirja
HYTTK	Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjasto
JoYK	Joensuun yliopiston kirjasto
KJ	Korpi-Jaakko
KM	Karjalan Maa
Knen	Karjalainen
KS	Karjalan Sanomat
Ktar	Karjalatar
KTK	Kirkon tutkimuskeskus
MESJ	Missiologian ja ekumeniikan seuran julkaisuja
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKHSV	Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
SKST	Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Sanomalehdet

Knen	Karjalainen 1918–1919
KM	Karjalan Maa 1918–1919
KS	Karjalan Sanomat 1917–1918
Ktar	Karjalatar 1917
KJ	Korpi-Jaakko 1918

Painetut lähteet

Heikinheimo, Ilmari

1955 Suomen elämäkerrasto. Porvoo.

Petrell, K. V.

2008 Viisi viikkoa sotavankina 8.2.–15.3.1918. Toim. Mikko Ketola. – SKHSV 98. Vaasa.

Kirjallisuus

Ahonen, Kalevi

1985 Joensuun kaupunki 1848–1920. – Joensuun kaupungin historia I. Joensuu.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka

1996 Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Vammala.

Ahto, Sampo

1993 Sotarekillä. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Björn, Ismo

1994 Enon historia 1860–1967. Jyväskylä.

2006a Ilomantsin historia. Keuruu.

2006b Tuupovaaran historia. Keuruu.

Hannula, J. O.

1938 Suomen vapaussodan historia. Porvoo.

Hartikainen, Esko

2008 Kansa vai kaikkivaltias? – Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Toim. Pertti Haapala & Olli Löytty & Kukku Melkas & Marko Tikka. Jyväskylä.

Heikkilä, Markku

1979 Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa. Virallisen jäsenorganisaation kehitys 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan. SKHST 112. Diss. Helsinki. Kouvola.

1990 Suomalaisesta kansallisuususkonnosta kansalaisuskontoon. – Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990. Toim. Hannu Mustakallio. SKHST 153. Helsinki.

Hentilä, Seppo

1995 Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen, 1917–1944. – Osmo Jussila & Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi, Suomen poliittinen historia 1809–1995. Juva.

Hoppu, Tuomas

2008 Ennen sotaa & Sodan pitkä varjo. – Tampere 1918. Toim. Tuomas Hoppu et al. Saarijärvi.

Huhta, Ilkka

2001 "Täällä on oikea Suomenkansa". Körtiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918. SKHST 186. Diss. Helsinki. Saarijärvi.

Huttunen, Veikko & Sivonen, Tuovi

1974 Kuusjärven–Outokummun historia. Joensuu.

Hämynen, Tapio

1998 Karjalan yhteiskunta ja talous 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan. – Karjala. Historia, kansa ja kulttuuri. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Pieksämäki.

Jalkanen, Kaarlo

1978 Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918. SKHST 108. Rauma.

Jutikkala, Eino

1995 Maaliskuun vallankumouksesta 1917 toukokuun paraatiin 1918. – Suomen vapaussota 1918 kartasto ja tutkimusopas. Toim. Juhana Aunesluoma & Martti Häikiö. Porvoo.

Juva, Mikko

1976 Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976. Pieksämäki.

1977 Kirkko vallankumouksen tiellä. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.

1990 ”Armeija ei ole mikään kansanopisto”. Sotilaspapiston toimenkuva Suomen sotavoimissa 1918–1928. – Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990. Toim. Hannu Mustakallio. SKHST 153. Helsinki.

Juvonen, Jaana

2006 Kaskiviljelystä karjatalouteen & Monen alan kauppahuoneet ja liike-elämä. – Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Toim. Kimmo Katajala & Jaana Juvonen. SKST 1089. Hämeenlinna.

Jääskeläinen, Aatto

1999 Painoksia Pohjois-Karjalasta. Karjalatar–Karjalainen 1874–1999. Pohjois-Karjalan kirjapaino Oyj 1899–1999. Joensuu.

Karttunen, Antero

2007 Valkoiset perheet punaisten puristuksessa 1918. Jyväskylä.

Karttunen, U. & Karttunen, Eeva

1951 Kiteen seurakunnan historia. Joensuu.

Kastarinen, Heikki

2006 Diakoniatyö Joensuun kaupungissa 1895–1944. Kirkkohistorian pro gradu –tutkielma. JoYK.

Kena, Kirsti

1977 Kirkko itsenäistyneessä Suomessa. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.

1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHST 110. Diss. Helsinki. Helsinki.

Kiiskinen, Osmo & Sallinen, Harri

1991 Pielisjärven historia 1865–1920. Pielisjärven historia IV. Pieksämäki.

Kinnunen, Erkki

2006 Yhtenäinen kirkollisuus hajoaa & Äänioikeus aktivoi osallistumaan & Punavihreää politiikkaa. – Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Toim. Kimmo Katajala & Jaana Juvonen. SKST 1089. Hämeenlinna.

Kinnunen, Mauri

2004 Herätysliike kahden kulttuurin rajalla. Lestadiolaisuus Karjalassa 1870–1939. Jyväskylä studies in humanities 19. Diss. Jyväskylä. Jyväskylä.

Knapas, Rainer

1993 Kulttuurin tunnuskuvia. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Kokkonen, Heikki

1941 Juuan pitäjän historia. Helsinki.

Korjus, Olli

2008 Hamina 1918. Nimi nimeltä, luoti luodilta. Porvoo.

Kurkela, Vesa & Rantanen, Saijaleena

2008 Laulava vallankumous. – Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Toim. Pertti Haapala & Olli Löytty & Kukku Melkas & Marko Tikka. Jyväskylä.

Kyrönlampi, Jarmo

2007 Papit tunnustivat poliittista väriä. Pappisehdokkaat Suomen eduskunta-vaaleissa 1919–1966. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu –tutkielma. HYTTK.

Laasonen, Pentti

1971 Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. SKHST 83. Joensuu.

Laitila, Teuvo

2004 Uskon luotsi. Sergei Okulov Suomen ortodoksien vaiheissa. Jyväskylä.

Laitinen, Reetta

2006 Kirkko ja uskonto Karjalantaressa 1874–1893. Kirkkohistorian pro gradu –tutkielma. JoYK.

Lauha, Aila

1990 Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922. SKHST 150. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

Loima, Jyrki

- 2006 Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918. Helsinki.

Luntinen, Pertti

- 1992 Itsenäisyysajatus itää roudan alla & Autonomian vahvistamisyritys. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Manninen, Ohto

- 1974 Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918. Historiallisia tutkimuksia 95. Forssa.
- 1975 Valkoisen Suomen muotoutuminen. – Historiallinen arkisto 67. Forssa.
- 1993 Kapina, kansalaissota, vapaussota & Sodanjohto ja strategia & Taistelevat osapuolet & Rauhantahtoa ja väkivaltaa. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Manninen, Turo

- 1982 Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Studia Historica Jyväskyläänsia 24. Diss. Jyväskylä. Saarijärvi.
- 1992 Järjestysvalta järkkyy. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 1. Irti Venäjästä. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Martikainen, Heimo

- 1981 Henkilökuvia Kontiolahden seurakunnan itsenäisyyden taistelulta. – Höytiäisen viittateiltä. Kontiolahden seurakunnan juhlakirja. Toim. Seppo Kaarna & Ritva Ahvenainen. Joensuu.

Murtorinne, Eino

- 1964 Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906. SKHST 68. Diss. Helsinki. Kuopio.

- 1977 Kirkon seitsemän vuosikymmentä. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1993 Uutta Suomea rakentamaan. Kansalaissodan vaikutus teologiaan. – Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Toim. Heikki Ylikangas. SKST 603. Tampere.

Mustakallio, Hannu

- 1978 Papisto yksikamarisen vaaleissa 1907–1917. – Historiallinen arkisto 74. Forssa.
- 1983 Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907. SKHST 126. Diss. Helsinki. Loimaa.
- 1986 Piispa J.R. Koskimies suomalaisuusmiehenä. 1. Vuoteen 1918 saakka. – SKHSV 76. Valkeakoski.
- 1990 Kirkon johtomiehet ja ns. toinen sortokausi. – Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990. Toim. Hannu Mustakallio. SKHST 153. Jyväskylä.
- 2000 Kirkko kansaa ja kansakuntaa palvelemissa. – Kristinuskon historia 2000. Kristinuskon Suomessa. Toim. Eino Murtorinne et al. Porvoo.
- 2008 Jumalan johtama lakko. – Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Toim. Pertti Haapala & Olli Löytty & Kukku Melkas & Marko Tikka. Jyväskylä.
- 2009 Pohjoinen hiippakunta. Kuopion–Oulun hiippakunnan historia 1850–1939. Hämeenlinna.

Mustonen, Jari

- 2006 Sukupolvesta toiseen. – Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Toim. Kimmo Katajala & Jaana Juvonen. SKST 1089. Hämeenlinna.

Mähönen, Hannu

2006 Lukutaitoa ja opetuksen maakunnallisia tavoitteita. – Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Toim. Kimmo Katajala & Jaana Juvonen. SKST 1089. Hämeenlinna.

Mäkäräinen, Markku

1994 Pastori Antti Kukkonen poliittisena vaikuttajana 1917–1922. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu –tutkielma. HYTTK.

Nevalainen, Pekka

1994 Ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. – Heikki Kirkinen & Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo, Karjalan kansan historia. Porvoo.

Nieminen, Hannu

2006 Kansa seiso! loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917. Tampere.

Nieminen, Saul

1980 Revontulten pappi. Aaro Tolsan elämäntarina. Turku.

Nousiainen, Jaakko

1956 Kommunismi Kuopion läänissä. Ekologinen tutkimus kommunismin joukkokannatukseen vaikuttavista tekijöistä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa. Joensuu.

Nygård, Toivo

1978 Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Keuruu.

1987 Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä – Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Toim. Päiviö Tommila. Kuopio.

Ojajärvi, Jussi

2008 Keväinen myrsky kirjallisuudessa. – Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Toim. Pertti Haapala & Olli Löytty & Kukku Melkas & Marko Tikka. Jyväskylä.

Paavolainen, Jaakko

1967a Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 I. Punainen terrori. Helsinki.

1967b Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918 II. Valkoinen terrori. Helsinki.

1974 Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918. Helsinki.

Pakarinen, Pekka

2006 Suur-Liperistä leipäpitäjäksi. Jyväskylä.

Partanen, Jukka

1998 ”Vallankumouksen valiojoukot”. Työväen järjestyskaartit Joensuun seudulla 1917–1918. – Elämää entisajan Joensuussa. Joensuun kaupunki 1848–1998. Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja 6. Toim. Pasi Tuunainen. Jyväskylä.

2004 Joensuussa teloitettut venäläiset. – Venäläissurmat Suomessa 1914–1922. Osa 2.2. Sotatapahtumat 1918–1922. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004. Toim. Lars Westerlund. Helsinki.

2006 Kansallisen kahtiajaon aika. – Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Toim. Kimmo Katajala & Jaana Juvonen. SKST 1089. Hämeenlinna.

Pekkalainen, Tuulikki & Rustanius, Seppo

2008 Punavankileirit. Suomalainen murhenäytelmä 1918. Porvoo.

Peltonen, Ulla-Maija

2003 Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKST 894. Saarijärvi.

Pietiäinen, Jukka-Pekka

- 1992 Suomen ulkopolitiikan alku. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 3. Katse tulevaisuuteen. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Piilonen, Juhani

- 1982 Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.
- 1992 Sisäinen rakennustyö. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 3. Katse tulevaisuuteen. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.
- 1993 Rintamien selustassa. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Pirinen, Kauko

- 1977 Kirkon oikeudellisen aseman ja järjestysmuodon kehitys. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1980 Johannes Karhapää. – Doksologia. Juhlakirja isä Erkki Elias Piiraiselle hänen täyttäessään 60 vuotta 14.11.1979. Toim. Irma Hakamies et al. Joensuu.
- 1983 Kulttuuritaistelua Raja-Karjalassa maamme itsenäistymisen aattona. – Xenia Oecumenica in honorem Ioannis Metropolitae Helsingiensis sexagenarii. Toim. Pater Ambrosius, Tuomo Mannermaa & Martti Parvio. MESJ 39. Vammala.

Purmonen, Veikko

- 1980 Piispa Kiprian ja Karjalan veljeskunta. – Doksologia. Juhlakirja isä Erkki Elias Piiraiselle hänen täyttäessään 60 vuotta 14.11.1979. Toim. Irma Hakamies et al. Joensuu.

Raivo, Petri J.

- 1998 Karjalan kasvot. Näkökulmia Karjalan maisemaan. – Karjala. Historia, kansa ja kulttuuri. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Pieksämäki.

Rasila, Viljo

- 1968 Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Helsinki.
- 1970 Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918. Joensuu.
- 1977 Suomen poliittisen historian vuodet 1905–1919. – Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2. osa. Vuodet 1905–1975. Porvoo.

Reijonen, Mikko

- 1977 Uskonnonvapauden lainsäädännöllinen toteuttaminen. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1980 Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa 1917–1922. SKHST 119. Diss. Helsinki. Mikkeli.

Rimpiläinen, Olavi

- 1975 Joensuun seudun uskonnollinen elämä 1848–1953. Joensuun kaupungin historia V. Joensuu.

Rinta-Tassi, Osmo

- 1986 Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

Rislakki, Jukka

- 1995 Kauhun aika. Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksoissa. Tampere.

Roselius, Aapo

- 2004 Vuoden 1918 sota. Kaatuneet. – Sotaoiloissa vuosina 1914–1922 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Toim. Lars Westerlund. Helsinki.

Rusama, Jaakko

- 1999 Kohti ykseyttä. Suomen ekumeenisen neuvoston synty ja toiminta 1917–1999. KTK A: 75. Jyväskylä.

Ryyppö, Liisa

1984 Kontiolahden historia 1870–1970. Joensuu.

Saarilahti, Toivo

1977 Lähetystyön läpimurto Suomen seurakunnissa. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murto-rinne. Hämeenlinna.

Saarinen, Eero

1963 Papiston toimintaa vankileireillä 1918. – SKHSV 48–51, 1958–1961. Forssa.

Salkola, Marja-Leena

1985a Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

1985b Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 2. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki.

Salminen, Esko

2007 Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007. Jyväskylä.

Saloheimo, Veijo A.

1953 Nurmeksen historia. Kuopio.

1956 Tohmajärven menneisyyttä. – Tohmajärvi. Juhlajulkaisu Tohmajärven pitäjän 300-vuotis- ja kirkon 200-vuotisjuhlaan 30.6.–1.7.1956. Pieksämäki.

1963 Pälkjärven historia. Karjalaisen pitäjän 500-vuotiset vaiheet. Pieksämäki.

Salokangas, Raimo

1987 Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla. – Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Toim. Päiviö Tommila. Kuopio.

2005 Mediahistorian tutkimuskohdetta etsimässä. – Historiallinen aikakauskirja 4/2005.

Salokas, Eino

1937 Liperin pitäjän historia vuosina 1809–1930 II. Vuodet 1873–1930. Helsinki.

Seppo, Juha

1983 Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen vuosina 1923–1930. SKHST 127. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

1999 Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998. – Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros. Toim. Markku Heikkilä. Juva.

Setälä, U. V. J.

1966 Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917–1925. Porvoo.

SLH 5

1988 Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Toim. Ulla Ekman-Salokangas & Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas. Jyväskylä.

Suvanto, Pekka

1977 Sanomalehdistö historian tutkimuksen lähteenä. – Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö. Toim. Pekka Suvanto. Helsinki.

Talonen, Jouko

1982 Maalaisliiton uskontopoliittinen linja vuosina 1906–1944. – Faravid 5. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja V. Oulu.

Tikka, Marko

2004 Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Bibliotheca historica 90. Diss. Tampere. Helsinki.

- 2006a Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Jyväskylä.
- 2006b Valkoisen hämärän maa? Suojeluskuntalaiset, virkavalta ja kansa 1918–1921. Historiallisia tutkimuksia 230. Jyväskylä.
- Tikka, Marko & Arponen, Antti O.
- 1999 Koston kevät. Lappeenrannan teloitukset 1918. Juva.
- Toiviainen, Kalevi
- 2004 Kaakonkulman hiippakunnan aika 1897–1925. – Kaakonkulman kaptuli. Savonlinnan, Viipurin ja Mikkelin hiippakunta 1897–2004. Toim. Ouri Mattila & Tuula Mäkitalo & Esa-Matti Peura. Jyväskylä.
- 2005 Muurinvartija. O. I. Colliander Kuopion ja Savonlinnan hiippakuntien piispana 1897–1924. SKHST 194. Vaasa.
- Tommila, Päiviö
- 1974 Lehtihistoriallisen tutkimuksen kysymyksenasettelu & Mielipiteen ongelma ja mielipidetutkimus & Levikintutkimus. Lehtihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila & Kaija Keränen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1. Turku.
- Tuomi, Maija-Liisa
- 2001 Polvijärven historia. Pieksämäki.
- Uimonen, Jari
- 2003 Kirkko vaaralla – keskellä kylää. Kiihtelysvaaran seurakuntaelämää 1500-luvulta tähän päivään. Pieksämäki.
- Uppala, A. Aijal
- 1968 K. A. Wegelius. Henkilökuva – Elämäntyö 1864–1939. Lappeenranta.
- Upton, Anthony
- 1980 Vallankumous Suomessa 1917–1918 I osa. Jyväskylä.
- 1981 Vallankumous Suomessa 1917–1918 II osa. Jyväskylä.

Veikkola, Juhani

- 1977 Kansa katkoo kahleitaan – miten käy kansankirkon. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna.
- 1980 Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. SKHST 118. Diss. Helsinki. Loimaa.
- 1990 Kansankirkko suomalaisessa maisemassa. – Kirkko ja politiikka. Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990. Toim. Hannu Mustakallio. SKHST 153. Helsinki.

Vento, Seppo

- 1974 Maan ja maakunnan hyväksi. Karjalatar – Karjalainen 1874–1974. Joensuu.

Ylikangas, Heikki

- 1993a Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus antautumiseen johtaneista tapahtumista Suomen sisällissodassa. Porvoo.
- 1993b Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä. – Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Toim. Heikki Ylikangas. SKST 603. Tampere.
- 2007 Suomen historian solmukohdat. Juva.